

KORAK

BROJ 21 OKTOBAR-DECEMBAR 2010.

U ovom broju:

dr Florian Bieber
VLADI REPUBLIKE SRPSKE:
ZAŠTO PLAĆATE LOBISTE?

Remzija Šiljak
JEDINICA I SEDMICA
SU SIMBOLI HEROJSTVA

dr Džemal Najetović
DAN SOLIDARNOSTI
SA PALESTINSKIM NARODOM

dr Smail Čekić
HISTORIJA HOLOKAUSTA

Stjepan Kljuić
KAKO JE BOGDAN BOGDANOVIĆ
SPASIO TRAVNIČKU ČARŠIJU

SADRŽAJ

ODBRANA BOSNE

mr. Sanja Seferović Drnovšek U SREBRENICU NE DOLAZE SAMO MRTVI	3
Fikret Muslimović POLITIČKE I SIGURNOSNE IMPLIKACIJE PRISUSTVA I ŠIRENJA VEHABIJSKOG POKRETA U BOSNI I HERCEGOVINI	13
mr. Senad Memić BOSNA I HERCEGOVINA–MODEL ZA BUDUĆE RJEŠAVANJE SPOROVA NA „GLOBALNOM BALKANU“	23

DRŽAVA I DRUŠTVO

mr. Meldijana Arnaut-Haseljić GOVOR MRŽNJE U PRAVNOJ LEGISLATIVI	35
dr. Florian Bieber VLADI REPUBLIKE SRPSKE: ZAŠTO PLAĆATE LOBISTE?	52
mr. Nasir Haseljić KLIZIŠTE KAO SAVREMENI I NAJČEŠĆI GEODINAMIČKI PROCES	54

TEMA KORAK-a: SREDNJA BOSNA

Remzija Šiljak JEDINICA I SEDMICA SU SIMBOLI HEROJSTVA	73
Abdulah Jeleč i Besim Ždralović BITKA ZA BUGOJNO JULA 1993.	77
Remzija Šiljak SVE TRAVNIČKE BRIGADE	94

SVIJET I MEĐUNARODNI ODNOSI

dr. Džemal Najetović SVJETSKI DAN SOLIDARNOSTI SA PALESTINSKIM NARODOM	121
dr. Smail Čekić HISTORIJA HOLOKAUSTA (I)	127

UMIJEĆE SJEĆANJA

Stjepan Kljuić KAKO JE BOGDAN BOGDANOVIĆ SPASIO TRAVNIČKU ČARŠIJU	154
dr. Bećir Macić KNJIGA SVJEDOČENJA, ISTINE, TUGE, BOLA	158
dr. Mirko Pejanović KAPITALNO DJELO O ZLOČINIMA NAD DJECOM SARAJEVA U OPSADI	177

Izdavač: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, Nedima Filipovića 19 ~ tel. (033) 658 015, fax: (033) 658 015 ~ e-mail: zatebebih@bih.net.ba www.zatebebih.net ~ Za izdavača: prof.dr. Mesud Hadžialić ~ Redakcija: dr. Džemal Najetović, Orhan Bajraktarević, Zahir Dervišević, mr. Safet Kešo, mr. Emir Ramić ~ Glavni urednik: Asaf Džanić ~ Sekretar: Dževad Hadžić ~ Lektor i korektor: Nazif Osmanović ~ DTP: Kenan Branković ~ Štampa: Armis-Print, Sarajevo ~ Za štampariju: Smail Alihodžić

U SREBRENICU NE DOLAZE SAMO MRTVI

“Umorna sam, jedva čekam da sve ovo prođe, govori Sabaheta, Srebrenčanka koja voli što kamere sada nisu tu. ‘Bolje da me svijet ne gleda. Često ne mogu progovoriti pravu riječ, pojave se suze, a ja želim bol da nosim dostojanstveno.’”, rekla je Sabaheta Fejzić novinarki iz Oslobođenja, Edini Kamenici, misleći na dženazu u Potočarima, svakog 11. jula, kada su uperene kamere novinara iz citavog svijeta.

Sabahetin sin jedinac Rijad i muž Bajro su žrtve genocida u Srebrenici, a Sabaheta, preživjela zrtva genocida živi u strahu da možda nikad neće pronaći svoje, jer ne da su samo ubijani Srebrenčani, nego su i premještali grobnice i bacali tijela u Drinu, u Glinicu. Njenog muža su našli, a posljednji trag o sinu je jedan spisak u bratunačkom MUP-u gdje se nalazi njegovo ime, ne zna se iz kojih razloga, i nešto istrgnute jakne. Brat joj se vratio sav u ranama, sad je strašno bolestan, nezaposlen je, ima dvoje djece, majka joj je ušla u devedesetu. Žive svi od očeve penzije, majčine i Sabahetine invalidnine. Djeveri i djeverići nisu izašli iz šume. I zato, piše u posebnom izdanju **Oslobođenja, Srebrenica 15 godina od genocida, 11. juli 2010.**, (a u članku objavljenom prvi put u Oslobođenju 2005. godine) kud god kroči Sabaheta Fejzić kada ide Podrinjem, nosi poseban osjećaj. “..ne samo kada ide u Srebrenicu, nekad punu mirisa lipa, a danas avetinjski grad u koji se samo vraćaju mrtvi. Kao da je svuda groblje, kao da gazim po kostima, a ja to ne želim, ne samo zato što su tu možda kosti moje ruže, još neprocjetale...”

U Potočarima i Srebrenici, hodala sam polako, pažljivo, pokušavala sam da ne gazim svom težinom, da ne gnječim zemlju pod sobom, gledajući **u mezare kojih je mnogo ...mnogo ...** Ukucala sam ime muža moje prijateljice Zuhre Osmanovic, i na ekranu kompjutera

ukazalo se njegovo ime, lokacija M 09 04 14, i mapa sa oznakom gdje da tražim mezar Azema. Nije bilo papira u štampaču da mi istampa podatke i mapu. Napisala sam brojeve mezara u notes i pošla sam da ga sa prijateljicom Muberom Begić tražim, a Mirsad Kurtagić nas je sačekao na ulazu u mauzolej , jer je ovdje već više puta bio, a kretanje sa štakom i jednom zdravom nogom, drugu je u ratu u Bosanskoj armiji izgubio, ovog vrelog julskog dana bilo bi mu veoma otežano.

Lik Azema znam sa slika i kao da mi je to pomoglo da ga nađem jer nije bilo oznaka za sve parcele, kao što je komjuter pokazao, a **mezari su jednostavni, bijeli, sve jedan do drugoga, sve jedan do drugoga** , ..., i tako preko 8.000 (8372 uklesan je broj na spomen ploči u Mauzoleju).

Na dugačkom kamenom zidu, sa izgraviranim imenima ubijenih i u Potočarima sahranjenim, našla sam Azema na listi imena članova porodica čija prezimena počinju na slovo O, među drugim Osmanovićima, Osmanovic Ariz , Osmanovic Avdo, Osmanovic Abdulah, Osmanovic... , **sve jedan ispod drugoga, sve jedan ispod drugoga**. Ime sina jedinca Zuhre i Azema Osmanovića nisam našla jer kao i Sabahe-tin sin nije pronađen, a istrgli su Zuhri četrnaestogodišnjaka iz zagrljaja, četnici Ratka Mladica. Rekao joj je lično da joj neće odvesti sina, jer je dijete.. Dogovorile smo se da idemo u Hag zajedno kad dovedu Mladića, da ga ponovo upita ...gdje joj je odveo sina.

Na malom prostoru, gdje su mezari i gdje su bili smješteni unproforci, prije 15 godina, tokom vrelih julskih dana, okupilo se preko 20.000 žitelja iz ovih krajeva i iz okolnih srebreničkih i žepskih enklava, misleći da su na sigurnom, bez oružja, a zaštićeni kako im je obećano. A kad je pala Srebrenica, mnogi muškarci su krenuli ka šumi, znajući da im je bolje da ne dopadnu u srpske ruke. U hali UN, kao u velikom hangaru, ostalo je sabijeno preko 5 hiljada ljudi, priča mi mladić, prevodilac i kustos muzeja, Hasan Hasanović. Ta velika hala je sada Muzej sa eksponatima.

“Bilo je zagušljivo, vrelo , bez osnovnih higijenskih uslova za toliki broj ljudi svih životnih doba, zdravi i bolesni, svi zajedno. Umrlo je njih petnaestoro u samoj hali, među njima 13-godišnja djevojčica, bila je šećeraš, možda i zbog toga. Unproforci su ih sve zajedno u blizini sa-

hranili bez obilježja i imena, tražimo još uvijek od Holanđana da nam pomognu da ih nađemo, ali bez uspjeha. Predali su svih 5.000 ljudi Srbima kad su došli do Potočara.," priča nam je Hasan.

U dokumentarnom filmu, koji se može vidjeti samo u Potočarima, Hasan Nuhanović, koji je tad bio prevodilac unproforcima, priča da su mu roditelji došli, kao izbjeglice, da se spasu u Srebrenici, pod zaštitom Ujedinjenih naroda i bili su toliko srećni što su ovdje, na sigurnom. Bili su u njegovoj kancelariji, u Potočarima, u okviru kompleksa gdje se nalazi i ova hala, tih sudbonosnih dana jula 1995. godine, kad su ušli unproforci, sa oružjem, ne uperenim u njih, ali sa naredbom da napuste prostorije, njegov otac i majka, a Nuhanoviću su rekli da samo on može ostat, jer je njihov prevodilac. Roditelji su izvedeni iz sobe i predati su Mladićevoj vojsci. Od tada ih nije vidio.

Bila sam u kancelariji Pokreta majki enklava Srebrenice i Žepe (Udruženja Srebrenčanki), 27. juna 2010., kad je Nuhanović zvao, potresen; zamolio je Muniru Subašić, predsjednicu Udruženja, kao dijete majku, da bude uz njega kad mu budu sahranjivali majku čije će kosti u zemlju spustiti ove godine zajedno sa ostalim tek identifikovanim žrtvama.

Gledajući i slušajući Nuhanovića, i kustosa-prevodioca u Muzeju, kako govori o unproforcima, Holanđanima, šetajući prostorijama Muzeja, ispred kojeg još uvijek stoji natpis UN, tačno preko puta Memorijalnog centra i mezarja u Potocarima, bila mi je tako plastično predočena bezosjećajnost "mirovnih snaga", pogotovo tih devet paklenih julskih dana, i sve definicije uloge koje su takozvane mirovne snage Ujedinjenih nacija formalno imale, ali na terenu nisu primjenjivale; sve te priče šta su mogli i morali, ali nisu uradili, nemaju više nikakvog značaja, jer se sve svodi samo na pitanje ljudskosti i neljudskosti koju su pokazale pred čitavim svijetom.

Morali su i oni kriknuti, slušajući krikove ljudi svuda oko njih. Njihovi krikovi izmijenili bi nešto u agoniji nevinih ljudi dok su ih četnici ubijali uživajući u blizini smrti i krikovima bošnjačkih žrtava. Dželati su pitali svoje žrtve, vidjelo se u filmu: "Da li se bojiš", ne čekajući odgovor do pojasa ogoljelog mladića, koji je na redu da ga ubiju, dok

u neposrednoj blizini, poređane **jedan do drugoga ubijaju, ubijaju ...ubijaju...**

U dokumentarnom filmu, jedan od unproforaca iz Nizozemske kaže da, došavši iz zemlje gdje se nije događalo ništa slično ovome, mogli su gotovo da razumiju jezik ovih ljudi, ali ne i njihova osjećanja?!

U Oslobođenju od 14. jula 1995. pisalo je "11. jula, Unprofor pustio Srebrenicu srpskom agresoru, potpuno je neizvjesna sudbina 10.000 muškaraca, pred njihovim očima vadili su sa kamiona dječake od 10-12 godina. U istom broju naslovi su: "Četnici klali, plavci posmatrali", "Srebrenica okupirana uz asistenciju UN-a", "Ulazak trupa dio tajnog dogovora između generala Žanvijeja i Mladića u Zvorniku."

Predsjednica Munira, precizna i detaljna kad govori, pričala mi je da uveliko rade na tužbi protiv Holanđana i UN, zbog odgovornosti za zlocin - genocid koji se odvijao pred njihovim očima, traži se izvinjenje Holanđana i UN, kao i odšteta. Za ovaj sudski slučaj zainteresovale su se i Majke za mir Francuske, a tužbu zastupa holandski advokat."

"U nastojanju da Ujedinjene nacije izbjegnu odgovornost za sprečavanje genocida u sigurnosnoj zoni UN- a Srebrenica jula 1995., generalni sekretar Kofi Annan je 1999. ukazao na "nepotpuno shvatanje srpskih ratnih ciljeva", što je krajnje neodgovorno i licemjerno.

...Ujedinjene nacije su bile dobro informisane i znale - bilo im je potpuno jasno - kada je u pitanju genocid nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeca, da sigurnosne zone UN-a u Bosni i Hercegovini, pored ostalog 'nisu istinski' sigurne", jer nije bilo političke volje da se upotrijebi odlučna vazдушna sila protiv srpskih napada na sigurne zone, kao ni mogućnost da ih se na terenu porazi.

...Matrica zločina je bila potpuno poznata od 1992. Genocid u Srebrenici bio je jasno nagoviješten. Predočavano je organima UN-a šta će se dogoditi u slučaju prepuštanja agresoru bilo koje njegove (UN) sigurne zone. Sigurne zone su, uostalom, radi toga i formirane, da se spriječe masovni zločini, praktikovani, dokumentovani i registrovani od 1992. godine."(Dr. Smail Čekić, Sprječavanje i kažnjavanje zločina genocida, Korak br.18, januar-februar 2010, strana 118-124).

“Moja porodica i ja gladujemo”

“Od januara ove godine, svjedočila sam sedam puta, u postupku protiv ratnih zločinaca, iako iscrpljuje, bez ikakvog obezbjeđenja često smo izložene neprijatnostima kad vas ispred suda sačeka familija osumnjičenog, u sudu vam samo kažu hvala što ste došli. Ali, ja znam zašto sam tamo i niko me neće pokolebati na putu do istine. Tako isto, kad prisustvujemo raznim konferencijama, seminarima, promocijama, ima neprijatnosti, ali ima i prijatnosti kao na promociji knjige tvoja oca “Zvijezde stajačice”, priznatog borca za istinu, Mensura Seferovića. Drago mi je da nas je na vrijeme obavijestio zajednički prijatelj Haris Hojkurić”, nastavila je Munira.

“Mi žene, kojima su ubijeni muževi i djeca (Muniri su ubijeni sin i muž), imamo određena skromna novčana primanja da živimo dostojanstveno, i da ne moramo tražiti za pomoć uokolo. Ali, najgore prolaze demobilisani borci, oni koji su preživjeli logore, invalidi i njihove porodice. Njihova djeca ne dobijaju pomoć, i pitaju se zašto, kad druga, djeca šehida, dobijaju. Zato što im je babo živ, pa se muče i misle da je to nepravda, imati roditelje ali bez minimalnih sredstava.”

Nisam shvatila kako je moguće da je finansijski bolje biti dijete šehida a ne dijete koje ima roditelja.

U kancelarije Udruženja uđe visok muškarac srednjih godina, nekad, vidi se, bio je krupan i snažan, a sada mu drhte ruke, invalid sa problemima u nogama, sa štakama, tresu mu se ruke. Zamolio je članice Udruženja da pozovu nekog čovjeka, na papiriću je bilo ispisano njegovo ime, kaže obećao je nekakvu pomoć, ali se ne javlja, pa moli njih da ga i one pozovu, rekla bih po njihovoj reakciji da čovjeka sa papirića znaju.

“Moja porodica i ja gladujemo, sinoć smo platili zakupninu stana 180 konvertabilnih maraka, a primam ukupno 260,80 maraka mjesečno. Žena ne radi, sin ne može naći posao..., evo pogledajte nalaz mog psihijatra, ja ne smijem ni da se krećem sam a kamo li nešto drugo. Ja bih prosio, ali je donesen zakon da je zabranjeno prošenje... Ne znam šta da radim... Probao sam i da se ubijem.” Munira mi došapta da mu je kćerka upravo operisana od raka želuca.

Dala sam mu 50 dolara (75 konvertibilnih maraka) koliko sam tog trenutka imala u novčaniku, a on mi se zahvaljivao i želio da mi pokaže sva dokumenta o njemu, rekao mi je da je bio u Srbiji u logoru, Mitrovom polju, da su započeli tamo da ga kolju, evo ima rez preko sredine grla ...

Tek sam tad shvatila svu težinu Munirine priče, kome je najteže u Bosni i Hercegovini poslije i zbog rata ... "Moja Sanja, ovakvih slučajeva ima puno."

U prostorije je navratio i Ramo Dautbašić, organizator Marša mira, bivši zamjenik načelnika opštine Srebrenica, da se dogovori oko ove akcije koji traje četiri dana a završava se na dan komemoracije u Potocarima.

Čitav zid prostorije Udruženja prekriven je uveličanom kopijom Rezolucije Evropskog parlamenta od 2009. godine kad je donijeta odluka da se 11. juli obilježi svake godine u državama Evropske unije, osudi genocid i oda počast žrtvama genocida. Dokument na zidu dokazuje da je ovu inicijativu i borbu za proglašenje Rezolucije sprovodio Udruženje majki, enklava Srebrenice i Žepe, a u potpisima je Munirino ime.

Čestitala sam im i rekla da je mene upravo inspirisala odluka Evropskog parlamenta i da sam od petnaestog januara te godine, krenula sa istom inicijativom u državi Illinois, u aprilu 2009. smo potpisali peticiju u Bosanskoj biblioteci sa zahtjevom da se izglasa Rezolucija o komemoraciji i Dani Bosne i Hercegovine te nedjelje 11. jula, svjedočila sam u februaru u Springfieldu, a 17. marta Rezolucija je usvojena. Juna 9, Bosansko-američki institut za istraživanje genocida i edukaciju (BAGI-a), dobio je originale rezolucija od Grega Garisa, predstavnika 13 distrikta u Domu Predstavnik države Illinois, sponzora Rezolucije, a onda sam ih ja podijelila drugim organizacijama, kao i Institutu za genocid u Sarajevu. Žao mi je što nisam imala jedan original za Udruženje Srebrenčanki, ali sam im dala kopiju dokumenta.

"Znamo mi to, poslali smo ti čestitke u Čikago da se objavi na radiju i ponosni smo na tebe", zagrlila me Munira. Prenijela sam im i pozdrave i poljubac od Zuhre Osmanović i rekla koliko mi je ona u svemu značila, da mi je svojom snagom davala snagu da se borim.

Sad sam se lično uvjerila da su i druge majke Srebrenčanke isto tako za divljenje kao moja Zuhra.

“Kad je Rezolucija usvojena svi su se kitili tuđim perjem i govorili da iza svega stoje njihove organizacije, ovi ili oni ljudi, ali ovdje sve piše, ima sva naša dokumentacija o svemu,” onako usput rekla mi je Munira.

Isto je bilo i sa mnom i mojom aktivnošću oko Rezolucije; kad sam zvala druge da mi se pridruže u aktivnosti oko Rezolucije, govorili su da im je ili prerano ili prekasno, a zašto baš mi da radimo na tome, a ne oni, ali kako ti kažeš, sve je dokumentovano, a najvažnije je da su Rezolucije usvojene, rekla sam joj.

Pokazali su mi police sa velikim fasciklama u kojima je zabilježen njihov rad, a evo i zapisnik sa našeg sastanka uključen je u njihovu dokumentaciju, uz kopiju Rezolucije u Illinoisu.

U Potočarima je napravljen ovaj veliki mezar i Mauzolej jer je Udruženje majki enklava Srebrenice i Žepe sprovelo anketu među preživjelim žrtvama genocida, čiji su članovi porodice ubijenih, i anketa je pokazala da većina želi da njihovi najmiliji budu sahranjeni upravo u Potočarima, gdje su se posljednji put vidjeli jedni sa drugima.

“Nudili su mi bosanski Srbi novac da promijenimo odluku da budu ukopani ovdje u Potočarima, ali smo bile odlučne i izborile smo se za ono što smo mislile da je najbolje i za šehide i njihove familije”, i dok govori o svojoj odluci, odlučno kao i uvijek govori Munira. Za arhivu BAGI-a uzela sam jednu kopiju peticije oko mjesta sahranjivanja šehida.

Prostorije Udruženja nalaze se na Čengic Vili, u paviljonima, u prizemlju.

“Ne plaćamo zakupninu, radimo volonterski svaki dan. Najviše smo zahvalni američkom ambasadoru Milleru koji nas je podržao u vezi sa našim zahtjevom za Potočare i u vezi sa drugim našim inicijativama, fondaciji Livada, dr. Smailu Čekiću, direktoru Instituta za genocid u Sarajevu, a od političara Harisu Silajdžiću.”, nastavile smo razgovor o njihovom radu.

Dogovorile smo se da sarađujemo, Munira je bila u St. Louisu i upoznata je sa događajima kod nas u dijaspori. Dobila sam kalendare, majice i bedževe i novu snagu za dalju aktivnost od ovih divnih žena.

“Srebrenica nije završeno poglavlje, ona je otvorena rana”

Baš tih dana kad sam se ka Srebrenici vozila, pročitala sam članak **“Iz Norveške za Srebrenicu-Otvorena rana”**, u časopisu Bosna, u kome je objavljen govor Ivara Amundsena, počasnog konzula BiH u Oslu, gdje između ostalog piše: “Genocid u Srebrenici predstavlja konačan dokaz ljudske degradacije i definitivno sramotan poraz evropskog morala i zaštite ljudskih prava. Nikada neću zaboraviti sliku zbunjenog nizozemskog potpukovnika Thomas Kamemansa i samopouzdanog Ratka Mladića dok su dizali čaše i rakijom nazdravljali odvođenje hiljada Bošnjaka u Potočare njihovim koljačima i njihovoj sigurnoj smrti.

...Majke Srebrenice su prozvale Ujedinjene nacije u Nizozemskom sudu, tvrdeći da su dužnosnici UN namjerno žrtvovali Srebrenicu - da dopuste razaranje Bosne. Slažem se sa njima, ja takođe gledam na ovaj kolosalni zločin u širokom kontekstu.

...General Janvier je imao veoma povjerljiv sastanak sa Mladićem 4. juna u Zvorniku, i tamo je pojasnio da NATO protuzračne odbrane Srebrenice neće biti, što se suprostavlja jasnim uvjerenjima o zaštiti Srebrenice. Bio je to signal: Kreni, pet nedjelja prije pada Srebrenice. Vlast za odobrenje zračnih napada prenesena je na Butrosa Galija, par nedjelja prije Srebrenice, a postupak odobravanja je baš tada postao duži nego ranije.

...Koju je ulogu imao ministar inostranih poslova Norveške, koji je pritisak bio na Izetbegovića, zašto je Naser Orić, zapovjednik za Srebrenicu, pozvan da napusti teren u maju?

...NATO i UN su imali informacije o ubijanju poslije 11. jula i sastali su se sa Miloševićem i Mladićem na političkom sastanku u Beogradu 15. jula, vidi se iz transkripta koji je 17. jula Agashi uputio Kofi Annanu.

...Bio je u pratnji generala Ruperta Smitha, i pored nekih neslaganja, uspostavio se ponovo dijalog između ova dva generala, Mladića i Smitha, jer je Milošević, na zahtjev Carla Bilta, omogućio prisutnost Mladića. Dogovoreno je da se te činjenice ne objavljuju u javnosti.

...Dok je pokolj bio u jeku...

...Pomirenje se mora graditi na istini. Kofi Annan se izvinio zbog svega što se dogodilo, u novembru 1999., hrvatski predsjednik Ivo Josipović takođe, u Srbiji je ove godine ipak napravljen pomak, iako je rečeno samo zločin a ne genocid, usvojena je Rezolucija, o svemu ovome govorio je ambasador Admunsen, veliki prijatelj Bosne i Hercegovine, prije svega ISTINE.

Dok Dodik genocid još uporno negira, u Dnevnom Avazu uhvaćena je Tadićeva suza na džezazi u Potočarima 11. jula 2010 godine.

Erol Avdović (17. juli 2010., Sedmica, strana 5, Dnevni Avaz) objavio je "Razgovor sa specijalnim izaslanikom Ban KI-muna, podsekretarom UN zaduženim za prevenciju genocida", koji je konstatovao da su "Lekcije Ruande i Srebrenice promijenile filozofiju UN", i uvele "Konceptiju odgovornosti i zaštite".

U Srebrenicu ne dolaze samo mrtvi

Pored mezara šehida sahranjenog jula ove godine, stajali su starija žena sa maramom, mlađa žena i dva dječčka, oko 5-6 godina. Dječčaci su u ručice gledali i učili, a onda su se rasplakali. Pretpostavila sam da su oplakivali dedu, koga nisu nikad ni upoznali. Čula sam kad ih je nana smirivala govoreći da se ne boje, da je zivot takav i da mnogi ljudi i djeca idu na groblja kad im neko umre. A onda njih četvero odoše na drugu stranu gdje se takođe nalaze mezari tek ukopanih šehida. Pored mezara gdje su stajale žene i dječčaci, ugledah mladica. Pridoh mu i upitah pred čijim mezarom danas to stoji, i mogu li ga uslikati. Ljubazno mi reče da je to mezar njegovog oca, bez ikakvih potpitanja zašto me to interesuje, ko sam ja...

"Imao sam nešto manje od jedanaest godina kad sam vidio oca, a evo sad su mu kosti pronašli i došao sam da ga identifikujem i na džezazu".

Rekao mi je da živi u Njujorku, da mu je kuća u Mojčević šumi uništena, u korov zarasla, a da gradi novu kuću u Srebrenici.

"Našli su mu samo dvije kosti od čitavog snažnog tijela. Moja žena je identifikovala kosti i brata, koji je tada imao sedamnaest godina, a

njenog oca još nisu našli. Nismo još našli gdje je mezar njenog brata, teško se nalazi, a za juli jedanaesti je bilo toliko ljudi da se mezarima nije moglo prići.”

Moj sagovornik, Haris, ima 26 godina, lijep mlad čovjek, lijepi su ovi Srebrenčani, kao i rođak Zuhre Osmanović, Nermin, koji je imao oko 19 godina kad su ga ubili, i njegova još dva brata, a četvrti, najmlađi, imao je tada kao Haris oko deset godina. Danas ima tri sina, dao im je imena ubijene braće.

Drugi rođak, svojim sinovima dao je ime njenog Azema i Mirze...

Ja sam svome sinu dala ime Emin po poginulom sinu brata moje prijateljice Samije Hajdarević Diab iz Brčkog.

U presudi za genocid napisano je da je u Srebrenici ubijeno više od 8.000 Bošnjaka, tri generacije muškaraca, a da je protjerano 25.000 ljudi i djece, i da su ta dva elementa uticala da se zaključi da je u Srebrenici bio genocid jer se želilo da se narod ovdje nikad više ne vrati.

U Srebrenicu se ne vraćaju samo mrtvi, biće drago Sabaheti Fazlić, dolaze Harisi i Harisi i njegovi sinovi, od pravde ne odustaju majke Srebrenčanke.

Na izlasku iz Mauzoleja u knjigu posjetilaca zapisala sam, dok se za agresiju i genocid ne osudi država Srbija, priča nije završena.

“Srbija je odgovorna za genocide”, na velikom panou napisano je pored Mezarja Srebrenica-Potočari, koji pripada Federaciji BiH, a sve okolo entitetu Republika Srpska, na zemlji koja pripada Bošnjaku Ibranu Mustafiću na teritoriji entiteta Republike Srpske. Zbog toga ga tuže i proganjaju, kaže kustos muzeja, Hasan, mi ne bi mogli ovakve panoe da istaknemo u Mauzoleju, a on ima petlju.

U povratku za Sarajevo, prolazili smo kroz teritoriju entiteta Republike Srpske, i Mirsad mi je obratio pažnju na veliku tablu pored puta na kojoj ćirilicom piše: “*Teško Bogu sa nama kakvi smo, Bajagić Zvonko, Vlasenica*”.

U Srebrenicu se ne vraćaju samo mrtvi, dolaze Harisi i njegovi sinovi, Ibran Mustafić prkosi istinom, od pravde ne odustaju majke Srebrenčanke.

POLITIČKE I SIGURNOSNE IMPLIKACIJE PRISUSTVA I ŠIRENJA VEHABIJSKOG POKRETA U BOSNI I HERCEGOVINI

Razmatranja o vehabijama u BiH, s obzirom na intelektualno usmjerenje mogu biti teološka, politološka, sociološka, psihološka, pravna, filozofska..., a s obzirom na funkcionalni interes to mogu biti razmatranja sigurnosnih službi, medija, raznih političkih subjekata ... Ulema je odgovorna za teološka tumačenja o tom pitanju. U nedostatku spoznaja o vehabizmu, bošnjačka inteligencija o tom problemu uglavnom ćuti. Ukazivanje na štetnost vehabizma, za kritičare znači izlaganje riziku etiketiranja da su islamofobi. Dok je to tako, vehabijski pokret postaje teže političko nego teološko pitanje, na koje se mora argumentirano odgovarati, ili odobravanjem ili kritikom njegovog pojavljivanja i širenja u BiH.

Izlaz iz oportunitizma prema problemu vehabija u Bosni i Hercegovini treba biti u tome da odgovorni politički, kulturni i državni faktori, ostave po strani teološku stranu rasprave o ispravnosti ili neispravnosti vehabijskog učenja i praktičnog ponašanja, a da usmjere pažnju na političke implikacije tog problema. Politička elita u BiH mora dati odgovor kakve moralne, socijalne, psihološke, etičke i političke implikacije je proizvelo prisustvo i širenje vehabija u BiH, bez obzira da li su oni u teološkom smislu nosioci ispravnog ili neispravnog učenja i prakse. Političke posljedice su dio društvene zbilje koju treba procjenjivati radi stabiliziranja političkih prilika, mira i sigurnosti u BiH. To treba činiti kroz proces nužnih reformi, radi odgovora na veliki izazov u pogledu saniranja svih društvenih, posebno političkih posljedica krize, da bi BiH postala normalna država, članica EU i NATO.

Bošnjačku elitu, uključujući i političare treba rasteretiti bojazni da će biti etiketirani kao islamofobi ako slobodno i odgovorno, argumentirano govore o političkim pitanjima u vezi s prisustvom i širenjem vehabijskog pokreta. Ulema i drugi koji su odgovorni da u BiH njeguju i zaštite islamsku kulturu i civilizaciju, što je zadatak i političara, trebaju podržati aktivnosti u pogledu sagledavanja činjenica o društvenim, moralnim, političkim, etičkim i drugim posljedicama prisustva i širenja vehabija u BiH, bez obzira na teološke kvalifikacije o ispravnosti ili neispravnosti vehabijskog učenja i prakse. Prisustvo i širenje vehabija u BiH, postepeno zalazi u sve pore bosanskohercegovačkog društva.

Pri tome treba imati u vidu da stanje i procese društva, u naučnom smislu tretiraju sociolozi, politolozi, psiholozi, pravnici ..., s ciljem da se pozitivni društveni trendovi pospješuju, a negativni zaustave i iskorištene. Zato se ni pitanje vehabija ne smije svoditi isključivo na teološku temu, niti se objektivna i dobronamjerna sociološka, politološka, pravna, psihološka, filozofska ... razmatranja tog pitanja, od teologa trebaju ometati. Ako je vehabijski pokret u teološkom smislu pozitivna pojava, neka to teološki učenjaci na svoju odgovornost slobodno tumače, ali da ne budu smetnja raznim državnim, kulturnim i naučnim institucijama da u okviru nadležnog bavljenja društvenim i političkim problemima sagledavaju sve utjecaje na društvene i političke procese, pa i utjecaje koji se ispoljavaju pojavom i širenjem vehabija u BiH. Za sada, vehabijama u BiH se ne bavi niko, osim medija i sigurnosnih službi. Oni svojim profesionalnim, žurnalističkim i policijskim metodama i rezonima istražuju to pitanje. Pri tome, medijska neovisnost se podrazumijeva, ali je ona, u konkretnim bosanskohercegovačkim prilikama, uglavnom iluzorna. Sigurnosne službe su često dezorijentirane različitim političkim utjecajima, jer o tom problemu nemaju jedinstvenog političkog stava i usmjerenja, niti za svoju orijentaciju imaju rezultate naučnih politoloških, socioloških, psiholoških ... istraživanja. Za sagledavanje društvenih pojava, najrelevantniji su naučni metodi i rezoni, što treba imati u vidu prilikom sagledavanja vehabijskog prisustva i širenja u BiH, jer se tako važno i složeno pitanje ne smije prepustiti samo žurnalističkim i policijskim metodama i rezonima, što ne znači da se rezultatima njihovog rada ne trebaju koristiti državne i političke institucije. Naprotiv, trebaju.

Odgovorni političari, za svoju aktivnost trebaju raspolagati naučnim rezultatima o sagledavanju prisustva i širenja vehabija. Rezultate naučnih socioloških i politoloških istraživanja, političari trebaju koristiti za definiranje svojih političkih pogleda i za svoje djelovanje u vezi s pojavom i širenjem vehabijskog pokreta. Politički stavovi izgrađeni uz uvažavanje naučnih rezultata, kroz demokratsku proceduru trebaju biti ugrađeni u sigurnosnu politiku koja se donosi na Parlamentu, a ista treba biti osnova za usmjeravanje i djelovanje sigurnosnih službi. Tako se sigurnosne službe štite od parcijalnih političkih utjecaja. Ni sociološki i politološki naučni autoriteti, ni sigurnosne službe ne trebaju zalaziti u teološka pitanja o ispravnosti ili neispravnosti vehabijskog učenja i ponašanja. Njihova uloga je da istraže implikacije vehabijskog pokreta u BiH na stanje i procese u društvu, posebno sa sigurnosnog, a posebno sa kulturološkog, politološkog, moralnog, etičkog, psihološkog... stajališta, te da na taj način budu u funkciji zaštite univerzalnih ljudskih, ali i posebnih bosanskohercegovačkih civilizacijskih vrijednosti.

Ima se osjećaj da bi relevantno istraživanje pokazalo da je raspoložene stanovništva u BiH i šire u regionu prema vehabijama vrlo negativno iz različitih ideoloških, političkih, vjerskih, običajnih, tradicijskih i drugih kulturoloških razloga. Preovlađujuće ili apsolutno negativne stavove o vehabijama imaju građani BiH iz svih nacionalnih, vjerskih, socijalnih, obrazovnih i profesionalnih sredina. Sasvim je drugo pitanje da li su oni u pravu ili ne, ali, to je o vehabijama „dijagnoza“ stanja svijesti građana BiH. Iako bi se istraživanjem pokazalo da preovlađuju negativni stavovi prema vehabijama, iz takvog raspoloženja se ne bi smjelo zaključiti da vehabije nisu značajan faktor i da im kao „nebitnom“ faktoru ne treba poklanjati pažnju, jer ih apsolutna većina ne prihvata. Naprotiv, s obzirom na osjetljivost i tendenciju širenja vehabijskog pokreta ne smiju se zanemariti neke bošnjačke, lokalne sredine gdje se uspostavljaju vehabijske zajednice, odnosno gdje pojedini Bošnjaci ulaze u taj pokret. Svojim načinom oblačenja i neurednim bradama, vehabije u BiH nadilaze lokalnu sredinu u kojoj su stalno nastanjeni, jer oni, kretanjem po cijelom prostoru BiH izazivaju pažnju, često prezir i negativne komentare građana. Neke njihove aktivnosti u mjestima gdje žive, daleko izvan lokalnih okvira, izazvale su pažnju bosanskohercegovačke i šire javnosti. Osoba sa vehabijskim identitetom je izvršila stravično ubijanje

hrvatske porodice u okolini Konjica. Isti identitet je imala osoba koja je izvršila brutalan teroristički napad na Policijsku stanicu u Bugojnu. Organizirano, iz vehabijskih redova se grubo krše državni zakoni, posebno oni o školstvu. Oni se negativno odnose prema bošnjačkoj kulturi, posebno u pogledu negiranja životne, vjerske tradicije i običaja. Sve su to, u pravnom i političkom smislu antidržavna djela, a u moralnom i etičkom smislu, djela ubijanja i terorističkog zastrašivanja su odvratna, anticivilizacijska, primitivna ponašanja.

Što se tiče bošnjačkog naroda, zabrinjava osjećaj da postoji bitna razlika između onoga što se pretpostavlja da je stav rukovodstva Islamske zajednice i sasvim negativnog raspoloženja prema vehabijama u najširim slojevima bošnjačkog naroda. Očit raskorak raspoloženja o vehabijama u najširim slojevima bošnjačkog stanovništva i stavova o vehabijama od strane rukovodstva Islamske zajednice, ne smije se pasivno posmatrati, jer to, u perspektivi, može imati dublje i teže negativne posljedice. Ustvari, bošnjački narod ne zna šta rukovodstvo Islamske zajednice misli o vehabijama, dok rukovodstvo Islamske zajednice, najvjerojatnije dobro zna da je raspoloženje bošnjačkog naroda prema vehabijama vrlo negativno. Pitanje je kako se u Islamskoj zajednici tretira ta činjenica, ako se u njenoj nadležnosti isto to zapaža. Održavanje takvog stanja u kome bošnjački narod očekuje jasniji stav od rukovodstva Islamske zajednice, a to rukovodstvo od bošnjačkog naroda očekuje da ublaži svoje negativne stavove o vehabijama, koriste organizatori širenja vehabijskog pokreta u BiH i šire u regionu Balkana. Pri tome je bitno, da negativan stav prema vehabijama imaju i Bošnjaci koji najurednije, tradicionalno za ove prostore, prakticiraju islam.

Mnogi Bošnjaci smatraju da je vehabijski pokret zlonamjerno infiltriran, s ciljem da se unutar bošnjačkog naroda izazovu sukobi, da se ukine muslimanska vjerska tradicija u BiH, da se radikaliziraju međunacionalni sukobi i da se na taj način kompromitira ideja i praksa zajedničkog života Bošnjaka sa svojim komšijama Srbima i Hrvatima. Znači, u masama bošnjačkog naroda, vehabijski pokret se tretira kao remetilački faktor koji ugrožava sigurnost i mir u BiH.

U pitanju su ciljevi sprječavanja da se obnovi i dalje afirmira pozitivna praksa zajedničkog života ljudi različitih nacija i vjera u BiH. Ne-

prijatelji BiH znaju da se u uslovima njegovanja vjekovne muslimanske tradicije u BiH može obnoviti i dalje afirmirati pozitivna praksa zajedničkog života, ali da ta ideja nema nikakve šanse ako bi značajniji dio Bošnjaka prihvatio vehabijsku životnu praksu. Pri tome treba imati u vidu da se na političkoj sceni u BiH međusobno sukobljavaju i bore, s jedne strane oni koji tumače da zajednički život Bošnjaka, Srba i Hrvata u BiH nije moguć i da zato nije moguća ni država BiH, i s druge strane oni koji smatraju da je zajednički život bosanskohercegovačkih naroda nužan i moguć, jer u tom smislu postoji bogato, pozitivno historijsko iskustvo. Vehabijski pokret nije dio tog pozitivnog iskustva, odnosno vehabijski pokret je suprotavljen tom pozitivnom iskustvu na kome se temelji opstojnost države BiH, mir i sigurnost. Treba se prisjetiti vremena kada je zločinac Karadžić učestalo, putem medija izjavljivao da Srbi, Hrvati i Bošnjaci ne mogu živjeti zajedno, te da zbog toga BiH kao država ne može opstati, jer bošnjački politički faktori djeluju s ciljem uspostave islamske države u BiH, a na to mu se odgovaralo da je zajednički život svih naroda i građana u BiH nužan i moguć, a da Bošnjaci i njihovi politički predstavnici žele normalnu, sekularnu državu jednakopravnih građana i naroda, Srba, Hrvata i Bošnjaka. Pojava vehabijskog pokreta u BiH je od pomoći onim snagama u BiH koje za glavni cilj svog djelovanja imaju dokazivanje da zajednički život ljudi različitih vjera i nacija u BiH nije moguć, jer su, navodno, pored ostalog i vehabije izraz bošnjačkih težnji za uspostavom islamske države u BiH, te da zbog toga nije moguća ni država BiH.

Prema tome, odnos Bošnjaka prema vehabijama je odnos prema perspektivi obnove i afirmacije pozitivne prakse zajedničkog života ljudi različitih nacija i vjera u BiH, odnosno stav Bošnjaka prema vehabijama je ustvari odnos prema perspektivi mira, sigurnosti i opastanka države BiH kao zajednice ravnopravnih građana i naroda. Pojava i širenje vehabijskog pokreta ima smisao „guranja prstiju u oči“ onima s kojima, u interesu opstanka države BiH treba uspostavljati, proširivati i jačati političke veze i zajednički graditi državu BiH. U težnjama da se ostvari izazov političkog povezivanja Bošnjaka, Srba i Hrvata, treba se podsjećati na pozitivnu tradiciju zajedničkog života i na glavne osobine katoličke, pravoslavne i islamske tradicije koje su vijekovima omogućavale zajednički život u međusobnom razumijevanju, toleranciji i

poštivanju. U aktuelnoj situaciji, težeći za boljim političkim povezivanjem sa Srbima i Hrvatima, Bošnjaci priželjkuju da se u katoličanstvu i pravoslavlju njeguju vrijednosti koje su kroz cijelu dosadašnju historiju omogućavale zajednički život ljudi različitih nacija i vjera u BiH, odnosno Bošnjaci priželjkuju da se u katoličanstvo i pravoslavlje ne unose promjene koje bi donosile argumente za sumnju da se uništava njihova tradicija koja je obuhvatala poštovanje i razumijevanje prema muslimanima. Upravo u vrijeme kada je u interesu mira, sigurnosti i opstanka države BiH naročito bitno političko povezivanje sa Srbima i Hrvatima, Bošnjaci moraju brinuti da u vlastito kulturološko biće ne unose elemente razlaza sa islamskom tradicijom na koju su, kroz suživot, naviknuti Hrvati i Srbi. U ovom smislu, čak nije ni bitno da li su vehabije u teološkom smislu, stvarno negativna pojava ili ne. Bitno je što se u svim sredinama bosanskohercegovačkog društva, pojavom i širenjem vehabijskog pokreta, unose sumnje sa karakterom, i međunarodnog i unutarbošnjačkog uznemiravanja.

Bošnjaci osjećaju da vehabije svojim ponašanjem i djelovanjem u BiH izražavaju svoju sumnju u ispravnost islamske tradicije u BiH, te organizirano poduzimaju mjere da Bošnjacima nametnu svoja shvatanja islama, te da se iskorijeni ovdašnja islamska tradicija. Vehabije imaju hrabrosti da organizirano djeluju kako bi uništili ovdašnju tradiciju, a u bošnjačkim sredinama, kao da se ne smije ni posumnjati u ispravnost vehabijske vjerske i životne prakse. Postalo je normalno čuti kako je riječ protiv vehabija islamofobija, a, za sada, samo hrabri kažu da je vehabijsko negiranje i podrivanje bosanskohercegovačke islamske tradicije, neka vrsta antiislamske ideologije i prakse. Iz toga slijede krupna pitanja: Da li se islam u BiH uništava vehabijskim pokretom ili stoljetnom tradicijom islamskog života na ovim prostorima? Da li očuvanje islama u BiH ima veću šansu širenjem vehabijskog pokreta ili zaustavljanjem i iskorjenjivanjem te, za ove prostore, ipak, čudne pojave?

Ako je istina da vehabije izazivaju negativan osjećaj kod većine Bošnjaka, onda je prilično nerealno očekivati da bilo ko može ubijediti Srbe i Hrvate da su vehabije bezazlena pojava. To otvara pitanje, da li Bošnjaci u interesu jačanja države BiH mogu doprinosti napretku u odnosima sa Srbima i Hrvatima, ako su bezobzirni prema onome kako se od strane tih naroda shvataju procesi unutar bošnjačkog na-

roda, po svim pitanjima, pa i po pitanju prisustva i širenja vehabija. Ambicija obnove zajedničkog života na vrijednostima pozitivnih historijskih iskustava u tom pogledu, podrazumijeva interes svakog od tri naroda, da se unutar ostala dva naroda čuva njihova civilizacijska posebnost, koja u širem smislu obuhvata i čuvanje zajedničkih vrijednosti na kojima se postiže ravnoteža međunacionalnih odnosa u BiH. Pojava i širenje vehabizma među Bošnjacima ne doprinosi čuvanju i jačanju zajedničkih bošnjačkih, srpskih i hrvatskih vrijednosti, niti širenje vehabizma skladno upotpunjuje posebne tradicijske vrijednosti Bošnjaka, već naprotiv, vehabijski pokret se na vrlo osjetljiv način suprostavlja i posebnim bošnjačkim i zajedničkim vrijednostima koje su u suživotu, kroz historiju izgradili Bošnjaci, Srbi i Hrvati. Čuvajući svoju kulturu i tradiciju, Bošnjaci se trebaju otvarati prema Srbima i Hrvatima, što znači družiti, trgovati, privređivati, sportski ekipirati, školovati, graditi i koristiti istu komunikacijsku i drugu infrastrukturu, zajednički odlučivati u institucijama vlasti ... Širenje vehabijskog pokreta je tendencija zatvaranja Bošnjaka prema prema Srbima i Hrvatima, a ujedno i tendencija opasnih podjela među samim Bošnjacima. Inferiorni se boje komunikacije. Bošnjaci sa svojom kulturom se ne smiju osjećati inferiornim i tako izbjegavati komunikaciju. Prihvatanjem vehabizma, Bošnjaci bi ušli u inferiornost koja bi postala velika smetnja za nužnu međuetničku komunikaciju bez koje nema države BiH.

Bošnjaci u Evropi imaju svoju državu i ne smiju se ponašati kao lutajući elemenat, jer tako mogu ostati bez države. U tom smislu postoji bitna razlika između muslimana raznog porijekla u Francuskoj, Engleskoj, SAD ... Oni ne mogu izgubiti ono što mogu Bošnjaci. Zato vehabije u zemljama Zapada ne mogu napraviti onu vrstu štete koju mogu u BiH. Opstanak sebe kao naroda i opstanak svoje države BiH, s obzirom na lokalno i evropsko okruženje, Bošnjaci ne mogu osigurati u vehabijskim kratkim pantalonama, sa neurednim bradama, ali mogu onako kako su u lokalnom i širem evropskom okruženju prepoznatljiviji kao „evropski muslimani“. Bošnjaci ne smiju eksperimentirati. Ako žele opstanak sebe kao naroda i BiH kao svoje države, Bošnjaci nemaju alternativu svom tradicijskom, kulturološkom identitetu koji je isprofiliran kroz historiju koja obuhvata i suživot sa Srbima i Hrvatima. U odnosu na sudbinski

interes za očuvanjem BiH kao države ravnopravnih naroda i građana, vehabizam je štetna alternativa muslimanskoj tradiciji u BiH.

Politička osjetljivost prisustva i širenja vehabijskog pokreta u BiH je tim veća što su vehabije postale aktuelne, prvo u uslovima eskalacije krize u međunacionalnim odnosima, a zatim i u uslovima težnji da se izađe iz te krize. Vremenski gledano, u fazi eskalacije krize vehabije u BiH su jačale prisustvo usporedo sa eskaliranjem agresorskih teza da bošnjačko političko vođstvo ima za cilj da država BiH bude islamska, čime se motiviralo i opravdavallo zločinačko djelovanje radi potpunog uništenja bošnjačkog naroda. Agresorska strana nije imala uvjerljivih argumenata da bošnjačko političko vođstvo zaista želi BiH kao islamsku državu, pa im je u nedostatku takvih argumenata dobro došla pojava vehabija, kao „uvjerljiv“ argumenat da su zaista na sceni težnje da BiH bude islamska država. Sada, kada BiH, na svom evropskom putu treba provoditi reforme, onim snagama koje ne žele opstanak i afirmaciju države BiH, širenje vehabijskog pokreta služi kao „argumenat“ za opravdavanje blokada nužnim reformama, ističući potrebu da državnim uređenjem zadrže postojeće i steknu nove mehanizme etničke zaštite kako za Srbe, tako i za Hrvate od tendencija širenja vehabijskog pokreta koji njih, navodno, ugrožava. Ustvari, problem vehabija olakšava anti-reformski posao srpskim i hrvatskim nacionalistima, jer je proizvedena situacija u kojoj se odgovornost za vehabije u BiH stavlja na teret bošnjačkim liderima, bez obzira kojoj političkoj opciji pripadaju, tumačeći da oni stoje iza vehabijskog pokreta ili pak da se njihova odgovornost sastoji u pasivnom posmatranju i toleriranju vehabijskog radikalizma.

Najvažniji izazov političkog organiziranja i djelovanja bošnjačkog naroda u cilju izgradnje države BiH je političko povezivanje bošnjačkog, sa srpskim i hrvatskim narodom. Bez napretka u pogledu međunacionalnog političkog povezivanja, u BiH nije moguće postizati iskorake u pogledu nužnih političkih reformi putem kojih treba otkloniti anomalije i nedostatke Dejtonskog sporazuma. Prisustvo i širenje vehabijskog pokreta u BiH bitno otežava proces međunacionalnog političkog povezivanja u BiH i prijeti ozbiljnim zastojećima, pa čak i nazatku u odnosu na vrlo važne rezultate koji su postignuti od završetka rata, posebno do 2006. godine koja se tretira kao vremenska granica između dotadašnjeg kontinuiranog napretka i kasnijeg kontinuiranog za-

stoja i blokada u pogledu nužnih reformi koje treba realizirati s ciljem prevazilaženja anomalija i nedostataka Dejtonskog sporazuma.

Nije poznata tačna adresa onog faktora koji finansira širenje vehabij-skog pokreta u BiH. Ulazak u vehabije donosi novčanu naknadu. Govori se čak i to da se za svaki centimetar vehabijske brade, na licu Bošnjaka, plaća 100 KM. Ako je to tako, onda vehabijski pokret nema nikakve veze sa islamom. Ako nije poznata adresa onoga ko finansira širenje vehabijskog pokreta, onda nema tačke kontakta za razgovor putem koga bi se pokušalo utjecati, da se to, u interesu mira i sigurnosti u BiH, ne čini. Netransparentnost je sama po sebi sumnjiva, jer otežava dijalog i utjecaje angažiranjem državnih i vjerskih autoriteta iz BiH, a kontrola se svodi na borbu između tajnih sigurnosnih službi i ilegalne organizacije koja se bavi širenjem vehabij-skog pokreta u BiH. Uglavnom, Bošnjaci u BiH ne znaju ko njima, u njihovo okruženje dovodi, upravo ono što se tiče njihove političke pozicije, njihovog mira i sigurnosti. I inače u životu, poznato je da ništa, čak ni ono što se čini najljepšim i najvrednijim, ne treba primati dok se ne sazna ko i pod kakvim motivima to daje. U takvim uslovima, tendencija širenja vehabizma u BiH indicira da Bošnjaci, kroz odgoj i obrazovanje nisu u dovoljnoj mjeri pripremljeni za prihvatanje ili odbijanje onoga što im se nudi.

Ne zna se broj vehabija u BiH. Pošto se ne zna njihov broj, onda je još manje za očekivati da se zna kakav je socijalni i obrazovni status vehabija–Bošnjaka u BiH. Također bi bilo interesantno sagledati na koje načine su oni integrirani u bosanskohercegovačko društvo: kakve pozicije zauzimaju u političkim strankama; kakvim se djelatnostima bave; gdje su zaposleni; da li ih ima u lokalnim, kantonalnim, entitetskim i državnim organima vlasti; koliko ih je zaposleno u sistemu obrazovanja; u kojim nevladinim organizacijama djeluju... Odgovorom na ta pitanja, utvrdilo bi se da li su i u kojem stepenu vehabije integrirane u bosanskohercegovačko društvo. Ako bi se utvrdio nizak stupanj njihove društvene integriranosti ili pak ako bi se utvrdilo njihovo potpuno distanciranje od društvenih poslova i institucija, bilo da se oni sami distanciraju, bilo da ih društvo ne prihvata, onda bi sigurnosna dimenzija pojave i širenja vehabij-skog pokreta u BiH, trebala još više zabrinjavati. Oni koji su od nečega distancirani, rizičniji su na neprijateljstvo prema onome od čega su distancirani.

Ima se utisak da su vehabije u BiH, većinom slabije obrazovani i da pripadaju siromašnim socijalnim slojevima. Ako je to tačno, onda se time sugerira bitan zaključak: da Bošnjaci koji su ušli u vehabijski pokret, nisu to učinili na osnovu dobrog razumijevanja onoga što zastupaju u tom pokretu, niti oni razumijevaju šta u kulturološkom, političkom i sigurnosnom smislu, za njih, njihov narod, njihovu državu znači razilaženje sa bošnjačkom tradicijom i običajima.

Zato je važno identificirati osnovne društvene okolnosti u kojima je otpočelo širenje vehabija u BiH. Istraživanjem tog pitanja, vjerovatno bi se utvrdilo da su pojavi i širenju vehabija u BiH, pogodovale slijedeće okolnosti: (1) ratna situacija u kojoj su pored oružane agresije primjenjivane razne snage, sadržaji i metodi specijalnog rata protiv BiH; (2) vrlo teška socijalna situacija; (3) ekonomska kriza u kojoj se ne vidi perspektiva rješavanja socijalnih problema, posebno za mlade; (4) nedostaci i slabosti u sistemu odgoja mladih; (5) nedostaci i slabosti uz sistemu obrazovanja; (6) slabosti u djelovanju Islamske zajednice u BiH; (7) pasivnost Bošnjačke zajednice kulture „Preporod“; pasivnost intelektualne elite, posebno bošnjačkih intelektualaca; ...

Šta treba raditi?

Da li treba ili ne djelovati da se širenje vehabijskog pokreta zaustavi, a zatim da se maksimalno moguće, iskorijeni?

Ko je u BiH autoritet koji treba da odluči da li će se ili ne širenje vehabijskog pokreta zaustavljati, a zatim iskorjenjivati? Na tom zadatku, trebaju koordinirano djelovati autoriteti države, raznih političkih subjekata, Islamske zajednice, bošnjačkih institucija kulture, bošnjačke intelektualne elite, naučne i druge institucije.

U njihovom koordiniranom djelovanju, trebaju se izgraditi jedinstveni pogledi da je vehabijski pokret remetilački faktor u bosansko-hercegovačkom društvu, te da je djelovanje na zaustavljanju daljeg širenja, a zatim na iskorjenjivanju vehabijske pojave u BiH, ustvari izraz brige za mir i sigurnost na ovim prostorima.

Sarajevo, august – oktobar 2010. godine

BOSNA I HERCEGOVINA–MODEL ZA BUDUĆE RJEŠAVANJE SPOROVA NA „GLOBALNOM BALKANU“

BOSNA I HERCEGOVINA “MODEL” ZA BUDUĆA RJEŠAVANJA KRIZA U SVIJETU

Od momenta kada je oborena „željezna zavjesa“, pa do današnjih dana mnogo toga se izdešavalo na prostorima zapadnoga Balkana. Dešavanja na području bivše Jugoslavije i učesće NATO-ovih snaga na ovome prostoru imala su pozitivan utjecaj na unutarnju prilagodljivost Alijanse. Istaknut ćemo ovdje dvije promjene kao pozitivan primjer: politički nadzor nad vojnim operacijama i učesće Francuske u operacijama podrške mira NATO saveza.

Politički autoriteti NATO-a su u slučaju Bosne i Hercegovine, na stranu stavili procedure za rukovođenje tradicionalnim operacijama, a na osnovu člana 5 Povelje, odnosno Washintonskog ugovora. Razlog za to leži u činjenici da su te procedure proistekle iz perioda hladnog rata i sadržavale su različite vojne mjere s ciljem odbrane Alijanse u slučaju direktnog napada. Težište je bilo kako osigurati trenutačne i kolektivne mjere samoodbrane, a ne postavljanje političkih ciljeva, operacijama pod UN-om ili OSCE-om.

U Bosni i Hercegovini šesnaest savezničkih vlada zajednički je svakodnevno uspjele upravljati složenim operacijama. Sjeverno-atlantsko vijeće (NAC) je u slučaju IFOR-a, SFOR-a osiguralo opsežno političko vođstvo na početku operacije, a komandantu područja su date značajne ovlasti.

Prema ocjenama zvaničnika NATO saveza političko-vojna veza funkcionisala je zadovoljavajuće tokom operacija IFOR-a i SFOR-a, te je stoga modalitete razvijene za politički nadzor potrebno preraditi i isprobati kao sastavni dio procedura NATO-a.

Učešće francuskih snaga otpočelo je u maju 1993. g., kada su se francuski borbeni avioni priključili operaciji Deny Flight. Prethodno su se saveznici dogovorili da će NAC preuzeti donošenje odluka koje su do tada bile rezervisane za Komitet za planiranje odbrane. Kako je vrijeme odmicalo francuski oficiri pridružili su se osoblju štaba NATO-a, SHAPE-u i AFSOUTH. Učesnici ovih operacija bili su odgovorni za nadgledanje operacija u bivšoj Jugoslaviji. Potpuno je jasno da je na ovaj način ojačano političko i vojno jedinstvo NATO saveza.

Sjevernoatlanski savez se za implementiranje Mirovnog rješenja u regionu na odgovarajući način pripremao još od 1993. g. Aneks 1-A Mirovnog sporazuma sadržavao je, za razliku od ranijih sporazuma gdje su glavni akteri bili pripadnici UNPROFOR-a, jasne zadatke koji odražavaju sopstvene planove NATO-a.

Strane u Bosni i Hercegovini, snagama IFOR-u su dale potpune ovlasti i status, a u cilju što kvalitetnijeg izvršenja njihove misije. Postojeće međunarodne snage (UNPROFOR), uveliko su omogućile i na neki način olakšale raspoređivanje snaga IFOR-a. Saradnja između svih strana je bila dosta dobra, obzirom da je IFOR imao potrebe samo za ograničenim vojnim djelovanjem.

Jako bitnim je naglasiti i to da je postojao čvrst politički konsenzus, čak i za one operacije koje su uključivale sve saveznike, Rusiju i druge zemlje ne-članice NATO saveza.

NATO će vjerovatno sva pozitivna i negativna iskustva detaljno izanalizirati, a radi budućih operacija podrške miru koje će predvoditi, naravno da će to umnogome ovisiti od vremena koje bude na raspolaganju, kako za planiranje, tako i za sakupljanje i integrisanje potrebnih snaga.¹

1 Sastav UNPROFOR-a u maju 1995. g., izgledao je ovako: Bangladeš, Jordan, Pakistan, Malezija, Kenija, Nepal i još 9 zemalja sa malim kontingentima (zajedno 12.681 vojnika ili 32.3%). Dok je kontingent zemalja članica iz PFP-a među kojima su bile: Rusija, Švedska, Poljska, Ukrajina, Češka, Slovačka, Finska, Estonija, Litvanija i Švajcarska (ukupno 6.794 vojnika ili 17.3%). Dok je kontingent iz zemalja članica NATO-a sa izuzetkom Njemačke, Amerika u to vrijeme nije imala stacioniranih vojnika u Bosni i Hercegovini, ali je imala u Makedoniji 874 vojnika u sastavu UNPROFOR-a. Ukupno je bilo u to vrijeme 19.763 ili 50.4%, a ukoliko tome dodamo i zemlje PFP to je iznosilo 67.7%. Trupe IFOR-a predvođene NATO-om imale su 60.000 vojnika ili 85 %, dok su ostalih 15% činile zemlje članice PFP-a. Novinu je predstavljalo učešće američkih vojnih snaga sa 20.000 vojnika i njemačkih sa 4.000. SFOR je imao 30.000 vojnika, a učešće NATO-a palo je na 60%. (www.nato.int)

Rizici u budućnosti mogu biti i znatno veći naročito ukoliko bi buduće prijetnje miru bile izazvane djelimičnom upotrebom nuklearnog, hemijskog ili biološkog naoružanja.

Veliki broj je lekcija koje NATO uzima kao naučene kroz iskustva sa IFOR-om i SFOR, a zasigurno da će tako biti i sa misijom EUFOR-a u Bosni i Hercegovini, a one se odnose na planiranje, civilno-vojnu saradnju i uključivanje partnera u izvršavanje ovih misija.

Sjeverno-atlantsko vijeće je prilikom planiranja IFOR-a, pažljivo definisalo misiju, gdje se u potpunosti uzimaju u obzir savjeti Vojnog komiteta i SACEUR, posebno se vodilo računa da zadaci budu jasni i ostvarivi. Zadatke su potom pregovarači u Dejtonu uvrstili u mirovni sporazum, dok je mandat za učešće NATO-a bio osiguran od strane Vijeća sigurnosti UN-a, koji je uključivao pristanak strana i njihovu saglasnost za IFOR-ovo djelovanje, ukoliko bude potrebno, prilikom ispunjenja njegove misije. Koristeći vojnu efektivnost kao primarnog kriterijuma za procjenu doprinosa različitih država snagama IFOR-a, imalo je za rezultat čvršće veze, koje nisu bile slučaj kod UNPROFOR-a.

Kad je riječ o pripremama za SFOR, NATO je nastojao održati vezu između misije, mandata i potencijala kojim je raspolagao. Također je osigurano da NATO dobije mandat od UN-a i strana, onakav kakav je imao IFOR u Bosni i Hercegovini. Poseban izazov je bio balansiranje misije sa smanjenim brojem vojnika, obzirom da je SFOR u nekoliko navrata smanjivao broj vojnika, a na osnovu procjena, prema kojim se stanje na terenu poboljšavalo.

Kad su u pitanju pripreme za buduće operacije podrške miru, teoretski NATO ima dvije opcije kojima bi osigurao da planiranje vojne i civilne implementacije budu usklađeni i da se međusobno podržavaju; prvi je da Alijansa razvije sopstvene organske potencijale za civilnu implementaciju ili oslon na potencijale drugih.

Teško je za povjerovati da prvi pristup može biti ostvariv, pogotovo kada znamo da, naprimjer UNCHR posjeduje stručnjake kojima bi teško bilo naći ravne kada su pitanju briga o izbjeglicama, humanitar-

nom pomoći i slično. UN i OSCE su stekli i odgovarajuća iskustva kada su u pitanju izbori, kako na lokalnom tako i državnom nivou.

Repliciranje funkcija od strane NATO-a ne bi imalo smisla, te je stoga bitnije da NATO osigura kvalitetnu saradnju sa svim civilnim agencijama u budućnosti, a sve u cilju maksimalnog zajedničkog izgleda za uspjeh. Zbog toga se često spominje Koncept "međusobno povezanih" institucija, što bi značilo da svaka od organizacija treba da razvije i razvija vlastite specijalističke potencijale, dok istovremeno promovira bliske veze sa ostalima, sve ovo ima veze sa budućim sličnim situacijama širom planete Zemlje.

Da će postojati potreba za budućim sličnim akcijama /misijama/ ili aktivnostima nagovjestio nam je i poznati američki teoretičar i dobar poznavalac američke vanjske politike Zbigniew Brzezinski u svojoj knjizi „Američki izbor: globalna dominacija ili globalno vodstvo“. Među bitnim pitanjima na koja bi Amerika u budućnosti kako autor kaže trebala "pronaći dobro promišljene strateške odgovore" ²navedena su i sljedeća dva, a na koja ćemo obratiti određenu pozornost u ovom radu, i to:

- Šta je potrebno za stvaranje političke stabilnosti u područjima novoga, turbulentnog „Globalnog Balkana“, smještenog na južnim granicama središnje Euroazije?
- Može li Amerika stvoriti istinsko partnerstvo sa Europom, s obzirom na spor napredak evropskog političkog ujedinjenja, ali i njezinu sve jaču gospodarsku moć?³

Kada je u pitanju dijelovanje na području „Globalnog Balkana“, Amerika će i u narednom periodu računati na svoga starog saveznika, Evropu! Rat protiv terorizma na svijetском nivou koji su SAD-e objavile nakon 11.09.2001.g.,ustvari predstavlja početni razlog za angažovanje i Evropljana na području „Globalnog Balkana“.

„Izraz „Globalni Balkan“ pokušava ukazati na geopolitičke sličnosti između tradicionalnog evropskog Balkana iz 19. i 20. stoljeća i nestabilne regije koje se trenutačno proteže od, otprilike, Sueckog kanala do Xinjianga, te od rusko-kazahstanske granice do južnog Afganistana, gotovo poput trokuta na karti svijeta. U oba su područja unutarnje

2 Isto (str. 9.)

3 Bžežinnski Z., Velika šahovska tabla, CID, Podgorica, 1999.

nestabilnosti predstavljale magnet za privlačenje vanjske intervencije velikih sila i njihov rivalitet.“⁴ (Za iscrpniju raspravu o tome vidjeti Brzezinski, *Velika šahovska ploča*, 5.poglavlje.)

Zašto baš ovo područje da je toliko interesantno leži u nepobitnoj činjenici da su u ovome dijelu svijeta smještene najveća svjetska nalazišta rezervi nafte i zemnog plina. Da je ovo notorna istina jasno govori i sam Brzezinski; „U području koje nazivamo „Globalnim Balkanom“ 2002. nalazilo se 68% poznatih svjetskih rezervi nafte i 41% poznatih rezervi plina; regija danas drži 32% udjela u svjetskoj proizvodnji nafte i 15% u proizvodnji prirodnog plina. Procjenjuje se kako će do 2020. godine ovo područje (uključivo sa Rusijom) proizvoditi oko 42 milijuna barela nafte dnevno ili 32% ukupne svjetske proizvodnje (107,8 milijuna barela). A tri ključne regije svijeta - Europa, SAD i Daleki istok - zajedno će trošiti 70% svjetske proizvodnje (16%, 25% i 29%).“⁵

Autor, u prognozama nagovještava i sljedeće „Napor na stabilizaciji područja „Globalnog Balkana“ trajat će vjerojatno nekoliko desetljeća. Napredak će u najboljem slučaju biti sporadičan, nedosljedan i podložan značajnim regresijama. A uspjeh će se održati samo ako mu dva najuspješnija područja svijeta-politički mobilizirana Amerika i gospodarski ujedinjena Europa-pristupe kao zajedničkoj odgovornosti u svjetlu prijetnje koju predstavlja njihovoj zajedničkoj sigurnosti.“⁶ Navedeno nas upućuje na zaključak da će u budućnosti biti različitih kriza na ovom području, a da će iskustva stečena na području bivše Jugoslavije itekako biti primjenjivana.

Vijeće za provedbu mira (PIC) u Bosni Hercegovini

Nakon što je potpisan Dejtonski mirovni sporazum u novembru 1995. g., u Londonu je 8. i 9. decembra 1995. g., održana Konferencija o provedbi mira koja je imala za cilj da mobilizira međunarodnu podršku za provođenje ovog Sporazuma. Rezultat sastanka je uspostava Vijeća za provedbu mira (PIC).⁷

4 Bžežinski Z., *Američki izbor: Globalna dominacija ili Globalno Vodstvo, Politička kultura/CID*, Zagreb-Podgorica, 2004. (str. 150.)

5 Isto (str. 62.)

6 www.ohr.int (pristupljeno 24.04.2007. g.)

7 www.ohr.int (pristupljeno 05.05.2007. g.)

Vijeće za provedbu mira se sastoji od 55 zemalja i organizacija koje su na različite načine pružale i pružaju podršku mirovnom procesu, od osiguravanja financijskih sredstava, davanjem svojih vojnika u sastav međunarodnih vojnih snaga (IFOR, SFOR i EUFOR), ili izravno provodeći operacije u Bosni i Hercegovini. Pored međunarodnih vojnih snaga nesmiijemo zaboraviti i učešće međunarodnih policijskih snaga (IPTF i EUPOL). U PIC-u je, također, bio uključen i jedan broj posmatrača koji su se mijenjali.

Nakon Londonske konferencije, PIC se na ministarskom nivou sastajao još pet puta, kako bi bili razmotreni postignuti rezultati i definirani ciljevi provedbe mira za predstojeći period: u junu 1996. g. u Firenci; u decembru 1996. g. ponovno u Londonu; u decembru 1997. g. u Bonu; te u decembru 1998. g. u Madridu i u maju 2000. g. u Briselu.

„Članice i sudionici PIC-a: Albanija, Austrija, Belgija, Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Češka Republika, Danska, Egipat, Finska, Francuska, Grčka, Hrvatska, Irska, Italija, Japan, Jordan, Kanada, Kina (povukla se u maju 2000.g.), Luksemburg, Mađarska, Malezija, Maroko, Nizozemska, Norveška, Njemačka, Oman, Pakistan, Poljska, Portugal, Rumunjska, Ruska Federacija, Saudijska Arabija, Savezna Republika Jugoslavija, Sjedinjene Američke Države, Slovačka Republika, Slovenija, Španjolska, Švedska, Švicarska, Turska, Ukrajina, i Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Sjeverne Irske; Visoki predstavnik, Arbitražno vijeće za Brčko (rasformirano 1999.g. nakon objave konačne odluke o statusu Brčkog), Europska banka za obnovu i razvoj (EBRD), Europska komisija, Međunarodni odbor Crvenog križa (ICRC), Međunarodni tribunal za zločine počinjene na prostoru bivše Jugoslavije (ICTY), Međunarodni monetarni fond (IMF), Organizacija za europsku sigurnost i suradnju (OESS), Prijelazna uprava UN-a u istočnoj Slavoniji (UNTAES; ukinuta u januaru 1998.g.), Sjevernoatlantski savez (NATO), Svjetska banka, Ujedinjeni narodi (UN), Vijeće Europe, Visoki povjerenik UN-a za ljudska prava (UNHCHR), i Visoki povjerenik UN-a za izbjeglice (UNHCR).“⁸

„Dosadašnji promatrači PIC-a: Australija, Centralna banka Bosne i Hercegovine, Estonija, Europska investicijska banka (EIB), Island,

8 isto,

Južna Afrika, Kneževina Lihtenštajn, Latvija, Litvanija, Međunarodna federacija društava Crvenog križa i Crvenog polumjeseca (IFRC), Međunarodni medijator za Bosnu i Hercegovinu, Međunarodna organizacija za migracije (IOM), Novi Zeland, Ombudsman za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, Posebni koordinator Pakta stabilnosti za Jugoistočnu Europu i Sveta stolica.⁹

Vijeće za implementaciju mira je organ koji ima centralno mjesto kada je u pitanju provedba mirovnog sporazuma za Bosnu i Hercegovinu.

„Članice Upravnog odbora su: Francuska, Italija, Japan, Kanada, Njemačka, Rusija, Sjedinjene Američke Države, Velika Britanija, Predsjedništvo Europske unije, Europska komisija i Organizacija islamske konferencije (OIC) koju predstavlja Turska.“¹⁰

Upravni odbor Visokom predstavniku za UN i predstavniku EU, daje političke smjernice. Visoki predstavnik predsjedava redovnim sedmičnim sastancima ambasadora zemalja i organizacija članica Upravnog odbora u Bosni i Hercegovini. Pored toga, Upravni odbor se na nivou političkih direktora sastaje svaka tri mjeseca. Londonska konferencija o implementaciji mira je također dovela do uspostavljanja Upravnog odbora Vijeća za implementaciju mira koji, pod predsjedavanjem visokog predstavnika, funkcionira kao izvršni organ PIC-a. Uloga Vijeća za implementaciju mira u dosadašnjem periodu za Bosnu i Hercegovinu i njene građane je izuzetno važna. PIC odlučuje o potrebi daljeg angažovanja Visokog predstavnika za UN i predstavnika EU, naravno da je konačna odluka vezana za ukupno stanje u Bosni i Hercegovini i njenom bližem okruženju.

Novе krize na Balkanu i prevencija novih konflikata

Nakon okončanja rata u Bosni i Hercegovini krajem 1995.g., uslijedila je nova kriza na području Zapadnog Balkana 1999. g., na području Kosova, gdje su snage NATO-a otpočele sa vojnim aktivnostima bez odobrenja Vijeća sigurnosti. Međutim, razmještanje mirovnih snaga dogodilo se pod kontrolom UN-a.

9 www.ohr.int (pristupljeno 15.05.2007. g.)

10 Vollebaek, govor u Ateni, 1999. g., Prioriteti OSCE-a u jugoistočnoj Evropi.

Kriza na Kosovu nije se ni smirila, a Zapadni Balkan je već 2001. g., bio poprište novog izazova sigurnosti u Evropi. Razlika između krize na Kosovu i one u Bosni i Hercegovini, što je međunarodna zajednica izuzetno brzo reagovala na novu krizu ne čekajući da se ponovi „slučaj Bosna“, i nova izbjeglička i humanitarna kriza.

Kriza na području Makedonije nije eskalirala u sukob većih razmjera, vjerovatno zbog toga što je na prostoru Kosova bilo raspoređeno oko 40.000 pripadnika međunarodnih vojnih snaga i oko 4.000 NATO vojnika se nalazilo u Makedoniji koji su predstavljali njihov pozadinski-logistički ešalon. Ove snage su i pored toga trebale efektivne političke smjernice kojih nije bilo. Uslijedila je grozničava „leteća diplomatija“ (Javier Solana, izaslanik za evropsku vanjsku politiku i sigurnost i George Robertson, sekretar NATO saveza) uz pomoć koje se pokušalo, a potom i uspjelo nagovoriti strane na suzdržanost od eskalacije sukoba većih razmjera.

Upravo je Makedonija primjer kako evropske snage mogu, ukoliko postoji odlučna politička volja i adekvatna materijalno-tehnička opremljenost, postići odgovarajući rezultat.

Akcije međunarodne zajednice pokazale su se kao reakcije na događaje, a ne njihovo iniciranje. Očito da je međunarodnoj zajednici nedostajalo inicijative, a to je utjecalo na njezinu moć oblikovanja regionalne politike kada je u pitanju region zapadnog Balkana. Brzo premještanje vojnika sa Kosova u Makedoniju, pokazalo se kao najdjelotvornijom preventivnom akcijom međunarodne zajednice. To je pokazalo vrijednost odvratanja i krajnji odnos troškova i učinka pravovremenog donošenja odluka.

„Prevencija, međutim, nije samo pitanje mehanizma, to je i pitanje resursa i kapaciteta. Kako možemo stvoriti političku volju i resurse kako bismo spriječili nove sukobe? Kako dolazimo do konsenzusa o jačanju preventivne diplomacije u Gornjem Karabahu ili srednjoj Aziji, kada su nam za Bosnu i Kosovo potrebni tako golemi resursi?“¹¹

Uskoro su uslijedili novi izazovi sigurnosti, ovoga puta na području kojeg Brzezinski naziva „Globalni Balkan“. Prvo je uslijedilo rušenje

11 Ćurak N., Geopolitika kao sudbina: Slučaj Bosna. Posmodernistički ogleđ na perifernoj zemlji, Sarajevo, 2002. (str.71.)

talibanskog režima u Afganistanu, gdje su SAD ušle bez saveznika. NATO je u početku pružio moralnu podršku i pomoć u vojnoj opremi, a tek kasnije uzima učešće u ovoj misiji. Sljedeći izazov možda i najveći po svome obimu jeste onaj koji se desio 2003. g., u Iraku gdje je učešće u koaliciji uzelo 48 zemalja sa 263.000 vojnika.

Obje misije su i danas u toku i zasad im se ne nazire kraj. Afganistan i Irak neće vjerovatno nikada postati članice NATO saveza, ali je zato ogroman broj međunarodnih, vladinih i nevladinih organizacija prišutan kako bi se pomoglo u demokratizaciji ovih društava. Potpuno indentično kao u Bosni i Hercegovini, a tu je i borba protiv terorizma.

Sve ovo ukazuje da međunarodna zajednica i njeni glavni akteri, nakon okončanja hladnog rata, nije imala vremena za predah, obzirom da su uslijedili mnogobrojni oružani sukobi kako na Zapadnom Balkanu tako i na „Globalnom Balkanu“.

Uslijedio je veliki broj izazova sigurnosti na ovim područjima. Kako bi se na ovim područjima postiglo održivo, samoodržavajuće dugoročno rješenje moraju se u obzir uzeti iskustva i naučene lekcije tokom proteklih petnest godina. Netačne pretpostavke i pojednostavljenje problema mogu dovesti do nestabilnih i/ili neostvarivih rješenja. U takvim slučajevima rješenja će biti teško ostvariva, izuzetno skupa u provedbi i neprekidno nestabilna. Stoga je potreban integriran analitički pristup, koji uključuje najbolje metode rješavanja kriza, potičući aktivno sudjelovanje kooperativnih regionalnih igrača i regionalnih stručnih ekipa, kako bi se došlo do strateških rješenja.

Država „model“ će opstati ili propasti

Nakon iznesenih stajališta sa sigurnošću možemo kazati da je Bosna i Hercegovina model država, a ima autora koji je zbog specifičnosti učešća međunarodne zajednice u svim porama njenog društva s pravom nazivaju „država eksperiment“¹² Da bi eksperiment uspio „autor smatra da „nova bosanska državna zajednica zamišljena je kao ideološki prazna država“¹³ Prostor Bosne i Hercegovine, u koji je međunarodna zajednica „uselila“ davne 1992. g., i u kome će zasigurno

12 isto, (str.71.)

13 isto, (str.33.)

još dugo ostati, Ćurak vidi kao "stratešku prostoriju koju tek treba ispuniti sadržajem. Sadržaj tog prostora je država. I to ne bilo kakva država, već država eksperiment."¹⁴

U kojoj mjeri je model i/ili „eksperiment“ Bosna i Hercegovina uspio ili nije, vidljivo je i iz toga da Bosna i Hercegovina „... ne može funkcionirati bez svog umještenog geopolitičkog titulara-međunarodne zajednice, ma koliko je taj titular, kako smo prethodno pokazali, usporio politički razvoj Bosne i Hercegovine.“¹⁵ Različita su stajališta po pitanju toga da li su međunarodna zajednica i njene međunarodne vojne snage uspjele u stvaranju modela za buduće rješavanje kriza kako na Zapadnom Balkanu, tako i na „Globalnom Balkanu“. Bosna i Hercegovina je trebala da u periodu od kako je međunarodna zajednica prisutna na njenom području bude integrirana kako na unutar-njem planu, tako i na vanjskom u različite evroatlanske organizacije.

Bojazan za uspješnost modela i/ili „eksperimenta“, posebno je došla do izražaja onda kada se počelo razmišljati o tome da li je potrebna „transformacija uloge međunarodne zajednice i davanje ovlasti samo EU (isključivanje SAD-a) kroz pregovarače EU (bez kompetencija koje ima Visoki predstavnik) faktički bi blokiralo Bosnu i Hercegovinu u potpunosti. Odnosno država bi nastavila da miruje u lažnom kretanju, jer više uopće ne bi bilo moguće oktroirane politike, bez kojih se BiH ne može izgraditi kao politička zajednica...“¹⁶

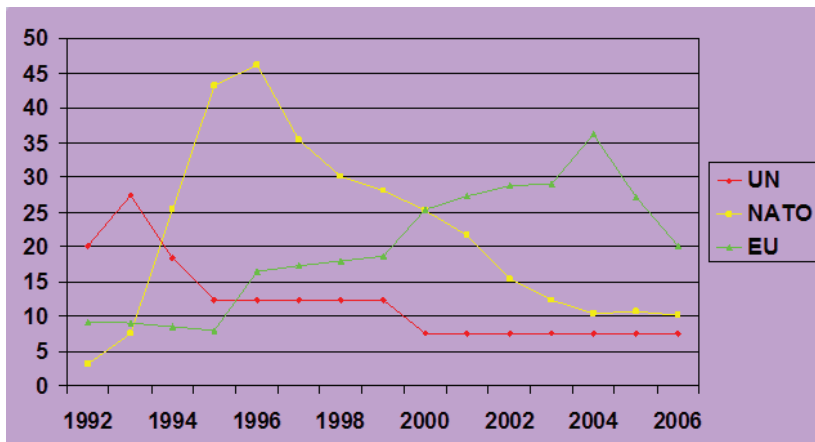
Vjerovatno će proći još vremena proći dok međunarodna zajednica sa vojnim snagama napusti tlo Bosne i Hercegovine, mada su mnogo dobroga učinile za građane, uvijek ima onih koji kažu da su mogle i više, te da je određene stvari trebalo uraditi ovako ili onako. Mišljenja smo da model ili „država eksperiment“ još uvijek treba prisustvo međunarodne zajednice na svome području, dokle god Bosna i Hercegovina ne postane jedna od članica NATO saveza i Evropske unije.

Određeni autori tvrde da „... međunarodna zajednica, odnosno Evropska unija, primjenjuje doktrinu mirovnog procesa kao alibi za dugotrajniji ostanak u eksperimentalno podatnoj Bosni i Hercegovini.“

¹⁴ isto, (str.34.)

¹⁵ Ćurak N., Geopolitika kao sudbina: Slučaj Bosna. Posmodernistički ogled o perifernoj zemlji, Sarajevo, 2002. (str.34.)

¹⁶ Ćurak N., Obnova bosanskih utopija, Synopsis, Sarajevo-Zagreb, 2006. (str. 53.)

Dijagram br. 1 Uspješnost međunarodnih faktora tokom angažmana u Bosni i Hercegovini.

Na osnovu dijagrama br.1 izražen je procentualni učinak ključnih međunarodnih faktora u Bosni i Hercegovini. Prema našem mišljenju niti jedna od organizacija UN, NATO i EU procentualno nisu učinile više od 50% tokom perioda 1992. g.-2006. g. Sve tri organizacije su od 1992.g., prisutne u Bosni i Hercegovini. UN su svoj maksimalni učinak (oko 30%) imali 1993. g., da bi tokom narednih godina bio u stalnoj stagnaciji, a naročito u periodu od 2000. g.-2006. g. NATO je organizacija koja je prema našem mišljenju učinila više od ostale tri organizacije. Svoj maksimum NATO je postigao tokom 1996. g. (u vrijeme misije IFOR) oko 46%, a potom je taj procenat u stalnom padu i on u 2006. g., iznosi oko 10%. EU je od njenog formiranja također prisutna u Bosni i Hercegovini. Tokom učešća maksimum učinka (oko 36%) postigla je krajem 2004.g., a to je momenat kada je EUFOR preuzeo misiju od SFOR. Nakon toga uslijedilo je smanjenje učinka ove organizacije u 2006. g. na oko 20%.

Protokla dešavanja u Bosni i Hercegovini i njenom bližem okruženju, navode nas na zaključak da se došlo do „modela“ na osnovu koga će međunarodna zajednica u budućnosti djelovati, kako na „globalnom Balkanu“ tako i diljem svijeta. Država Bosna i Hercegovina poslužila je međunarodnoj zajednici kao „opitni poligon“ za razne provjere na političkom i vojnom planu. Ogroman je broj naučenih lekcija koje

je međunarodna zajednica „ispekla“ na tlu Bosne i Hercegovine. Međutim, bez obzira na sva protekla dešavanja, međunarodna zajednica i međunarodne vojne snage svojim aktivnim djelovanjem pomogle su Bosni i Hercegovini u očuvanja i potvrđivanju njenog državnopravnog identiteta.

LITERATURA:

1. Bžežinjski Zbignjev (1999) Velika šahovska tabla. Podgorica: CID
2. Bžežinjski Zbignjev (2004) Američki izbor: Globalna dominacija ili Globalno Vodstvo. Zagreb-Podgorica: Politička kultura/CID
3. Ćurak, Nerzuk (2002) Geopolitika kao sudbina: Slučaj Bosna. Posmodernistički ogled o perifernoj zemlji. Sarajevo:
4. Ćurak, Nerzuk (2006) Obnova bosanskih utopija. Sarajevo-Zagreb: Synopsis

INTERNET ADRESE:

1. www.ohr.int
2. www.nato.int

GOVOR MRŽNJE U PRAVNOJ LEGISLATIVI

- Od govora mržnje do zločina mržnje -¹

Promišljati, ali i tretirati *govor mržnje* u današnje doba, rovitog balkanskog prostora opterećenog netom završenim događanjima (no, da li i ODISTA završenih?!²), je izuzetno važan zadatak kojem suvremene generacije moraju dati odgovor. Nameće nam to obaveza proživljene skore historije. *Govor mržnje*, u neku ruku, predstavlja obavezan smjer ka *zločinu mržnje*, te je, s toga, neophodno njegovo sankcioniranje, opstrukcija i onemogućavanje. Širenje ideje mržnje po osnovi rase, vjere, spola, nacije, boje kože, ili u cilju omalovažavanja, te isticanje nadmoćnosti, odnosno, podčinjenosti jedne rase, etničke ili vjerske zajednice, spola, nacije, itd... nazivamo *govorom mržnje*.

Zločin iz mržnje je pojam koji određuje ono krivično djelo koje je izvršeno iz mržnje prema nekoj osobi ili grupi osoba, zbog njegove pripadnosti određenoj rasi, vjeri, naciji, zbog boje kože, spola, seksualne orijentacije, jezika, zdravstvenog statusa, godina, socijalnog porijekla ili nekih drugih osobina. Ovdje je, prije svega, riječ o motivu da se neko krivično djelo počini iz mržnje spram osnovnih svojstava žrtve. Manifestuje se nanošenjem fizičkih i psihičkih bolova određenoj osobi koja pripada ranjivoj grupi, najčešće je posljedica *govora mržnje* koji može dovesti, svjedoci smo, i do izvršenja zločina protiv čovječnosti kulminiranih u genocid.

Naravno, neophodno je praviti distinkciju između samoga *govora mržnje* i ideoloških, odnosno, političkih stavova. Oštra i precizna granica, teško da može biti povučena. Politički i ideološki stav, kao jedan od osnovnih postulate demokratije, ne treba podsticati mržnju, netole-

1 Referat održan na okruglom stolu „Protiv govora mržnje“, održanom u Sarajevu 21. januara 2010. godine u organizaciji Vijeća kongresa bošnjačkih intelektualaca.

2 Negiranje i nepriznavanje razmjera geonocida većina teoretičara smatra zadnjom fazom njegovog izvršenja.

ranciju, agresivni nacionalizam, ksenofobiju, ne smije veličati zločine, ili negirati zločine protiv čovječnosti i međunarodnog prava, ne smije negirati **genocid**. Ideologije o superiornosti, odnosno inferiornosti na osnovu rase, jezika, boje kože, religije, nacionalnosti ili etničkog porekla moraju biti odbačene. Ideologije zasnovane na javnom negiranju, omalovažavanju, opravdavanju genocida, zločina protiv čovečnosti i ratnih zločina ili čiji je cilj javno distribuiranje svih vrsta rasističkog materijala i stvaranje rasističkih grupa moraju biti zabranjene.

Uzvikanje i nošenje parola na utakmicama i javnim manifestacijama (kao npr. „Nož žica Srebrenica“), grafiti sa likom Ratka Mladića, (neo)nacistički poster, amblemi, natpisi na zidovima kao podrške ratnim zločinima, podrazumijevaju nametanje *govora mržnje*. Najčešće, to nametanje vrše političke elite, kroz patriotizam kao poželjno i jedino prihvatljivo ponašanje. Istovremeno, obični čovjek čin patriotizma doživljava kao odbranu sopstvene nacije od drugih. Oni koji promišljaju na drugi način, osim nametnutog - patriotskog, proglašavaju se i doživljavaju izdajnicima. U evropskim zemljama je ovakvo ponašanje kažnjivo i zakonom ili nekim drugim aktima zabranjeno. Jer, iskustvo pokazuje da je od napisa, na zidu preko verbalne agresije do otvorenog nasilja kratak put.

Govor mržnje i njegova pojava, odnosno, korištenje u medijima se najčešće povezuje sa rasnom (čitaj: rasna, nacionalna, religijska, spolna, ...) netrpeljivosti. Riječ je, zapravo, o rasizmu, ali i svim drugim oblicima diskriminacije koji se manifestuju kroz medijsku komunikaciju, ali se redovito susrećemo s njima i u svakodnevnom životu. Ujedno, ovi termini se dovode u vezu i sa osnovnim ljudskim pravima, među kojima, svakako, na prvo mjesto stavljamo slobodu izražavanja kao temeljnu vrijednost svakog demokratskog društva. Demokratsko društvo za pretpostavku ima primjenu međunarodnih dokumenata kojima se garantiraju ljudske slobode, te prilagođavanje zakonodavne prakse svakog pojedinačnog društva međunarodno uspostavljenim normama, koje se, u većoj ili manjoj mjeri, uzimaju obavezujućim. Međunarodnim dokumentima, kojima se tretiraju ljudska prava i slobode, istovremeno se tretira i potreba borbe protiv rasizma, rasne, ali i svake druge diskriminacije, koje su, opet, usko povezane sa *govorom mržnje*. Naime, *govor mržnje* se najčešće i koristi kao oruđe kojim

se potiče, opravdava, podstiče i veliča diskriminacije po bilo kom, već pomenutom, osnovu. Njime se, ponajprije, mobilizira visok stupanj emocija. Najčešće je riječ o naglašeno negativnim emocijama koje se koriste kako bi se privoljelo na diskriminaciju, progon, ili pak, istrebljenje. Formulacijama, koje se koriste u tu svrhu, poentira se na realne ili predrasudom određene osobine, koje se pojedincu pripisuju uz samu činjenicu njegovoga pripadanja određenom kolektivu³.

Šta se, zapravo, može uvesti pod *govor mržnje*? Jedan aspekt podrazumijeva svako javno širenje ideje rasne, vjerske, spolne, nacionalne ili druge mržnje po osnovi boje kože, ili u cilju omalovažavanja, te isticanje nadmoćnosti, odnosno, potčinjenosti jedne rase, etničke ili vjerske zajednice, spola, nacije, itd, ili potčinjenosti po osnovi boje kože. Riječ je o nekoj vrsti kolektivne uvrede kada se radi o cilju omalovažavanja, odnosno, ako je učinjeno sa ciljem omalovažavanja čitave jedne skupine. *Govor mržnje* definiramo kao "izraz koji je uvredljiv, uznemirujući, ponižavajući i koji može izazvati nasilje, mržnju i diskriminaciju"⁴.

Jedan od najznačajnijih lingvista sa prostora bivše SFRJ, Bugarski, definira govor mržnje kao "sveobuhvatan naziv za verbalnu ekspresiju mržnje, šovinizma, ksenofobije, rasizma i drugih negativnih osjećanja"⁵. On smatra da je to moćno sredstvo javnog izražavanja "sa ciljem da identificira, demonizira, po mogućnosti razori, neke etničke, nacionalne, rasne, konfesionalne, socijalne i političke grupe što u ratnim uslovima može biti kao najava fizičke likvidacije"⁶. Poruka koja se šalje ovakvim načinom izražavanja manifestira se kroz: stvaranje prezira prema određenom licu/grupi, stvaranje negativnog stereotipa prema određenom licu/grupi, podsticanje diskriminacije i neprijateljstva, osudu okoline prema određenom licu/grupi, izazivanje osjećanja nesigurnosti i straha kod određenog lica/grupe, upućivanje prijetnji određenom licu/grupi, podsticanje i izazivanje nasilje prema određenom licu/grupi...

3 Pri tome treba raditi distinkciju između 'pripadnosti kolektivu' i 'članstvu u kolektivu'. Naime, 'pripadnost' je zadana sama po sebi – rođenjem (rasa, nacija, religija/više-manje/), dok je 'članstvo' određeno dobrovoljnim pristupanjem određenom kolektivitetu.

4 Lerner, Natan, *Is there a Right to Hate Speech?*, Prema: Sandra Coliver : *Striking a Balance: Hate Speech, Freedom of Expression and Non-Discrimination* [izvor: <http://www.wcl.american.edu/pub/humright/brief/v3i2/lerner32.htm>]

5 Bugarski, Ranko, *Lica jezika*, Beograd, 2001, str. 117.

6 Isto.

Bitna poveznica između *govora mržnje* i negativnog određenja prema određenim skupinama je upravo to da se neko diskriminira, potčinjava. To u svojoj suštini najčešće nema jednostavno omalovažavanje, nego služi kao temelj za neku buduću akciju protiv te skupine.

Postavlja se pitanje mjere do koje se smiju zastupati ograničenja slobode javnog iskaza s obzirom na eventualno dokazane primjere *govora mržnje*. Međunarodno pravo je izdiferenciralo ovu granicu Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda.⁷ Istovremeno, međunarodnim dokumentima je zabranjena ratna propaganda. Uporište za to imamo i u Konvenciji o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida,⁸ kao i u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima⁹ kojim se propisuje zabrana ratne propagande. Također, članom 26 se svim ljudima garantira jednaka zakonska zaštita od diskriminacije. Ostaje pitanje gdje ratna propaganda započinje? Ova granica nije izdiferencirana. Da li bi se trebalo smatrati nedopustivim pozivati ljude na odbranu kada bivaju napadnuti? S druge strane, ako to nije ratna propaganda, kako bi se moglo drugačije nazvati, ili tretirati?

7 EVROPSKA KONVENCIJA o ljudskim pravima i osnovnim slobodama (*Rim, 4. novembra 1950.*):

Član 10

Sloboda izražavanja

1. Svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu mišljenja i slobodu primanja i prenošenja informacija i ideja, bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice. Ovaj članak ne sprječava države da zahtijevaju dozvole za rad od radio, televizijskih i filmskih kompanija.

2. Ostvarivanje ovih sloboda, budući da uključuje obveze i odgovornosti, može podlijezati takvim formalnostima, uvjetima, ograničenjima ili sankcijama predviđenim zakonom i koje neophodne u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti, teritorijalnog integriteta ili javne sigurnosti, sprječavanja nereda ili zločina, zaštite zdravlja i morala, ugleda ili prava drugih, sprječavanja širenja povjerljivih informacija ili u interesu očuvanja autoriteta i nepristranosti sudstva.“ (naglašavanje M.A.) [Izvor: <http://www.hjpc.ba/dc/pdf/Evropska%20konvencija%20o%20ljudskim%20pravima.pdf>]

8 Član 3.

Kažnjiva su sljedeća djela:

- a) genocid;
- b) planiranje izvršenja genocida;
- c) neposredno i javno podsticanje na vršenje genocida;
- d) pokušaj genocida;
- e) saučesništvo u genocidu“. Izvor: www.bh-hchr.org (naglašavanje M.A.)

9 “Član 20.

- 1. Svako propagiranje rata je zakonom zabranjeno.
- 2. Svaki poziv na nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju koji predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje, zakonom je zabranjeno.“ [Izvor: www.bh-hchr.org] (naglašavanje M.A.)

Prema Ustavu Bosne i Hercegovine, Europska Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda je ugrađena u pravni poredak i nalazi se iznad cjelokupnog prava u Bosni i Hercegovini, a Ustav joj daje supremaciju nad njim samim. U članu 2 Ustava stoji:

“...Ljudska prava i temeljne slobode

Međunarodni standardi. Prava i slobode određeni u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda te njezinim Protokolima direktno se primjenjuju u Bosni i Hercegovini i imaju prvenstvo pred svim drugim zakonodavstvom...¹⁰ (naglašavanje M.A.)

Ovom formulacijom se Konvencije dodjeljuje ključna pozicija u cjelovitosti pravnog sistema Države.

Princip zaštite ljudskih prava i temeljnih sloboda je dodatno ojačan i paragrafima istog člana kojima se utvrđuje obaveza svih sudova, ustanova i organa vlasti, bez obzira da li se radi o državnim, entitetskim ili unutar-entitetskim vlastima:

“...*Provedba. Bosna i Hercegovina te svi sudovi, ustanove, vladini organi, kao i posredni organi kojima upravljaju entiteti ili se istima upravlja unutar entiteta, primjenjuju i poštuju ljudska prava i temeljne slobode iz gornjeg stavka (2).*

Međunarodni sporazumi. Bosna i Hercegovina ostaje ili postaje strankom međunarodnih sporazuma popisanih u Dodatku I ovoga Ustava. ...¹¹ (naglašavanje M.A.)

Utvrđena je i obaveza saradnje lokalnih vlasti sa međunarodnim mehanizmima za zaštitu ljudskih prava:

“...*Saradnja. Svi nadležni organi u Bosni i Hercegovini surađivat će i osigurati neograničen pristup: svim međunarodnim mehanizmima za praćenje stanja ljudskih prava uspostavljenim za Bosnu i Hercegovinu; nadzornim organima ustanovljenim od bilo kojega od međunarodnih sporazuma navedenih u Dodatku I ovog Ustava; Međunarodnom sudu za ratne zločine na prostoru bivše Jugoslavije (te će se naročito pokoravati nalogima izda-*

¹⁰ <http://www.oscebih.org/overview/gfap/bos/annex4.asp>

¹¹ Isto.

nima na osnovu člana 29. Statuta toga suda); kao i svim drugim organizacijama kojima mandat u vezi s ljudskim pravima ili humanitarnim pravom dodijeli Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda...¹² (naglašavanje M.A.)

S obzirom da je riječ o **direktnoj primjenjivosti Konvencije**, naglašavamo da je riječ o odredbi koja dopušta, ali i obavezuje neposrednu primjenu prava koji su njom obuhvaćeni, što je obavezujuće za sve sudove u Bosni i Hercegovini i to bez donošenja naknadnih akata za njihovu provedbu. Istovremeno se njome onemogućava državnim organima da, na bilo koji način, onemoguće i spriječe primjenu tih prava, ali i da njihovu primjenu onemoguće primjenom neke forme nacionalnog prava. Dodatni argument pronalazimo u članu 10 Ustava Bosne i Hercegovine koji utvrđuje postupak amandmanske izmjene Ustava BiH kojim se naglašava da se nijednim amandmanom na Ustav ne može eliminirati, niti umanjiti bilo koje od prava i sloboda iz člana 2 Ustava, niti izmijeniti ova odredba. Time je član 2 Ustava utemeljen kao jedini nepromjenljivi član kojim se ne smiju ni na koji način izmijeniti niti reducirati ljudska prava njime zaštićena.¹³

Temeljnim dokumentom Ujedinjenih naroda koji se odnosi na ljudska prava - *Općom deklaracijom o ljudskim pravima*, članovima 1 i 2 se svim ljudima garantira sloboda i jednakost u dostojanstvu i pravima, bez obzira na "bilo kakvu razliku kao što je rasa, boja kože, spol, jezik, vjera, političko ili neko drugo opredjeljenje, nacionalno ili društveno porijeklo, vlasništvo, rođenje ili neki drugi status"¹⁴.

Dokument međunarodnog prava koji se odnosi na borbu protiv rasizma i netolerancije je *Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije*, usvojena od strane Generalne skupštine Ujedinjenih naroda. Njome su predložene konkretne mjere u borbi

12 <http://www.oscebih.org/overview/gfap/bos/annex4.asp>

13 Član X: Izmjene i dopune

1. Postupak. Ovaj Ustav može se izmijeniti i dopuniti odlukom Parlamentarne skupštine donesenom najmanje dvotrećinskom većinom prisutnih u Zastupničkom domu koji pristupe glasanju.

2. Ljudska prava i temeljne slobode. Nikakav amandman na ovaj Ustav ne smije ukinuti ili umanjiti bilo koje pravo ili slobodu iz člana 2. ovog Ustava, ili izmijeniti ovaj stavak. (naglašavanje M.A.) [Izvor: <http://www.oscebih.org/overview/gfap/bos/annex4.asp>]

14 *Opća deklaracija o pravima čovjeka* [Izvor: http://www.bhric.ba/dokumenti/medjunarodne_deklaracije/BHS%20Opca%20deklaracija%20UN%20o%20pravima%20čovjeka.pdf]

protiv rasne diskriminacije i *govora mržnje*. Države potpisnice osudile su rasnu diskriminaciju obavezujući se na poduzimanje konkretnih mjera u svrhu eliminacije rasne diskriminacije: da same neće provoditi diskriminaciju; da neće sponzorirati, braniti ili podržavati rasnu diskriminaciju od strane bilo koje osobe ili organizacije; da će revidirati, izmijeniti ili poništiti sve zakone i regulative koje uzrokuju ili potiču rasnu diskriminaciju; da će zabraniti i iskorijeniti svim raspoloživim sredstvima rasnu diskriminaciju od strane neke osobe, grupe ili organizacije; te da će poticati integraciju, razvoj i zaštitu ugroženih skupina na svim društvenim, kulturnim i drugim poljima (član 2).¹⁵

U članu 4 članice se obavezuju da će proglasiti kaznenim djelom "svako širenje ideja zasnovano na rasnoj nadmoćnosti ili mržnji, poticanje na rasnu diskriminaciju, svaki čin nasilja ili poticanja na nasilje protiv bilo koje rase ili grupe osoba druge boje kože ili etničkog porijekla, ...". Zabranit će i proglasiti nezakonitim "organizacije, te bilo kakve propagandne aktivnosti koje promoviraju i potiču na rasnu diskriminaciju" ... zabranit će se i "predstavnicima javne vlasti ili jav-

15 MEĐUNARODNA KONVENCIJA O UKIDANJU SVIH OBLIKA RASNE DISKRIMINACIJE (Usvojena i otvorena za potpisivanje i ratifikovanje ili pristupanje rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 2106A (XX) od 21. decembra 1965. godine. Stupila na snagu 4. januara 1969. u skladu sa članom 19.)

"... član 2.

1. Države članice osuđuju rasnu diskriminaciju i obavezuju se da svim odgovarajućim sredstvima i bez odlaganja sprovede politiku koja teži da ukine svaki oblik rasne diskriminacije i da pomažu razumjevanje između svih rasa, i u tom cilju:

- a) svaka država članica obavezuje se da ne počinii nikakvo djelo rasne diskriminacije ili ne vrši rasnu diskriminaciju protiv lica, grupa lica ili ustanova, kao i da postupa tako da se sve javne vlasti i javne nacionalne i lokalne ustanove pridržavaju ove obaveze;
- b) svaka država članica obavezuje se da ne podstiče, brani ili podržava rasnu diskriminaciju koju sprovodi bilo kakvo lice ili organizacija;
- c) svaka država članica treba da preduzme efikasne mjere radi ponovnog razmatranja nacionalne i lokalne vladine politike i izmjene, ukidanja ili poništenja svakog zakona i svakog propisa koji ima za cilj da zavede rasnu diskriminaciju ili da je ustali tamo gdje ona postoji;
- d) svaka država članica treba da svim odgovarajućim sredstvima, uključujući, ukoliko to okolnosti zahtijevaju, i zakonske mjere, zabrani rasnu diskriminaciju koju sprovode lica, grupe ili organizacije, kao i da je okonča;
- e) svaka država članica obavezuje se da pomaže, u datom slučaju, višerasne integracionističke organizacije i pokrete i druga sredstva radi ukidanja prepreka između rasa, kao i da se bori protiv svega što teži da ojača rasnu podjelu.

2. Države članice će preduzeti, ako okolnosti to zahtijevaju, u socijalnoj, ekonomskoj, kulturnoj i ostalim oblastima, posebne i konkretne mjere za odgovarajuće obezbjeđivanje razvoja ili zaštite izvjesnih rasnih grupa i pojedinaca koji pripadaju ovim grupama radi garantovanja, pod uslovima jednakosti, punog ostvarenja ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ove mjere ne mogu ni u kom slučaju imati za rezultat održanje nejednakih ili različitih prava za razne rasne grupe, kad se postignu ciljevi zbog kojih su ove mjere bile preduzete..." [Izvor: http://www.ombudsmanapv.org/Dokumenti/Medjunarodna_konvencija_o_ukidanju_svih_oblika_rasne_diskriminacije.pdf]

nih institucija, nacionalnih ili lokalnih, da promoviraju ili potiču rasnu diskriminaciju.”¹⁶ U *Općem komentaru* UN-ova Odbora za ljudska prava koji govori o slobodi izražavanja i religije, naglašava se da “suglasno s članom 20, nijedna manifestacija religije ili vjere ne smije postati propaganda za rat ili zagovaranje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje koja predstavlja poticanje diskriminacije, neprijateljstva i nasilja” pa su “države članice obavezne donijeti zakone kojima se zabranjuju takva djela”.¹⁷

U preporuci Vijeća Europe No. R(97)20 koja se odnosi na *govoru mržnje*, Ministarsko vijeće je definiralo ovaj pojam kao: “sve oblike izražavanja koji šire, potiču, promoviraju ili opravdavaju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam i druge oblike mržnje temeljene na netoleranciji, uključujući i netoleranciju izraženu agresivnim nacionalizmom i etnocentrizmom, diskriminacijom ili neprijateljstvom prema manjinama, imigrantima ili ljudima imigrantskog porijekla”¹⁸. U preporuci se dalje zahtijeva od vlada, vlasti i javnih institucija na svim razinama da se ne samo “suzdrže od govora mržnje”, naročito u medijima”, već i da “ustanove zakonske okvire za tretiranje govora mržnje” unutar građanskog, kaznenog i upravnog prava, koji će omogućiti

16 Isto.

“... član 4.

Države članice osuđuju svaku propagandu i sve organizacije koje vođene idejama ili teorijama zasnovanim na superiornosti neke rase ili grupe lica izvjesne boje ili izvjesnog etničkog porijekla ili koje žele da opravdaju ili podrže svaki oblik rasne mržnje ili diskriminacije; one se obavezuju da bez odlaganja usvoje pozitivne mjere koje imaju za cilj da ukinu svako podsticanje na takvu diskriminaciju, ili na svako djelo diskriminacije, i, u tom cilju, vodeći računa o načelima navedenim u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima i o pravima koja su izričito navedena u članu 5 ove Konvencije, one se naročito obavezuju:

a) da utvrde kao krivično djelo svako širenje ideja zasnovanih na superiornosti ili rasnoj mržnji, svako podsticanje na rasnu diskriminaciju, kao i sva djela nasilja, ili izazivanje na takva nasilja, uperena protiv svih rasa ili svake grupe lica druge boje ili drugog etničkog porijekla, kao i pružanje pomoći rasističkim aktivnostima, podrazumjevajući tu i njihovo finansiranje;

b) da proglase za nezakonite i da zabrane organizacije i aktivnosti organizovane propagande i svaku drugu vrstu propagandne aktivnosti koji podstiču na rasnu diskriminaciju i koji je pomažu, kao i da proglase da je učešće u ovim organizacijama ili u njihovim aktivnostima zakonom kažnjivo djelo;

c) da ne dozvole javnim vlastima niti javnim nacionalnim ili lokalnim ustanovama da podstiču na rasnu diskriminaciju ili da je pomažu. ...”

17 *General comment 22, 30/07/93*. [Izvor: <http://www.minorityrights.org/3273/normative-instruments/ccpr-general-comment-22-300793-on-icpr-article-18.html>; paragraph 7 – prijevod M.A.]

18 COUNCIL OF EUROPE, COMMITTEE OF MINISTERS, RECOMMENDATION No. R (97) 20, OF THE COMMITTEE OF MINISTERS TO MEMBER STATES ON “HATE SPEECH”, 30. oktobar 1997, [Izvor: <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=568168&SecMode=1&DocId=582600&Usage=2>]

sudskim vlastima da usklade poštivanje slobode izražavanja s poštivanjem ljudskog dostojanstva i zaštitom ugleda i prava drugih¹⁹.

Vijeće Europe je, s obzirom na činjenice koje su upozoravale na eskalaciju rasizma, antisemitizma i netolerancije, 22. marta 1994. godine formiralo Europsku komisiju za borbu protiv rasizma i netolerancije (ECRI). Zadatak Komisije je utjecaj na zakonodavstvo država članica (i revizija zakonodavstva, ukoliko se procijeni takva potreba), kao i donošenje određenih preporuka koje se odnose na pojave ugrožavanja ljudskih prava i demokratskih vrijednosti civilnog društva. Komisija savjetuje uspostavljanje različitih tijela koji se bave nadgledanjem djelovanja državnog zakonodavstva i drugih ustanova, te djeluju u cilju sprečavanja diskriminacije. Jedna od preporuka koju je Komisija donijela odnosi se na uspostavu nacionalnih zakonskih okvira kojima bi se sankcionirali različiti oblici diskriminacije i rasizam.²⁰ Ovom preporukom se nacionalnom zakonodavstvu sugeriraju: zabrane javnog pozivanja na mržnju, nasilje i diskriminaciju, prijetnje; javno podržavanje ideologija o superiornosti/odnosno inferiornosti na osnovu rase, jezika, boje kože, religije, nacionalnosti ili etničkog porijekla; **javno negiranje, omalovažavanje, opravdavanje genocida, zločina protiv čovječnosti, te ratnih zločina**; javno distribuiranje svih vrsta rasističkog materijala; rasističke grupe; te rasnu diskriminaciju prilikom obavljanja javne dužnosti ili na radnom mjestu (naglašavanje M.A.).

Ova Preporuka nam pomaže u utvrđivanju zakonskih okvira jer se njome naglašava kako vlade, organi vlasti i javne institucije moraju imati posebnu odgovornost pri davanju izjava koje se mogu protumačiti kao *govor mržnje*, te da takve izjave moraju biti zabranjene i podvrgnute javnoj osudi. Vlade imaju obavezu uspostavljanja zakonskih okvira koji se odnose na *govor mržnje*, te da omogućće nadležnim organima njegovo sankcioniranje. Pri tome, treba voditi računa o ulozi medija kao sredstva za prenošenje informacija i mišljenja, kao i pravo javnosti da dobije informaciju, odnosno mišljenje. Naime, ovdje

19 Isto.

20 ECRI GENERAL POLICY RECOMMENDATION No. 7 ON NATIONAL LEGISLATION TO COMBAT RACISM AND RACIAL DISCRIMINATION ADOPTED ON 13 DECEMBER 2002 : Poglavlje IV Krivični zakon, paragrafi 18-19, pp. 7-8 [Izvor: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/GPR/EN/Recommendation_N7/ecri03-8%20recommendation%20nr%207.pdf]

se postavlja pitanje odgovornosti medija za puko prenošenje poruke čime bi njihova uloga bila ograničena. Istovremeno, postoji opasnost za medije, novinare, ali i publiku da se prenošenje informacije može shvatiti kao podrška upotrijebljenom *govoru mržnje*. Vijeće Europe smatra da to zalazi u sferu profesionalizma i profesionalne etike koji se trebaju regulirati u okviru samih medija.

Ured Visokog komesara za ljudska prava Ujedinjenih naroda objavio je *Model nacionalnog zakonodavstva kao vodič za Vlade pri donošenju daljnjih zakona protiv rasne diskriminacije*. Taj se dokument preporučuje vladama država članica da precizno definiraju pojmove rasizma i diskriminacije i da usvoje potrebne mjere za sprečavanje ovih pojava ali i da ustanove prekršajna djela (uključujući i *govor mržnje*) i njihove sankcije pri čemu imati u vidu međunarodne dokumente (ugovore) kojima se tretira ova problematika.²¹

Na samitu šefova država i vlada država članica Vijeća Europe, u Beču oktobra 1993. godine, izražena je zabrinutost zbog ponovnog oživljavanja rasizma, ksenofobije i antisemitizma, razvoja klime netolerancije, porasta nasilja, naročito protiv migranata i osoba imigracionog porijekla, kao i razvoja novih vidova ksenofobije u obliku

21 Primjer sankcioniranja *govora mržnje* u Srbiji, u skladu sa zakonskim okvirima, dogodio se prošle (2009) godine. Dnevni list *Glas javnosti* objavio je u rubrici Ekonomija 16. marta 2006. godine oglas pod nazivom *Bojkot poviđkog kojeg je Inicijativa mladih za ljudska prava iz Beograda podnijela tužbu vezano za upotrebu govora mržnje*. Okružni sud u Beogradu je 1. aprila 2009. godine potvrdio presudu Prvog Opštinskog suda, čime je ona postala pravosnažnom. Naime, na osnovu odredbi Zakona o javnom informisanju Srbije, zabranjeno je objavljivanje ideja, informacija i mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog pripadanja ili nepripadanja nekoj rasi, vjeri, naciji, etničkoj grupi, polu ili zbog njihove seksualne opredjeljenosti, bez obzira na to da li je objavljivanjem učinjeno krivično djelo. Država Srbija, kao članica Savjeta Europe i potpisnica brojnih međunarodnih konvencija čije su odredbe za nju obavezujuće i predstavljaju sastavni dio njenog zakonodavstva, ima obavezu da sankcioniše i zabrani *govor mržnje*. Sud je odlučio da se u ovom slučaju poziva na nedopuštene radnje prema drugome ili nedopušteno bojkotovanje drugoga, prekidanje ili neuspostavljanje ekonomskih i drugih odnosa („hrvatska čizma nesmetano gazi srpskom zemljom“, „pratićemo ko kupuje u toj radnji“, „stop hrvatskoj okupaciji Srbije“). Da tekst oglasa predstavlja *govor mržnje* zabranjen Zakonom o javnom informisanju, nedvosmisleno ukazuju izabrane riječi upotrebene u tekstu, kojima se iskazuje neprijateljski stav prema jednom narodu, podstiče i širi nacionalna mržnja i netolerancija. U tekstu oglasa se navodi da se time „daje novac onima koji su nas ubijali i proterali“, pa je jasno da se ovakvim pozivima može raspirivati nacionalna mržnja. Korištenje određenih riječi/termina/sintagma, usmjeren je na širenje i podsticanje diskriminacije, mržnje i nasilja prema hrvatskom narodu. Ova presuda predstavlja prvu ove vrste u Srbiji, kojom se utvrđuje da određeni tekst objavljen u dnevnom listu predstavlja *govor mržnje*. U slučajevima kada izrazi i komentari podstiču na netoleranciju, mržnju ili nasilje protiv pojedinaca, dijela populacije ili cijelog naroda, državni organi imaju diskreciono pravo prilikom preispitivanja potrebe intervencije u slobodu izražavanja, što je i stav Evropskog suda za ljudska prava. [Izvor: <http://www.pescanik.net/content/view/3813/61/>]

agresivnog nacionalizma i etnocentrizma, što ugrožava demokratsko društvo i njegove temeljne pretpostavke, te je usvojen *Plan akcije za borbu protiv rasizma, ksenofobije, antisemitizma i netolerancije*.²² Jedan od sfera na koji se ovaj *Plan* odnosi su mediji. U členu 5 se od medija zahtijeva da vjerno i odgovorno izvještavaju i komentarišu o aktima rasizma i netolerancije, kao i da nastave da razvijaju profesionalne i etičke kodekse koji odražavaju ove zahtjeve.

U decembru 2004. godine u Pragu, na IV europskoj ministarskoj konferenciji o politici mass-medija osuđeni su svi oblici izražavanja koji raspiruju rasnu mržnju, ksenofobiju, antisemitizam i sve oblike netolerancije, jer oni potkopavaju demokratsku sigurnost, kulturnu povezanost i pluralizam. *Preporukom*²³, usvojenom tom prilikom, sugerira se sagledavanje ovog problema kako u javnosti, tako i u okviru samih medijskih kuća i to izvještavanjem o rasizmu i netoleranciji zasnovanom na činjenicama i istinitim podacima, opreznom izvještavanju kada je riječ o napetosti među zajednicama, izbjegavanjem pogrdnih stereotipa opisivanja pripadnika kulturnih, etničkih ili vjerskih zajednica, upućuju javno mnjenje na zlo koje donosi netolerancija, osporavaju pretpostavke koje su sadržane u netolerantnim primjedbama sagovornika prilikom intervjua, izveštajima, diskusionim programima i dr...

Statutima *ad hoc* Međunarodnih krivičnih sudova za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) i Ruandu (MKSJR), kao i Statutom stalnog Međunarodnog krivičnog suda (MKS) takođe se predviđa zakonsko kažnjavanje podsticanja (uključujući i verbalno), na neki od zločina nad kojima sudovi imaju nadležnost. Tako se u členu 4 Statuta MKSJ-a krivičnim djelom smatra «direktno i javno poticanje na djelo genocida», dok Statut MKS-a individualnom kaznenom odgovornošću smatra svako «naređivanje, olakšavanje, nagovaranje ili podsticanje na zločin koji se dogodio ili je bio planiran» (člana 25). Statut suda za Ruandu, u členu 2, krivičnim djelom smatra i svako «direktno i javno pozivanje na genocid». Vodeći se ovom odredbom sud je, po prvi put nakon

22 Komitet ministara Savjeta Europe, Preporuka br. R(97)21 o medijima i promovisanju kulture tolerancije, 30. oktobra 1997. [Izvor: <http://www.cpm.edu.yu/code/navigate.asp?id=83>]

23 COUNCIL OF EUROPE, 4TH EUROPEAN MINISTERIAL CONFERENCE ON MASS MEDIA POLICY (PRAGUE, 7-8 DECEMBER 1994) [Izvor: <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=411463&SecMode=1&DocId=517420&Usage=2>]

suđenja za nacističke ratne zločine u Nirbergu, osudio *govor mržnje* kao ratni zločin. Dva radijska i jedan novinski urednik su osuđeni na doživotni zatvor jer su putem svojih medija kontinuirano podsticali na genocid.

Evropski sud za ljudska prava u Strazburu, također, može, na osnovu zabrane diskriminacije sadržanoj u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda procesuirati *govor mržnje* kao oblik rasne diskriminacije.

Najutjecajni mediji današnjice je svakako Internet. Kao jednostavan medij za publiciranje raznih materijala počeo se zloupotrebljavati od strane pojedinaca i organizacija koje njime publiciraju i društveno neprihvatljive stavove. Anonimnost koju ovaj medij osigurava doprinijela je objavi sadržaja koji prelaze granicu slobode govora. Za određivanje granice između slobode govora i *govora mržnje* pomaže *Dodatni protokol uz Konvenciju o kibernetičkom kriminalu* kojim se regulira inkriminiranje djela rasističke i ksenofobne prirode počinjenih pomoću računarskih sistema. Donijelo ga je Vijeće Europe 28. januara 2003. godine. Ovaj Protokol je Bosna i Hercegovina ratificirala maja mjeseca 2006. godine, a objavljen je (zajedno sa Konvencijom) u „Službenom glasniku Bosne i Hercegovine“ - dodatak, Međunarodni ugovori, broj 6/2006. Vijeće Europe je smatralo shodnim donijeti *Dodatni protokol uz Konvenciju o kibernetičkom kriminalu* jer se upravo Internet smatra najmoćnijim medijem sadašnjice. Kao takav medij, *mreža* omogućava nesmetan prodor *govora mržnje* najčešće manifestiranog kroz različite oblike rasne diskriminacije.

U središtu *govora mržnje* je, dakle, zločin. To podrazumijeva veličanje, odnosno značajno umanjivanje ili minimiziranje zločina (genocida i zločina protiv čovječnosti). *Protokol* obuhvata one forme genocida i zločina protiv čovječnosti, za koji postoje pravomoćne presude međunarodnog kaznenog tribunala, uključujući i sve međunarodne *ad-hoc* sudove koji su utemeljeni nakon Drugog svjetskog rata. Izričito se propisuje kako se inkriminiranje treba odnositi na nacističke zločine počinjene tokom Drugog svjetskog rata, te na novije zločine, počinjene primjerice u bivšoj Jugoslaviji i Ruandi, a za koje postoje odgovarajući međunarodni sudovi. Prihvatanje Konvencije i dodatnog

protokola uz nju otvara pitanje njihove implementacije u državnom zakonodavstvu, što proistiće kao obaveza iz ovoga čina. Poticanje na agresiju je, zapravo, poticanje na nasilje, što, dalje, vodi do diskriminacije. Činjenica je da je u nekim situacijama *govor mržnje* često dovodio do nekih strašnih stvari, do ratova, do istrebljenja čitavih skupina, do genocida. U situaciji kada se dokaže takvo nešto, uvijek je moguće, kada govorimo o pravnoj kvalifikaciji, ići na poticanje ili na genocid, ili na ratni zločin, a poticanje na agresivni rat se istovremeno treba promatrati kao diskriminacija, što je samo po sebi kazneno djelo. Što znači da će poticanje na agresivni rat, bilo ono povezano sa *govorom mržnje* ili ne, uvijek biti kazneno djelo koje u sebi nosi diskriminaciju.

Dodatni protokol zahtijeva, od zemalja potpisnica, zakonsko sankcioniranje širenja rasističkih i ksenofobnih sadržaja putem *mreže*, kao i rasističke i ksenofobne prijetnje i uvrede, te negiranje holokausta i ostalih genocida. Dakle, dokument zabranjuje distribucija rasističkog i ksenofobičnog materijala²⁴ putem računarskih sistema. U članu 3 se nalaže potpisnicama usvajanje zakonodavnih i drugih potrebnih mjera kojima bi se utvrdilo kazneno djelo i to "distribuiranje ili omogućavanje dostupnim javnosti na neki drugi način, rasističkog i ksenofobičnog materijala putem računarskih sistema". U članu 4 se potpisnice obavezuju da će domaćim zakonodavstvom regulirati prijetnje motivirane rasizmom i ksenofobijom, a članom 5 se obavezuju na sankcioniranje uvreda motiviranim rasizmom i ksenofobijom. Član 6 se odnosi na zakonodavnu regulaciju **poricanja, bitnog umanjivanja, odobravanja ili opravdavanja genocida ili zločina protiv čovječnosti**.²⁵

24 U članu 2 Protokola se definira *rasistički i ksenofobični materijal* kao »bilo koji pisani materijal, bilo koja slika ili neka druga reprezentacija ideja ili teorija koje zagovaraju, promiču ili potiču mržnju, diskriminaciju ili nasilje protiv osoba ili grupa osoba na osnovu rase, boje kože, nacionalnog ili etničkog porijekla, kao i religije ako se koristi kao osnova za bilo koji od ovih faktora«.

25 "Član 6

1. Svaka stranka će usvojiti sve potrebne zakonodavne i druge mjere kako bi se, u skladu s njezinim domaćim pravom, utvrdilo kao kazneno djelo, ako je počinjeno namjerno i neopravdano, sljedeće ponašanje: distribuiranje ili omogućavanje dostupnim putem računalnog sustava javnosti na neki drugi način, materijala kojim se poriče, bitno umanjuju, odobravaju ili opravdavaju djela genocida ili zločina protiv čovječnosti, onako kako su ona utvrđenja u međunarodnom pravu i priznata kao takva u konačnim i obvezujućim odlukama Međunarodnoga vojnoga suda, osnovanoga Londonskim sporazumom od 8. travnja 1945., ili bilo kojega međunarodnoga suda osnovanoga odgovarajućim međunarodnim instrumentima i čiju nadležnost priznaje ta stranka..."

Konvencijom je državama potpisnicama stavljeno u zadatak da usvoje zakonske i druge mjere kojima bi se omogućilo kazneno sankcioniranje počinitelja ovih vidova kaznenih djela. Dodatnim protokolom proširuje se djelokrug Konvencije i u odnosu na inkriminiranje djela rasističke i ksenofobne naravi počinjenih pomoću računarskih (informatičkih) sistema, te mu je svrha omogućiti usklađivanje materijalnog kaznenog prava država potpisnica u borbi protiv rasizma i ksenofobije, te u borbi protiv propagiranja rasizma i ksenofobije putem interneta, kao i omogućiti međunarodnu suradnju na ovom području. Svrha Dodatnog protokola je jačanje zajedničke sposobnosti država potpisnica u borbi protiv rasizma i ksenofobije, te u suzbijanju njihove promidžbe zloupotrebom računarskih sistema (*mreže*), na način da se izmjene i dopune pojedine odredbe Konvencije.

Zaključak

Mediji služe kao glavno sredstvo prenošenja *govora mržnje* u javnost, te samim tim vrše i snažan utjecaj na društvo. **Govor mržnje je problem čijem se suzbijanju u demokratskim društvima mora pristupiti sa dva pravca. Jedan pravac treba biti preciziran zakonskim odredbama i njihovim sankcioniranjem. Pri tome se treba imati u vidu granica koja se ne smije preći u smislu prava na slobodu izražavanja koje predstavlja jedno od temeljnih ljudskih prava. Ovo pravo je zajamčeno u Deklaracija o slobodi izražavanja i informiranja Vijeća Europe iz 1982. godine. Drugi pravac je primjena edukativnih metoda civiliziranog društva koje bi za cilj imale suzbijanje nacionalnih, rasnih, spolnih i drugih predrasuda koje su najčešćim uzrokom govora mržnje.** U razvijenim zemljama Europe mjere donesene na razini Vijeća Europe uglavnom se provode i na nacionalnoj razini.

Govor mržnje mora podlijegati zakonskim restrikcijama, kako na međunarodnoj, tako i na nacionalnoj razini, kako bi bilo spriječeno (odnosno zakonom sankcionirano) ugrožavanje temeljnih ljudskih prava (rasnih, nacionalnih, vjerskih, spolnih i inih), te diskriminacija, pozivanje na nasilje, povređivanje dostojanstva, te, pošto u svojoj suštini nosi podsticanje na nasilje, njime se ugrožava sigurnost i demokracičnost društva. Pri tom je naročito važna uloga

medija, jer su oni ogledalo funkcioniranja države, dok, s druge strane, mogu biti i posredno, ili čak direktno sredstvo širenja *govora mržnje*.

Posebno je značajno pitanje na koji način i kako regulirati negiranje genocida i zločina, falsifikovanje činjenica radi pravdanja, pa čak i glorifikovanja zločina kao *govora mržnje* jer ta odredba, za razliku od većine evropskih zemalja, ne postoji u našem zakonodavstvu.

Iako je jasno da *govor mržnje* mora da bude regulisan zakonom jer promoviše diskriminaciju, ugrožava dostojanstvo i ljudska prava, podstiče nasilje, ugrožava sigurnost i demokratiju, ostaje stalna dilema na koji način primijeniti represivne mjere kako bi se suzbio *govor mržnje*, a da, pri tom, ne budu ugrožena temeljna ljudska prava, kao što je to pravo na slobodu izražavanja. Dilema se najbolje može razriješiti definiranjem društveno neprihvatljivih javnih iskaza kao što je zabrana veličanja zločina, negiranja genocida, taksativnim nabranjem grupa koje su žrtve propagande i predrasuda i sl. Na taj način bi se izbjeglo paušalno presuđivanje.

Najveću odogovornost za suzbijanje *govora mržnje* u medijima, trebalo bi da predstavljaju akti samoregulacije kao što su profesionalni i etički kodeksi. Jedna od publikacija *Evropske komisije za borbu protiv rasizma i netolerancije* govori upravo o tim 'dobrim praksama' evropskih medija u borbi protiv rasizma²⁶. Publikacija opisuje različite metode kojima novine, radio stanice, televizije, profesionalni sindikati i udruženja promoviraju toleranciju, te kritički pristupaju problemima rasizma i netolerancije. Cilj je predrasude, netoleranciju, diskriminaciju i govor mržnje svesti na pojedinačne slučajeve i izolirane pojave.

U Bosni i Hercegovini postoji naglašena potreba da se nekim od zakona (bilo Krivičnim zakonom, Zakonom o medijima ili radioteleviziji, ili nekim drugim ...) precizno definira, a zatim i sankcionira ova učestala pojava (*govor mržnje*). Iako je Krivičnim zakonom Federacije Bosne i Hercegovine (član 163, "Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine" br. 36/03) i Republike Srpske (član 390, "Službeni glasnik Republike Srpske" br. 49/03) predviđeno sankcioniranje "izazivanje na-

26 ECRI: *Examples of "Good Practices" to Fight against Racism and Intolerance in the European Media*, Strasbourg, April 2000, [Izvor: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Good_practices/2-Media/ecri00-19%20Good%20practice%20Media.pdf]

cionalne, rasne i vjerske mržnje, razdora i netrpeljivosti“, te Zakonom o zaštiti od klevete sankcionirani su neki slučajevi *govora mržnje*, neophodno je ustanoviti zakon na državnom nivou kojim bi obuhvaćeni svi oblici *govora mržnje*. Nedostatak političke volje za suzbijanjem takvog govora mora biti prevaziđen i ustanovljen instrumentarij na razini države kojim bi se sankcionirao. Suzbijanje raznih oblika teških kaznenih djela, među kojima i kibernetički kriminal, efikasno se postiže pomoću međunarodne suradnje država članica Vijeća Europe, te ujedinjavanjem kaznenog zakonodavstva država članica. Primjenom Dodatnog protokola, te zakonskim sankcioniranjem navedenih postupaka Bosna i Hercegovina će unaprijediti suradnju između država potpisnica Konvencije i Dodatnog protokola u cilju efikasnije borbe protiv djela rasne i ksenofobne naravi, koja predstavljaju kršenje ljudskih prava, te prijete vladavini prava i demokratskoj stabilnosti.

LITERATURA

1. Bugarski, Ranko, *Lica jezika*, Beograd, 2001.
2. COUNCIL OF EUROPE, COMMITTEE OF MINISTERS, RECOMMENDATION No. R (97) 20, OF THE COMMITTEE OF MINISTERS TO MEMBER STATES ON "HATE SPEECH", 30. oktobar 1997,
3. ECR/ GENERAL POLICY RECOMMENDATION No. 7 ON NATIONAL LEGISLATION TO COMBAT RACISM AND RACIAL DISCRIMINATION ADOPTED ON 13 DECEMBER 2002
4. EVROPSKA KONVENCIJA o ljudskim pravima i osnovnim slobodama (Rim, 4. novembra 1950.)
5. General comment 22, 30/07/93.
6. General comment 11, 29/07/83.
7. KONVENCIJA O KIBERNETIČKOM KRIMINALU, Budimpešta, 23. novembar 2001.
8. DODATNI PROTOKOL UZ KONVENCIJU O KIBERNETIČKOM KRIMINALU INKRIMINIRANJU DJELA RASISTIČKE I KSENOFOBNE PRIRODE POČINJENIH POMOĆU RAČUNARSKIH SISTEMA, Strasbourg, 23. januar 2003.
9. Lerner, Natan, *Is there a Right to Hate Speech?*, Prema: Sandra Coliver: *Striking a Balance: Hate Speech, Freedom of Expression and Non-Discrimination*
10. MEĐUNARODNA KONVENCIJA O UKIDANJU SVIH OBLIKA RASNE DISKRIMINACIJE (Usvojena i otvorena za potpisivanje i ratifikovanje ili pristupanje rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 2106A (XX) od 21. decembra 1965. godine. Stupila na snagu 4. januara 1969. u skladu sa članom 19.)
11. PAKT O POLITIČKIM I GRAĐANSKIM PRAVIMA
12. Preporuka KOMITETA MINISTARA Vijeća Europe No. R(97)20 O GOVORU MRŽNJE
13. Preporuka KOMITETA MINISTARA Vijeća Europe No. R(97)21 O MEDIJIMA I PROMOVIRANJU KULTURNE TOLERANCIJE
14. *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine* - dodatak, Međunarodni ugovori, broj 6/2006.
15. UNIVERZALNA DEKLARACIJA O LJUDSKIM PRAVIMA UJEDINJENIH NACIJA

INTERNET IZVORI

<http://www.bh-hchr.org>

http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/GPR/EN/Recommendation_N7/ecri03-8%20recommendation%20nr%207.pdf

http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Good_practices/2-Media/ecri00-19%20Good%20practice%20Media.pdf

<http://www.hjpc.ba/dc/pdf/Europska%20konvencija%20o%20ljudskim%20pravima.pdf>

<http://www.minorityrights.org/3273/normative-instruments/ccpr-general-comment-22-300793-on-iccpr-article-18.html>

http://www.ombudsmanapv.org/Dokumenti/Medjunarodna_konvencija_o_ukidanju_svih_oblika_rasne_diskriminacije.pdf

<http://www.oscebih.org/overview/gfap/bos/annex4.asp>

<http://www.pescanik.net/content/view/3813/61/>

<http://www.wcl.american.edu/pub/humright/brief/v3i2/lerner32.htm>

<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=568168&SecMode=1&DocId=582600&Usage=2>

VLADI REPUBLIKE SRPSKE: ZAŠTO PLAĆATE LOBISTE?

Ni jedan značajan međunarodni faktor ne predlaže ukidanje RS. Međutim, vlada RS je sama posljednjih godina značajno ugrozila legitimitet RS.

Prije par dana sam primio email od predstavnika "Hill and Knowlton", jedne od najvećih međunarodnih lobi i PR kompanija na temu "kako ključni ljudi u Velikoj Britaniji vide Bosnu i Republiku Srpsku". Čitajući između redova, brzo sam shvatio koga to zanima moje mišljenje, dakako - Vladu RS. Hvala, Hills and Knowlton, na ponuđenoj anonimnoj razmjeni mišljenja.

Umjesto toga, svoje mišljenje o vladi Republike Srpske radije bih iznio javno:

Prvo, mislim da je neozbiljno trošiti novac poreskih obveznika RS na velike međunarodne lobi firme. Među klijentima briselske kancelarije H&K nema ni jedne vlade države ili regije. Kompanija zastupa samo ve-

1 Florian Bieber je politikolog koji se bavi međuetničkim odnosima, etničkim konfliktom i nacionalizmom, sa fokusom na Balkan. Trenutno profesor za jugoistočne evropske studije na Univerzitetu u Grazu. Urednik je Nationalities Papers .

like kompanije kao što su Unilever, Yahoo i HP. Interesantno je da H&K takođe zastupa Delta Holding. U Velikoj Britaniji, u registru udruženja profesionalnih političkih konsultanata, navodi se Hill and Knowlton i samo se spominje da je RS bila komercijalni klijent toj kompaniji u periodu od 1. septembra do 1. novembra 2009. godine. Od 1. marta 2009. godine pa do posljednjih izvještaja zaključno sa augustom ove godine, Singapur i RS su jedine dvije vlade koje ova kompanija zastupa.

Drugo, ako vlada želi da popravi imidž RS, treba u potpunosti i nedvosmisleno da prihvati izvještaj o Srebrenici koji je 2004. godine izdala tadašnja vlada RS. Ako novoizabrani predsjednik RS nastavi da umanjuje broj žrtava, on umanjuje kredibilitet RS više od bilo koga ko osporava RS unutar Bosne ili izvana.

Treće, sugerisanje da je RS trajna kategorija, dok Bosna i Hercegovina to možda nije, podriva legitimitet vlade RS. Dejtonski mirovni sporazum, koji je jedina osnova za postojanje RS kao dijela Bosne i Hercegovine, jasno povezuje to dvoje. Dok Bosna i Hercegovina jedino može postojati sa RS, RS jedino može postojati unutar Bosne i Hercegovine. Ne postoji pravo na osnovu kojeg RS može izaći iz Bosne, nema međunarodne podrške za takvu avanturu i RS nije Crna Gora (da bi mogla kopirati mehanizam koji je Crna Gora izabrala da napusti državnu zajednicu sa Srbijom).

Četvrto, ako vlada stalno napada i marginalizuje kritične NVO i medije, ne mogu dobiti moje poštovanje.

Peto, stalno čujem zvaničnike iz RS kako u javnosti izjavljuju da je postojanje RS ugroženo i da oni moraju da brane RS. To je naravno apsurdno: Ni jedan značajan međunarodni faktor ne predlaže ukidanje RS. Međutim, vlada RS je sama posljednjih godina značajno ugrozila legitimitet RS. Predlažući referendum o nezavisnosti i podrivajući državu prokockala je mnogo međunarodnog kredibiliteta.

Ako je vlada zabrinuta za svoj imidž, predlažem da ne angažuju Hill and Knowlton niti bilo koju drugu PR kompaniju već da promijene svoju politiku. Ni jedna marketinška kampanja ne može postići ono što bi mogla drugačija politika.

*Tekst prevela i prilagodila:
Milica Plavšić*

KLIZIŠTE KAO SAVREMENI I NAJČEŠĆI GEODINAMIČKI PROCES

Uvod

Posljednjih 30 godina, višestruko je povećan broj katastrofa u svijetu, kao i razarajući efekat koje one imaju na državu i okolinu. Katastrofe najsnažnije pogađaju zemlje u razvoju obzirom da su one najranjivije i imaju najmanje kapaciteta da se sa njima izbore. Globalno otoplavanje i klimatske promjene rezultiraju intenzivnim i čestim pojavama velikih i katastrofalnih požara, poplava, suša, olujnih vjetrova, zemljotresa. Klimatske promjene izazivaju ubrzano uništavanje životne sredine, sa posljedicama opasnim po zdravlje ljudi, opstanak mnogih prirodnih vrsta i kulturne baštine.

Oblast smanjenja rizika od katastrofa obuhvata spremnost, ublažavanje i prevenciju, i za cilj ima jačanje otpornosti na katastrofe, a potpomognuto je znanjem o tome kako da se upravlja rizikom, kako da se jačaju kapaciteti i iskoristi nova tehnologija. Studije eminentnih međunarodnih institucija su pokazale da svaki euro uložen u preventivu i smanjenje rizika od katastrofa četverostruko umanjuje izdvajanja za odgovor na vanredne situacije.

Politička posvećenost je ključna za uzdizanje oblasti smanjenja rizika od katastrofa na svim nivoima. Ujedinjene nacije i Evropska unija podržavaju zemlje u razvoju da prihvate koncept smanjenja rizika od katastrofa i implementiraju Hjogo okvir, dokument koji je usvojilo 168 država i u kome su Ujedinjene nacije razvile programsku politiku za oblast smanjenja rizika od katastrofa odnosno prirodnih nepogoda

1 Mr.sc.Nasir Haseljić radi u Ministarstvu odbrane Bosne i Hercegovine, gdje radi u Upravi za obavještajne poslove i sigurnost Zajedničkog štaba Oružanih snaga Bosne i Hercegovine. Osim Fakulteta političkih nauka u Sarajevu – smjer sigurnost, završio je i Vojnu akademiju Kopnene vojske u Beogradu. Magistrirao je na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu na odsjeku sigurnost i mirovne studije. Ovaj rad ne izražava službeni stav Ministarstva odbrane Bosne i Hercegovine nego lični pogled autora.

i tehničko-tehnoloških nesreća kroz pet prioriteta za djelovanje, i to: omogućiti da oblast smanjenja rizika od katastrofa postane prioritet na nacionalnom i lokalnom nivou uz snažnu institucionalnu osnovu za implementaciju; identifikovati, procijeniti i pratiti rizike od katastrofa i unaprijediti sistem ranog upozorenja; koristiti znanje, inovacije i obrazovanje za izgradnju kulture svijesti i otpornosti na svim nivoima; umanjiti fundamentalne faktore rizika; ojačati spremnost za efikasan odgovor u slučaju katastrofa i vanrednih situacija na svim nivoima.

Smanjenje rizika od katastrofa zahtijeva snažnu institucionalnu osnovu, koja se može postići kroz jačanje kapaciteta; dobro upravljanje, promociju odgovarajućih programskih politika i zakonodavstva, olakšani protok informacija, i efikasne koordinacione mehanizme.

Iskustvo ukazuje na neophodnost borbe sa katastrofama koje ne priznaju granice uz primjenu mjera na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou u vezi sa sprečavanjem i otklanjanjem posljedica vanrednih situacija, civilnom zaštitom i vanrednim humanitarnim intervencijama, uključujući i mjere čija je svrha pomoć međunarodnom razvoju.

Poznato je da su vodna erozija i narušavanje stabilnosti padina pojavom klizišta i odrona tijesno povezani fizičko-geološki procesi u skupnom fenomenu denudacije². Zastupljenost, intenzitet i učestalost spomenutih procesa na nekom terenu određuje njegovo geodinamičko stanje sa stajališta geohazardnih (štetnih) događaja. Procjena geološkog hazarda i upravljanje njime je opća, konkretna i aktualna potreba društva, posebno izražena u ranjivim područjima. Dosadašnji pristup upravljanju geološkim hazardom na prostoru Bosne i Hercegovine je izrazito parcijalan i neučinkovit. Kod gotovo svih padina neizbježna je degradacija usljed prirodnog procesa trošenja i transporta materijala niz padinu. Na većini padina to je kontinuirani, vrlo spori proces. Neka klizanja se događaju kao iznenadni dramatični događaj na padinama koje su prije toga dugo bile stabilne. U oba ova slučaja rezultat je isti; klizišta su samo jedan završni događaj u cijelom spektru prirodnih procesa.

2 Denudacija (Ogoličavanje) Skupni pojam za sve egzogene razaralačke procese na Zemljinoj površini (deraziju, eroziju, abraziju, koroziju...). Curić, Z. i Curić, B., Školski geografski leksikon, Zagreb, Hrvatsko geografsko društvo, 1999. 1999.,

Geološka građa Bosne i Hercegovine

Bosna i Hercegovina po svom reljefu pripada zapadnom dijelu sredozemne zone mlađih vjenačnih ili nabranih planina čime joj je dala osnovni, pretežno planinski karakter. Na teritoriji Bosne i Hercegovine, prostorima sa nadmorskim visinama do 500 m pripada oko 38% teritorije, na nadmorske visine od 500 m do 1.000 m pripada oko 33% od ukupne teritorije, dok na nadmorskim visinama od 1.000 m do 1.500 m nalazi se oko 25% državnog prostora, a svega 3,6% nalazi se na nadmorskim visinama iznad 1.500 m. Ovi podaci jasno ukazuju na planinski karakter Bosne i Hercegovine koja se svrstava u pretežno planinske zemlje Evrope, kakve su još: Švicarska, Austrija i Norveška.

Geološka građa teritorije Bosne i Hercegovine rezultat je duge geološke prošlosti. U prostoru nekadašnje Tetis geosinklinale³ nalazila se i teritorija Bosne i Hercegovine. Tetis geosinklinala je ležala između Afričke ploče na jugu i evro-sibirske ploče na sjeveru. Na teritoriji Bosne i Hercegovine taložile su se stijene i sedimenti počevši od arhajske ere pa do kraja tercijara. Na prostoru Bosne i Hercegovine utvrđene su najstarije naslage koje potiču iz starijeg paleozoika odnosno iz silurske ere. Naslage silurske starosti su zastupljene u prostoru "Bosanskog škriljavog gorja" u grupi planina Vranica-Zec Planina-Bitovnja. Ove naslage predstavljene su škriljavim naslagama, mermerima, dolomitima, krečnjacima i klasičnim stijenama, koje su impregnirane raznovrsnim magmatskim stijenama. Ove naslage su još i tektonski jako polomljene, izrasijedane i ubrane. Taloženje silurskih naslaga, koje dalje čine osnov svim ostalim geološkim naslagama i reljefu Bosne i Hercegovine prestalo je prije više od 400 miliona godina.

Na silrskim naslagama u istom okeanskom basenu taložile su se i naslage starijeg i mlađeg paleozoika, odnosno naslage devona, karbona i perma.

Naslage paleozoika predstavljene su pretežno klasičnim, a manje karbonatnim tvorevinama koje su u pojedinim mjestima izmetamorfizirane. Naslaga paleozoika uglavnom ima u Unsko-sanskom području,

3 Geosinklinala: Izdužen, ulegnut i labilan sedimentacijski prostor litosfere između kontinentalnih masa. U geološkoj prošlosti u geosinklinali su se nakupljali sedimenti sa susjednih kopnenih blokova, koji su se kasnije pod utjecajem orogenetskih sila nabrali u velika gorja. Curić, Z. i Curić, B., 1999., Školski geografski leksikon, Zagreb, Hrvatsko geografsko društvo

srednje bosanskim škriljavim planinama, istočnoj i jugoistočnoj Bosni te Posari i Motajici. Srednjobosanski paleozojski kompleks se proteže od Ivan Sedla na jugoistoku do Jajca na sjeverozapadu, te između Sarajevsko-zeničkog basena na sjeveroistoku do Gornjevrškog usko-pljanskog basena na jugozapadu. Paleozoik na prostoru jugoistočne Bosne je tzv. praćanski paleozoik. Proteže se istočno i sjeveroistočno od Jahorine do Drine. U praćanskom paleozoiku zastupljene su uglavnom, vapnene stijene iz devona⁴. Pored devonskih naslaga u praćanskom paleozoiku zastupljene su i naslage iz karbona. Sjeveroistočno od praćanskog paleozoika je drinski paleozoik, koji se pruža od Srebrenice do Zvornika u slivu Jadrana i donjeg toka Drinjače. Paleozojske naslage razvijene su u okolini Ključa i Sanskog Mosta. Ovo područje se naziva unsko-sanski paleozoik. U unsko-sanskom paleozoiku u mjestima Bosanski Novi i Ljubija zastupljene se naslage iz devona. Karbon čine različiti klasti u kojima ima i magmatskih stijena, a nešto dolomita i vapnenaca.

Sljedeća era u razvoju zemljine kore na prostoru Bosne i Hercegovine je mezozojsko tektonski orogeni ciklus, koji se razvio u tri podere: trijas, jura i kreda.

Sedimentacija i tektonizam sa magmatizmom mezozojskih naslaga trajali su u rasponu od 220 miliona do 70 miliona godina prije geološke današnjice. Mezozojske naslage široko su rasprostranjene u unutrašnjim, središnjim i vanjskim Dinaridima. Mezozojske naslage u vanjskim Dinaridima su predstavljene klasičnim karbonatnim naslagama, dok središnji i unutrašnji Dinaridi imaju vulkansko-sedimentne i flišne naslage. Trijas je rasprostranjen u pojasu od Vrnograča i Bosanskog Novog preko zapadne Bosne, sjeverne i sjeveroistočne Hercegovine i jugoistočne Bosne. Drugi širi pojas ide od Vareša preko Olova, Glasinca i Romanije do Višegrada. Naslage jure zauzimaju najveći dio u vanjskom Dinarskom pojasu, gdje je uglavnom razvijen u vapnenačko-dolomitnom facijesu. Nalazi se na prostoru od Bihaća do Gacka i Trebinja. Jurske starosti vulkanogena sedimentna formacija u centralnoj ofiolitskoj zoni od Kozare preko srednja Bosne do Drine. Kreda je rasprostranjena u širim ili užim pojasevima od granice s Crnom Gorom pa sve do Bo-

⁴ Devon je geološko razdoblje i sustav iz ere paleozoika od prije 416 milijuna do prije 359.2 milijuna godina. Nazvan je po mjestu Devon u Engleskoj, gdje su prvi put proučavane stijene iz ovog razdoblja. Podjela devona je izvršena na osnovu odnosa slojeva u Ardenima (www.hr.wikipedia.org, stranica posljednji put posjećena 23.08.2010. godine)

sanskog Grahova, Bihaća i Bosanske Krupe na sjeverozapadu, zatim u unutrašnjosti između Jajca, Banje Luke te planina Ranče i Vlašića.

Početak taloženja ove epohe nastupio je prije 70 miliona godina i traje sve do danas. Kvartar je prisutan u geološkoj građi Dinarida na području Bosne i Hercegovine.

Najmlađa era u razvoju Zemljine kore je kenozoik koji je prisutan i na prostoru Bosne i Hercegovine. Dijeli se na dvije velike epohe: tercijar i kvartar, dok se kvartar dijeli na paleogen i neogen. Naslage paleogena su razvijene na ivičnim sjeveroistočnim i sjevernim dijelovima te na južnim i jugozapadnim dijelovima Bosne i Hercegovine. U ovim naslagama zastupljene su magmatske stijene sa orunjenjima, te posebno ugljenosne naslage. U neogenu pored krečnjačkih i klasičnih naslaga prisutne su i slatkovodne naslage, od kojih su najveći Sarajevsko-zenički ugljenosni bazen. Najmlađe pliocenske i kvartarne naslage su široko rasprostranjene po gotovo svim kotlinama i dolinama. Posebno se izdvajaju holocenske naslage predstavljene šljuncima, pjescima, ilovačama i glinama te sedrenim i pećinskim naslagama.

Na prostoru Bosne i Hercegovine mogu se izdvojiti tri geotektonska pojasa koji se poklapaju s podjelom Dinarida na unutrašnje, središnje i vanjske. Sjeverni tektonski pojas sa sjevera je omeđen Savskim rovom, a na jugu sprečko-kozaračkom dislokacijom. U ovom pojasu su nastala tri tektonska oblika: horstovi, baseni i kvartarne depresije. Horstovi su: Motajica, Prosara, Majeвица, Kozara, Vučjak i Trebava. Baseni su: Prijedorsko-omarsko-dubički, Prnjavorski, Srednjobosanski i Tuzlanski. Kvartarne depresije su: Ivanjsko-omarska, Bosansko-podrinjska, Srednje-posavska, Semberija i Spreča. Centralni tektonski pojas je sa sjevera omeđen Sprečko-kozaračkom dislokacijom, a sa juga zonom visokog krša. U ovom pojasu izdvajaju se tektonske jedinice: Centralna ofiolit-ska zona, Antiklinala drinskog paleozoika, Zona jurskih i krednih fliševa, Srednjobosanske škrljavne planine, Unsko-sanski paleozoik, te veći broj slatkovodnih neogenih basena. Južni tektonski pojas se prostire jugozapadno od Bosanskih škrljavih planina, pa do Jadranskog mora. Sastavljen je od debelih naslaga krečnjaka i dolomita, te od flišnih naslaga paleogena u blizini Jadranskog basena

Geološke opasnosti

Geodinamičke pojave (fenomeni) su ona obilježja geološkog okoliša koja nastaju kao rezultat aktivnih geoloških procesa: erozije i akumulacije, eolskih procesa, klizanja, permafrosta, formiranja krških uvjeta, sufozije, volumnih promjena u tlu, seizmičke i vulkanske aktivnosti.

Geološki procesi su spontane izmjene geološkog stanja u Zemljinjnoj kori koje se manifestuju kako promjenama u unutrašnjoj građi Zemljine kore tako i promjenama u reljefu terena. Generalno ih dijelimo na endogene i egzogene.

Egzogeni (spoljašnji) su izazvani dejstvom spoljašnjih činilaca (atmosfera i hidrosfere) na stijene. Oni zahvataju površinske i pripovršinske dijelove zemljine kore i mogu se mijenjati inženjerskim zahvatima. To se najčešće postiže vertikalnim razmještanjem (planiranjem) stijenskih masa, regulisanjem režima površinskih podzemnih voda i tehničkim poboljšanjem karakteristika stijenskih masa. Najzastupljeniji ovakvi procesi su: raspadanje, denudacija, erozija, abrazija, zamočvaranje i zablacivanje, mehanička sufozija, hemijska sufozija (karstifikacija), klizenje, tečenje, osipanje, odronjavanje, puženje i likvifikacija.

Endogeni (unutrašnji) su izazvani dejstvom unutrašnjih činilaca-tektonskih pokreta, zamljotresa i geotermalnih pojava. Ne mogu se regulisati inženjerskim zahvatima. Najvažniji su: seizmički procesi, tektonski pokreti zemljine kore, geotermalni procesi.

Denudacija-spiranje raspadanjem stijenskih masa stvaraju se vrlo povoljni uvjeti za spiranje površinskog, raspadnutog materijala dejstvom površinskih voda. Spiranjem se vrši ogoličavanje stijenskih masa, što pogodno utiče na sve dublje prodiranje procesa raspadanja i promjena reljefa. Na razvoj denudacije znatno utiču klimatski uvjeti. Nepovoljno utiče na uvjete izgradnje i eksploatacije objekata, a efikasno se sprečava formiranjem vegetacije.

Erozija je geoloski proces pri kojem se vrši intenzivno, najčešće linijsko odnošenje raspadnutih dijelova stijenskih masa. **Erozija padina**, za razliku od denudacije pri kojoj se vrši približno ravnomjerno spiranje, kod ove erozije usljed odnošenja materijala snažnim mlazovima površinske vode u stijenskim masama dolazi do formiranja vododerina, jaruga i erozionih plavina. *Vododerine* su manji erozioni

žljebovi čija dubina ne premašuje 2 m, dok je dužina od nekoliko desetina do nekoliko stotina metara. Pri usijecanjima dubljim od 2 m formiraju se *jaruge*, a akumulacijom erodovanog materijala na blaže nagnutim ili zaravljanim dijelovima terena nastaju *erozione plavine*. Sprječavanje: u početnim stadijumima formiranja vododerina i jaruga zadovoljavajući rezultati postižu se zatrpavanjem i izravnjavanjem usječenih dijelova terena, formiranjem vegetacije i regulisanjem slivanja površinske vode. Pri dubljim usjecanjima u teren pribjegava se izradi pregrada, a po potrebi vrši se zaštita bočnih kosina izradom popleta sa zemljanim nabojima i zasađivanjem vegetacije. Vrlo intenzivna se može razviti poslje velikih pljuskova i naglog topljenja snijega, kada se obrazuju kameno blatni tokovi-bujični tokovi. Proces koji prouzrokuje njihov nastanak naziva se *bujična erozija*.

Riječna (fluvijalna) erozija, površinski vodeni tokovi vrše usijecanje svojih korita i podlokavanje obala dejstvom kinetičke energije koju posjeduju. Za kretanje vodene mase dovoljni su neznatni nagibi njihovih korita, mnogostruko manji nego za proces spiranja. Na intenzitet riječne erozije najveći uticaj imaju energija vodenog toka, geološki sastav i struktura terena.

Abrazija talasi koji se formiraju na površinskim tokovima, morima, jezerima, prirodnim i vještačkim akumulacijama vode ruše dijelove obala, odnose, a zatim talože srušeni materijal. Pored mehaničkog otkidanja materijala talasi vrše i zbijanje vazduha u porama stijena o koje udaraju povećavajući intenzitet mehaničkog razaranja. Na intenzitet najveći uticaj imaju snaga talasa i mehanička otpornost stijenskih masa. Zaštita obala je različita, a najčešće: talasoodbojnim zidovima, gabionima, tetrapodima, izradom molova, oblaganjem obala kamenim blokovima, ili se u priobalnom području rade talasoni (podvodne betonske konstrukcije ili podvodni kameni nabačaji o koje se odbijaju talasi).

Zamočvaranje i zablacivanje terena je kada u reljefnim depresijama nastaju veće ili manje akumulacije stajaćih voda, a tvorevine se nazivaju *močvare*. Tokom stvaranja i egzistencije močvara u njima se vrši taloženje sedimenata koje sačinjavaju biljni ostaci, sapropel, mulj, gline, a rjeđe i pijesak. Ovi sedimenti se nazivaju *blato*, a proces formiranja *zablacivanje*. Sedimenti koji sačinjavaju blato izuzetno su

porozni, raskvašeni i izvanredno stišljivi. Oni se čak i pri malim opterećenjima znatno sliježu ili istiskuju ispod građevinskih objekata. Blata su teško prohodna ili neprohodna, pa u građevinarstvu imaju naziv *slabo nosivo tlo*. Blato koje ne sadrži frakcije pijeska praktično je vodonepropusno, zbog čega se koristi u hidroizolacione svrhe. Za gradnju na ovakvim terenima neophodno je isušivanje mrežom drenažnih kanala i rovova ili nasipanjem (refuliranjem) pijeska preko blata.

Mehanička sufozija je proces prirodnog razrjeđivanja skeleta tla koji se dešava u nekoherentnim, prašinstim i glinovitim sedimentima putem iznošenja sitnih čestica pod dejstvom filtracionog toka. Razvoj ovakvog procesa je lagan, traje godinama i desetinama godina, ali je rasprostranjen svuda u prirodi. Ona može znatno izmijeniti vodopropustljivost tla, pukotinskih ispuna i karstnih pojava, uzročnik je i raznih deformacija tla: jame, pukotine, denivelacija terena.

Hemijska sufozija (karstna erozija) je kada površinske i podzemne vode vrše rastvaranje i razlaganje lako rastvorljivih stijenskih masa kao sto su krečnjaci, dolomiti, kreda, gips, kalijeve i natrijeve soli.

Kod gotovo svih padina neizbježna je degradacija usljed prirodnog procesa trošenja i transporta materijala niz padinu. Na većini padina to je kontinuirani, vrlo spori proces. Neka klizanja se događaju kao iznenadni dramatični događaj na padinama koje su prije toga dugo bile stabilne. U oba ova slučaja rezultat je isti; **klizišta** su samo jedan završni događaj u cijelom spektru prirodnih procesa.

Na klizištu možemo izdvojiti više dijelova:

1. Ožiljci
2. Klizna površina
3. Tijelo
4. Uvala
5. Trbuh
6. Nožica klizišta

Ožiljci su u vrijeme aktivnosti klizišta obično njegov najupadljiviji dio. Oni predstavljaju jedini vidljivi dio klizne površi.

Klizna površina je površina po kojoj je došlo do klizenja. Kao što je već pomenuto, jedini vidljivi dio klizne površine je u zoni ožiljka. Dubina klizne površi može da bude i do nekoliko desetina metara.

Pod **tijelom** klizišta podrazumijevamo, materijal pokrenut klizanjem. Ponekad se za tijelo klizišta upotrebljava i termin: klizna masa.

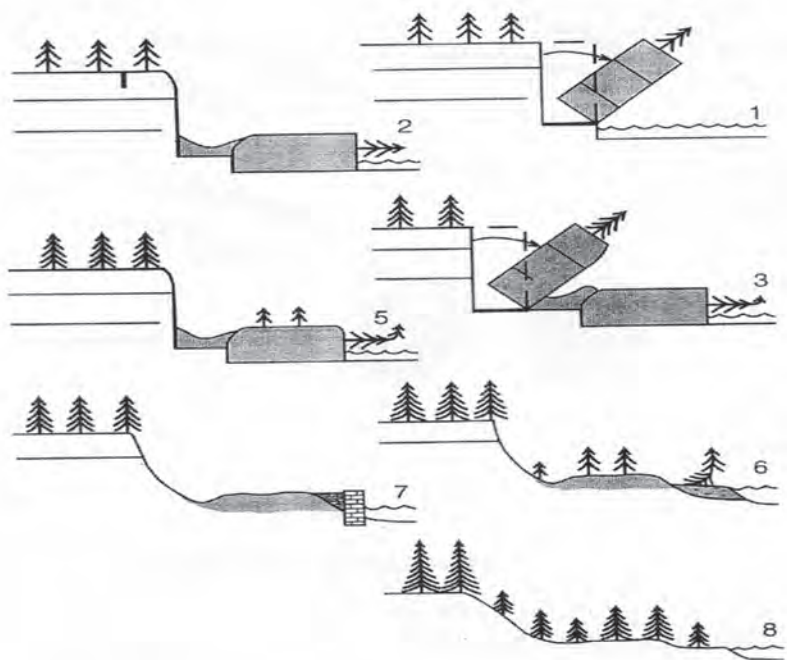
Uvala je depresija koja se javlja na tijelu klizišta, neposredno iza ožiljka. U depresiji se često zadržava voda, što drastično povećava rizik od novog pokretanja klizišta.

Trbuh klizišta je najviši dio na tijelu klizišta. Javlja se ispred uvale.

Nožica je donji dio tijela klizišta. Nalazi se na suprotnoj strani od ožiljka. Nju, za razliku od ožiljka, nije uvijek lako primjetiti.

Klizišta se najlakše prepoznaju po ožiljcima. Međutim, postoje i drugi znaci klizišta. Valovite padine, nakrivljena stabla ili bandere, pukotine na putevima i na zgradama, mogu da budu indikator klizišta.

Stanje aktivnosti opisano je na primjeru idealnog klizanja – tip prevrtanje.

Slika 1. Stanja aktivnosti klizišta

- (1) aktivno – erozija u podnožju kosine prouzrokovala je prevrtanje bloka;
- (2) trenutno neaktivno – razvoj lokalnih pukotina u kruni prevrtanja;
- (3) reaktivirano – prevrtanje sljedećeg bloka;
- (5) privremeno umireno – na pokrenutoj masi ponovo raste vegetacija, pukotine se modificiraju trošenjem;
- (6) trajno umireno – taloženje fluvijalnog nanosa zaštitilo je podnožje kosine, na pukotinama pokrenute mase razvija se vegetacija;
- (7) stabilizovano – podnožje kosine zaštićeno potpornim zidom;
- (8) reliktno ili fosilno – ponovo uspostavljen ravnomjeran vegetacijski pokrivač.

R. b.	NAZIV	Definicija
1.	Aktivno	Klizište u pokretu
2.	Trenutno neaktivno	Klizište koje se kretalo u posljednjih 12 mjeseci, ali se trenutno ne kreće
3.	Reaktivirano	Aktivno klizište koje je prije bilo neaktivno
4.	Neaktivno	Klizište koje se nije pokretalo posljednjih 12 mjeseci. Dijele se na: privremeno umirena, trajno umirena, stabilizovana i reliktna
5.	Privremeno umirena	Neaktivno klizište koje se može reaktivirati zbog istih ili nekih drugih uzroka
6.	Trajno umirena	Neaktivno klizište koje više nije pod uticajem uzroka klizanja
7.	Stabilizovano	Neaktivno klizište zaštićeno mjerama sanacije
8.	Reliktno	Neaktivno klizište koje je bilo aktivno u klimatskim i geomorfološkim uvjetima koji više ne vladaju

Tabela 1. Tablica stanja aktivnosti klizišta

Prema mehanizmu kretanja razlikuje se pet tipova klizanja: odroñavanje, prevrtanje, klizanje (u užem smislu riječi), širenje (razmicanje) i tečenje.

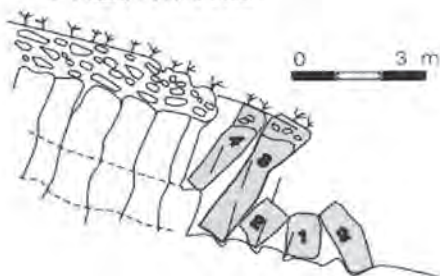
Prema mehanizmu kretanja razlikuje se pet tipova klizanja: odronjavanje, prevrtanje, klizanje (u užem smislu riječi), širenje (razmicanje) i tečenje.

ODRONJAVANJE

Odvajanje mase sa strmih padina po površini, na kojoj ima malo ili uopće nema smicanja, već dolazi do slobodnog pada materijala, prevrtanja ili kotrljanja.

PREVRTANJE

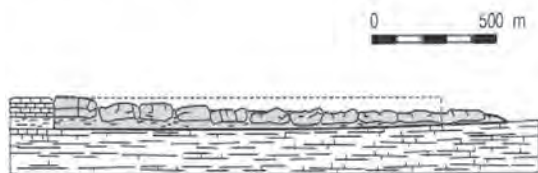
Rotacija (prema naprijed) odvojene mase oko ose koja se nalazi u njezinoj bazi ili u blizini baze; ponekad može biti izraženo kao još međusobno prislonjeni odvojeni blokovi. Prevrtanje može prethoditi ili slijediti nakon odronjavanja ili klizanja.

KLIZANJE

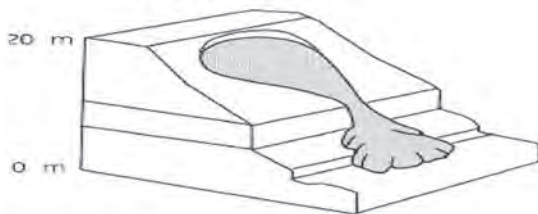
Kretanje manje ili više koherentne mase po jednoj ili više dobro definiranih kliznih ploha (ploha sloma).

BOČNO RAZMICANJE

Glavni način kretanja je bočno razmicanje blokova usljed kojega nastaju smičuće ili tenzijske pukotine.

TEČENJE

Raznovrsna kretanja sa znatnim varijacijama brzine i sadržaja vode, a iskazuje se kao prostorno kontinuirana deformacija. Tečenje često

počinje kao klizanje, odronjavanje ili kao prevrtanje na strmim padinama, pri čemu dolazi do brzog gubitka kohezije pokrenutog materijala.

Podjelu klizišta je moguće izvršiti na osnovu različitih karakteristika. Moguće ih je podijeliti na osnovu: strukture padine, mjesta nastanka, načina kretanja, dubine klizne površi, itd.

Prema dubini klizne površine dijele se na:

- **Površinska** (do 1m dubine),
- **Plitka** (do 5m),
- **Duboka** (do 20m) i
- **Vrlo duboka** (preko 20m).

Prema načinu postanka mogu se podijeliti na:

- **Delapsivna** (nastaju podkopavanjem dna padine i razvijaju se prema vrhu),
- **Detruzivna** (nastaju na višim dijelovima padine i vršeci pritisak na padinu ispod sebe, razvijaju se prema podnožju).

Na osnovu oblika klizne površine, reljefa i načina kretanja, izdvajaju se:

- **Slojna klizišta**
- **Rotaciona**
- **Stepeničasta**
- **Blokovska**
- **Potočasta**

Klizišta nastaju kao posljedica neke neravnoteže (nestabilnosti) unutar tla. Ona predstavljaju „pokušaj“ tla da dođe u ravnotežno (stabilno) stanje. Obično se aktiviraju poslije velikih kiša ili naglih otapanja snijega. Da bi nastalo klizište neophodna su dva elementa: padina i voda. Međutim, i ako postoji padina natopljena vodom, ne znači da će obavezno doći do nastanka klizišta. Na nastanak klizišta utiču brojni faktori kao što su: sastav tla, nagib padine, nivo podzemnih voda, stepen oštećenja tla tektonskim kretanjima ili ljudskim aktivnostima, zemljotresi, vulkani, opterećenost padine vještačkim objektima (putevi, zgrade..), itd. U (litološkom) sastavu tla, gline zauzimaju izuzetno značajno mjesto u nastanku klizišta. *Gline* imaju sposobnost da upijaju vodu i bubre (mogu da uvećaju zapreminu 3 - 4 puta). Mada klizišta mogu da nastanu i na relativno blagim padinama, rizik raste sa nagibom terena. Klizišta po pravilu nastaju sa podizanjem nivoa podzemnih voda.

Na pojavu klizišta takođe može da ima značajan uticaj i tektonika terena. Recimo, ako slojevitost prati padinu, ravni slojevitosti lako mogu da postanu i površine klizanja. Tektonska kretanja mogu da dovedu do poremećaja tla i do narušavanja ravnoteže, što može da dovede do pojave klizišta. Do narušavanja ravnoteže terena veoma često može da dovede i ljudska aktivnost. Izgradnja objekata na neodgovarajućim mjestima može da dovede do preopterećenja padine, što može da inicira nastanak klizišta. Takođe, izgradnjom pojedinih objekata na neadekvatnom mjestu može doći do zaprečavanja podzemnih vodotokova, što može da dovede do nakupljanja prevelike količine vode u tlu padine. Raskopavanje kao i nagomilavanje veće količine tla na određenim mjestima može da dovede do narušavanja ravnoteže na padini, i do pojave klizišta. Zemljotresi mogu da pore-

mete ravnotežu padine i da dovedu do pojave klizišta. Zemljotresi sa magnitudom većom od 4, se nazivaju „inicijatori klizišta“.

Ugroženost od klizišta

Prema podacima entitetskih Uprava civilne zaštite, najviše klizišta u Federaciji Bosne i Hercegovine registrovano je u Tuzlanskom, Sarajevskom i Zeničko-dobojskom kantonu, a u Republici Srpskoj u njenim istočnim dijelovima.

Podzemne vode, sječa šume, neplanska gradnja i nepoduzimanje adekvatnih građevinskih mjera, glavni su uzroci pojave klizišta.

U Federaciji Bosne i Hercegovine postoji više od 5.000 potencijalnih klizišta i predstavljaju ozbiljan problem. Za njegovo rješavanje najodgovorniji su kantonalni zavodi za prostorno planiranje i izgradnju, ministarstva prostornog uređenja i općine, posebno ako odobravaju bespravnu gradnju.

U Tuzlanskom kantonu trenutno postoji oko 1.500 klizišta, a njih oko 500 je aktivno. Najčešći uzrok pojave klizišta u kantonu je voda, a najveći nepostojanje preventivnih mjera kod gradnje objekata. Čak mnoge općine u ovom kantonu nemaju geologa. Općine bi trebalo da budu ažurnije, kada je riječ o evidencijama klizišta, prevenciji i njihovom saniranju. Najviše klizišta u Tuzlanskom kantonu evidentirano je u Tuzli i ima ih oko 350, zatim u Gradačcu 210, Lukavcu oko 200, Gračanici oko 100, i u Kladnju oko 90 klizišta. Klizištima je zahvaćeno oko 1.200 hektara zemljišta i ugroženo oko 1.500 kuća. Usljed pokretanja tla do danas je u ovom kantonu oštećeno oko 400 kuća, 60 je srušeno i nisu uslovne za stanovanje. Pokretanjem klizišta srušeno je oko 70 pomoćnih objekata i oko 1.200 ih je trenutno ugroženo. Uništeno je i ugroženo oko 230 puteva, što lokalnih što regionalnih.

Broj klizišta u Kantonu Sarajevo se konstantno mijenja. Broj aktivnih klizišta kreće se od 220 do 270, dok ih je 550 umireno. Do sada su sanirana 72 klizišta, za šta je potrošeno više od 17 miliona KM. Usljed klizanja tla, uništeno je 50 kuća, a nije bilo žrtava. Osnovni uzrok pojave klizišta je bespravna gradnja. Po rubnim dijelovima grada komunalna infrastruktura je nekvalitetna, a nema ni adekvatnog stručnog kadra za rješavanje ovog problema. U rješavanju ovih problema uče-

stvuju firme koje nemaju dovoljno iskustva i znanja o klizištima. Zrada je iznimno dobra, a posljedice su katastrofalne. U svim sarajevskim općinama postoji nekoliko opasnih i aktivnih klizišta. U Starom Gradu opasna klizišta, locirana su u naselju Mrakuša i u ulici Pastrma. U općini Centar to je klizište Hambina carina, čija sanacija je počela, ali je obustavljena zbog nedostatka novca. Opasno je nekoliko klizišta na Kromolju, pa i ono u centru grada u Dalmatinskoj ulici. U Novom Sarajevu evidentirano je nekoliko klizišta iznad stadiona „Željezničar“ i hotela „Grand“, a u Novom Gradu prilično opasno je klizište u Gradačačkoj ulici.

Ni na jednom nivou u BiH nema zakonske regulative kojom bi problem klizišta bar donekle bio pojašnjen i na osnovu koje bi postojala adekvatna rješenja.

U cijeloj Bosni i Hercegovini, zbog klizišta, situacija je kataklizmična. Vrijednost projekta sanacije klizišta u Bosni i Hercegovini je neprocjenjiva. Samo za sanaciju jednog klizišta potrebno od 40.000 do 1,5 miliona KM.

Na području Zeničko-dobojskog kantona, evidentirano je nekoliko desetina aktivnih klizišta. Najkritičnija situacija je u općinama Kakanj, Maglaj, Olovo, Zavidovići, Zenica i Žepče. Priroda, ali i čovjek su najčešći uzroci pojave klizišta u ovom kantonu. Samo u Zenici zbog klizanja tla ugroženo je 70 stambenih objekata. Tokom 2000. godine u naselju Mala Broća aktivirano je klizište koje je za sobom povuklo 15 kuća i odnijelo sedam ljudskih života. Sanacija klizišta je komplikovano pitanje, te je za sanaciju jednog klizišta potrebno od 1,5 do 2 miliona KM.

Za pojavu klizišta svi su odgovorni, od općine do entiteta Bosne i Hercegovine, dok je za njihovu sanaciju ipak najodgovornija općina. Općine se često pravdaju da nemaju novca.

U Bosansko-podrinjskom kantonu, evidentirano je 77 klizišta od kojih je devet trenutno aktivno. Desetak stambenih objekata je direktno ugroženo, dok klizišta predstavljuju potencijalnu opasnost za još 30 objekata. Najteža situacija je u općini Goražde.

Nijedna od odgovornih institucija za rješavanje ovog problema nema podatke o konačnom broju klizišta u Bosni i Hercegovini.

Bazu podataka o broju klizišta nemaju ni odgovorne institucije u Republici Srpskoj. Klizišta su ozbiljan problem i u ovom entitetu, jer najviše ugrožavaju naseljena mjesta, seoska domaćinstva i njihove okućnice. U aprilu 2006. godine, prema podacima Republičke uprave Civilne zaštite Republike Srpske, u ovom entitetu registrovano je 185 aktivnih klizišta. Najveći broj aktivnih klizišta, njih 48, nalazi se na području Zvornika. Situacija je kritična i u općinama Bijeljina, Ugljevik, Rudo, Foča, Srebrenica, Osmaci, Ribnik i Jezero. Podzemne vode i bespravna gradnja su najveći uzročnici pojave klizanja tla. Ukoliko klizišta ugrožavaju stambene objekte, onda najveću odgovornost definitivno snose načelnici općina i same općine, ističe se u ovoj instituciji.

U Ministarstvu prostornog uređenja i zaštite okoliša Federacije Bosne i Hercegovine tvrde da nisu odgovorni za pojavu i sanaciju klizišta, te da je briga o ovom problemu u nadležnosti kantona i općina.

Iz iskustava država koje se efikasno bore protiv ovog problema, pokazalo se da je mnogo jeftinije i efikasnije preduprijeti klizišta nego ih kasnije sanirati. Glavna mjera prevencije je eliminisanje faktora nastanka klizišta. Pošto je voda jedan od glavnih faktora klizišta, treba posvetiti posebnu pažnju odvodnjavanju terena sklonih ovoj pojavi. U tom cilju, u urbanim sredinama se mora voditi računa o izgradnji odgovarajućeg kanalizacionog sistema. Septičke jame i neispravne kanalizacije, destabilizuju teren. Tamo gdje je to moguće treba saditi vegetaciju koja ima veliku sposobnost apsorpcije suvišne vlage iz tla (npr. topola). Šume imaju sposobnost da stabilizuju tlo i svojim korijenjem. Međutim, vegetacija nije od prevelike pomoći kod velikih klizišta, jer klizna površina klizišta može da bude na dubini većoj od dubine korijenja. Tada dolazi do pokretanja cijelih šuma. Klizišta u šumama su praćena nakrivljanjem drveća i ta pojava se naziva „pijana šuma“. Kad dođe do pokretanja klizišta, u nekim slučajevima nije moguće izvršiti sanaciju dok se klizišta ne zaustave. U borbi protiv klizišta, najčešće se vrše raskopavanja, pobadaju se šipovi, grade potporni zidovi i vrši se drenaža (odvodnjavanje) terena. Nedavno je patentirana i nova metoda sanacije zasnovana na zamjeni jona natrijuma u glinama, pomoću struje, tkz. „jonska metoda“.

Zaključak

Analizirajući stanje zaštite i spašavanja u vanrednim situacijama kako u zemlji tako i u regionu Jugoistočne Evrope, može se zaključiti da je cijela regija Jugoistočne Evrope, gdje se nalazi i Bosna i Hercegovina, izložena sličnim rizicima i prijetnjama u oblasti vanrednih situacija (globalne klimatske promjene – velike suše, veliki šumski požari, poplave, klizišta, zemljotresi, kao i tehničko-tehnološki akcidenti). Sve je izraženija potreba zajedničkog odgovora više zemalja na navedene izazove, što direktno ukazuje na neophodnost zajedničkog planiranja, stručnog usavršavanja i opremanja subjekata i jedinica koje reaguju u zaštiti i spašavanju u vanrednim situacijama i katastrofama.

Kada govorimo o pojavi klizišta, nikako ne možemo govoriti o prirodnim nepogodama ili nekim drugim faktorima, već o prirodnoj pojavi koja postoji onoliko dugo koliko postoji i priroda, a čije pojavljivanje u Bosni i Hercegovini nikako nije slučajnost već posljedica dugogodišnjeg nemara i nebrige nadležnih državnih i obrazovnih institucija za njeno suzbijanje ili prevenciju.

Prosječan period koji je potreban da se formira sloj zemljišta deo 2–3 cm iznosi 200–1.000 godina, a o značaju zemljišta kao prirodnog resursa postoje brojne dokazane naučne i praktične činjenice, kao i da zemljište nesumnjivo predstavlja osnovu poljoprivredne proizvodnje i time opstanka ljudskog roda. Ostaje nepojmljivo i nedovoljno jasno zašto i kako smo došli u situaciju da svake godine prokockamo ogromne količine ovog resursa i pored tradicije njegovog očuvanja. Da li ćemo morati da čekamo narednih 30 godina ili neke mnogo veće poplave i klizišta većih razmjera kako bismo konačno započeli sa sistematskim rješavanjem ovog problema njegovom prevencijom i njegovim sprječavanjem? Da li ćemo doći u situaciju da se bavimo planiranim sistematskim tretiranjem ove problematike umjesto da saniramo posljedice našeg nemara i nebrige, uglavnom odveć prekasno i nakon što je šteta već nepovratno načinjena?

Kada općinska služba prijavi klizište u smislu prevencije i zaštite građana problem se pokušava riješiti. Na prijedlog općinske službe Civilne zaštite načelnik proglašava stanje prirodne nesreće, ali, načelnici pojedinih općina, izbjegavaju proglasiti prirodnu nesreću zbog izdvajanja novca iz budžeta. Zbog toga i procedure koje su propisa-

ne, stanje prirodne nepogode se ne proglašava, iako ona može biti prijavljena samo na dijelu gdje je, primjera radi, došlo do poplava ili pojava klizišta, da bi se efikasno i brzo riješio problem. S tim u vezi sve službe Civilne zaštite su u pripravnosti, svakodnevno prate stanje i obilaze klizišta, te osiguravaju alternativni smještaj za eventualno zbrinjavanje.

Uz promjene klime i sve veća kolebanja, koja pokazuju da se opasnost od prirodnih nepogoda neće smanjiti u doglednoj budućnosti, zahtjevi za povećanjem kapaciteta za borbu protiv nepogoda sve će više rasti. Smanjenje rizika od prirodnih nepogoda s jedne strane znači proširenje kapaciteta za praćenje njihove veličine, trajanja, vremena i mjesta njihove pojave, a s druge strane ocjenjivanje i smanjenje naše osjetljivosti na njih.

Smanjenje opasnosti od katastrofa uključuje i stvaranje kulture sigurnosti, što zahtijeva učešće lokalnih zajednica radi razmjene informacija i iskustava. To zavisi o tome koliko je prisutna svijest o opasnosti, što opet zavisi od količine i kvalitete raspoloživih informacija i od toga kako pojedinci, zajednice, agencije i vlade vide opasnost. Ljudi su daleko ranjiviji, kad nisu svjesni opasnosti.

Borba protiv katastrofa nije samo tehničko pitanje, nego sadrži i socijalnu, kulturološku i ekološku dimenziju. Strategija borbe protiv katastrofa mora se razvijati ne samo na osnovu tehničkih podataka, nego i na temeljitom poznavanju socijalnih i kulturoloških osnova. Učešće ljudi u svim fazama ciklusa borbe protiv katastrofa, na način koji je lako razumljiv, smanjit će njihovu ranjivost i omogućiti im da djelotvornije učestvuju u svim mjerama odbrane.

Prirodne i druge nesreće su neprijatna, mukotrpana stvarnost sa kojom su ljudi sudbonosno povezani, zapravo prisiljeni da se navikavaju živjeti sa opasnostima uz istovremeno suprostavljanje svim raspoloživim sredstvima i znanjem. Preduvjet za uspješan ishod te borbe jeste plansko, sistematsko, dugoročno i naučno prikupljanje podataka o prirodnim i drugim nesrećama, te na bazi analize dobijenog fonda činjenica prognozirati nastanak, dejstvo i posljedice prirodne i druge nesreće po ljude i materijalna dobra.

LITERATURA

a) Knjige

1. Bahun S., 1993., Geološko kartiranje, Zagreb
2. Bognar A., 1983., Tipovi klizišta u Hrvatskoj, Zbornik jugoslovenskog simpozija „Privredne nepogode u Jugoslaviji“, Ljubljana, SGDJ
3. Bognar A., 1992., Inženjersko-geomorfološko kartiranje, stanje i mogućnosti, Zagreb, Acta Geographica Croatica, vol. 27, Geografski odsjek PMF-a
4. Bognar A., 1996., Tipovi klizišta u Republici Hrvatskoj i Republici Bosni i Hercegovini - geomorfološki i geokološki aspekti, Zagreb, Acta Geographica Croatica, vol. 31, Geografski odsjek PMF-a
5. Curić, Z. i Curić, B., 1999., Školski geografski leksikon, Zagreb, Hrvatsko geografsko društvo
6. Đorđević V., Đorđević P., Milovanović D., 1991., Osnovi petrologije, Beograd, Nauka
7. Miroslav Marković, Radmila Pavlović, Tomas Čupković, 2003, Geomorfologija, Beograd, Rudarsko-geološki fakultet
8. Varnes David Joseph, 1978., Klizišta, analiza i kontrole, Report 176, Washington, National Academy of Science

b) Propisi

1. Zakon o geološkim istraživanjima Federacije Bosne i Hercegovine, „Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, 9/10
2. Zakon o geološkim istraživanjima, „Službeni glasnik Republike Srpske“, 51/04

c) Internet izvori

1. <http://www.znanje.org>
2. <http://www.fzzg.ba>
3. <http://www.hr.wikipedia.org>
4. <http://www.istrapedia.hr>
5. <http://www.rgn.hr>
6. <http://www.speleologija.hr>
7. <http://www.geologija.ba>
8. <http://www.geologija.org>
9. <http://www.geol.unipd.it>

JEDINICA I SEDMICA SU SIMBOLI HEROJSTVA

Udruženje za zaštitu tekovina borbe za BiH općine Travnik je, organizacijom promocije knjige „**17.VITEŠKA KRAJIŠKA BRDSKA BRIGADA ARMIJE RBiH**“ 24. novembra 2010. godine u Travniku, odalo počast borcima ove Brigade koji su dali ogroman doprinos odbrani i oslobađanju Bosne i Hercegovine.

25. novembar 1992. godine, Dan državnosti RBiH, nove članice UN, bio je povod da se u Travniku toga dana postroji novoformirana 17.Krajiška brdska brigada, a 24. novembra 2010. godine, istim povodom, obilježavajući Dan državnosti i godišnjicu formiranja 17.vkbbbr, u Travniku je promoviran monumentalni spomenik ovoj Brigadi, knjiga autora generala Fikreta Ćuskića, prvog komandanta Sedamnaeste, i mr. Amira Klike, historičara Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog ratnog prava Univerziteta u Sarajevu: „**17. VITEŠKA KRAJIŠKA BRDSKA BRIGADA ARMIJE RBiH**“.

Velika sala Centra za kulturu općine Travnik bila je premala da bi primila sve one koji su željeli odati počast i zahvalnost borcima Sedamnaeste. Dirljivi su bili susreti Travničana i travničkih Krajišnika, koje je Sedamnaesta i u miru okupila, kao što je to činila u najtežim ratnim vremenima.

„Jedinica i sedmica nisu samo puke brojke. Jedinica i sedmica su simboli herojstva. Jedinica podsjeća na 1.Krajišku brigadu, a sedmica na Sedmu Krajišku, koje u julu 1992.godine dođoše u Travnik da brane dostojanstvo svog naroda i rodnu grudu. Hrabri momci ostaviše dobra radna mjesta u inostranstvu, latiše se oružja i krenuše protiv agresorske nemani.

Jedinica i sedmica, dobrom kombinacijom, dadoše Sedamnaestu. Od Prve i Sedme nastade 17.viteška krajiška brdska brigada, a Travničani joj dadoše i epitet „Travnička“, što ona i uistunu i jeste, jer, Sedamnaesta je nastala u Travniku, iz Travnika je kretala putem uspjeha i slave u oslobodilačka dejstva, a evo, Travnik je i grad gdje će se, u sklopu obilježavanja godišnjice formiranja Brigade, održati i prva promocija knjige koja opisuje epopeju Sedamnaeste...“

Ovim riječima je Remzija Šiljak, predsjednik Udruženja „Za tebe BiH SBK“, moderator promocije knjige, najavio ovaj kulturni događaj.

Načelnik općine Travnik, ratni komandant bataljona 312.slavne brdske brigade i nosilac ratnog priznanja „SREBRNI ŠTIT“, čestitajući godišnjicu formiranja SEDAMNAESTE i TRI-JEDAN-DVA BRIGADE, izrazio je zahvalnost Krajišnicima na doprinosu u odbrani i oslobađanju područja travničke općine, i radost što se promocija ove knjige održava u Travniku.

Pored autora, o knjizi su govorili **profesor doktor Husnija Kamberović**, direktor Instituta za historiju Sarajevo, i **magistar Mesud Šadinlija**, historičar Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog ratnog prava Univerziteta u Sarajevu.

Magistar Šadinlija je između ostalog rekao: „Doživio sam kao veliku čast i sa zadovoljstvom prihvatio pruženu priliku da učestvujem u promociji monografije „17. Viteška Krajiška brdska brigada“, autora magistra Amira Klike i generala Fikreta Čuskića, jer sam kao neposredni svjedok nastanka ovog djela stekao uvjerenje da se danas pred svima nama i pred širom čitalačkom publikom u Bosni i Hercegovini pojavljuje jedna značajna knjiga.

U čemu se ogleda značaj koji naglašavam?

U prvom redu u tome što knjiga predstavlja vrijedan prilog proučavanju jednog tako značajnog perioda historije Bosne i Hercegovine, kakav je period odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992-1995, i jedne tako značajne pojave u ovoj historiji, kakva je Armija RBiH. Mi iz generacije učesnika i svjedoka ovih zbivanja, uglavnom zanemarujemo značaj proučavanja ove historije, i najčešće nismo u stanju ni odgovoriti na pitanje u čemu je on ustvari sadržan i koliki je.

Zbog čega je to tako?

Naučnici, u prvom redu historičari, ističu problem kratke vremenske distance, nedostupnost arhivske građe i slične prepreke metodološke naravi zbog kojih se ne usuđuju prihvatiti istraživanja ovih tema, i u tome ima istine, ali ne i potpunog opravdanja. S druge strane, politički krugovi, inteligencija i šira, prvenstveno bošnjačka, javnost živi u veoma čudnom uvjerenju da se o proteklom ratu, njegovim uzrocima, karakteru, toku i posljedicama već sve zna, i da je dovoljno ponavljati ograničeni skup u našoj kolektivnoj svijesti već ukorijenjenih mišljenja. Ovo predstavlja ozbiljnu i potencijalno pogubnu zamku u svjetlu činjenice da nije posebno teško dokazati da je cjelokupna poslijeratna politika u Bosni i Hercegovini i prema Bosni i Hercegovini u svojoj suštini jedna stalna borba za reinterpretaciju ovog perioda naše prošlosti. Ona traje od Dejtona do danas, i trajaće još dugo. Takvu borbu veoma je teško voditi na platformi kolektivnog uvjerenja, a bez rezultata temeljnih naučnih istraživanja i organizovanog sistema naučnih institucija. Bolje potvrde ovoj tezi od aktuelnog stanja u kojem se ova država i društvo nalaze nije potrebno tražiti. Zbog toga je pojava svake knjige nastale istraživanjem zasnovanom na naučnim metodama, napisane sa težnjom da se stekne objektivna spoznaja prošlosti i respektuju sve relevantne historijske činjenice, nažalost rijedak incident ali i značajan događaj za Bosnu i Hercegovinu. **Po mom mišljenju, monografija „17. VKbbr“ jeste takva knjiga...“**

Magistar Šadinilja je u nastavku izlaganja podsjetio na obavezu prenošenja iskustava na generacije naših potomaka: „...niko nas ne bi spasio da nismo stvorili Armiju RBiH, da nije bilo njene borbe i žrtava njenih pripadnika. Mi to danas kao osvjedočeni sudionici i savremenici zbivanja znamo, ali naša odgovornost leži u obavezi da ovu spoznaju prenesemo generaciji naših potomaka i sačuvamo ih opasnosti iluzija u kojima smo živjeli mi i naši djedovi. Oni će tu spoznaju, naravno, moći steći samo iz knjiga i kulturne baštine koju im ostavimo. Nažalost, većina knjiga koje se bave ratom i stvaranjem Armije RBiH, koje su do sada ugledale svjetlo dana, takvog su kvaliteta da su već zaboravljene i nemaju nikakvih šansi da prežive generaciju u kojoj su napisane. **U onih nekoliko koje se izdvajaju po svojoj vrijednosti i koje ćemo kao pokoljenje bez akontativno zaračunatog stida moći predati svojim**

potomcima po mom mišljenju ubrajaće se i knjiga koju danas ovdje promovišemo..."

Po ocjeni magistra Šadinlije „...Većina radova može se locirati u krajnje nedefinisanoj sredini između ozbiljnog naučnog rada, na jednom kraju skale, i memoarske literature, na drugom kraju skale, i to predstavlja njihovu bazičnu manjkavost. Knjiga „17. VKbbr“ koja je danas pred nama predstavlja uspješan i sretan spoj ovih dvaju parametara. **Ona jeste naučni rad po ozbiljnosti istraživačkog pristupa, po strukturi i obimu korištenih historijskih izvora i po metodologiji kojima je vršena njihova interpretacija.** Primjetna je težnja autora da respektuju sve historijske činjenice koje su utvrdili proučavajući raspoloživu građu i održe objektivnost i distancu u izlaganju, koje upotpunjava lijepa narativna linija i lahka čitljivost teksta, što će vjerujem biti dobro prihvaćeno od strane šire čitalačke publike. **Knjiga ima i memoarsku dimenziju,** kako po sadržaju pojedinih poglavlja, tako i po koautorskom radu generala Fikreta Ćuskića, prvog komandanta 17. Krajiške brigade. Ove dvije dimenzije knjige autori su spretno uravnotežili. Bilo bi neodgovorno izaći sa ambicijom da se na njenoj promociji da konačna ocjena vrijednosti knjige „17. VKbbr“, ali sa punom odgovornošću mogu ustvrditi da ona predstavlja jedan korak naprijed u bosansko-hercegovačkoj historiografiji o odbrambeno-oslobodilačkom ratu...“

„Ni jedna knjiga ne može biti dovoljno dobra da bi opisala Sedamnaestu“, riječi su generala Ćuskića, komandanta Sedamnaeste koji je i dobro i zlo preživljavao sa svojim borcima, koji je u dušu poznao svoje borce, strepio i bdio nad njima.

Knjiga dokumentovano i argumetovano govori o ratnom putu, od samoorganizovanja u inostranstvu, dolaska u BiH, preko pobjeda na Rogoju, Vlašiću, Kupresu do oslobođene B.Krajine, a kvalitet knjizi daju i DVD sa autentičnim ratnim video materijalima, PRESS Sedamnaeste o ratnom putu Brigade, te CD sa 750 ratnih fotografija boraca Sedamnaeste.

Knjiga za sjećanje i divljenje, ali i građa za historiju.

BITKA ZA BUGOJNO JULA 1993.

Događaji koji su prethodili

U sklopu priprema agresije na Bosnu i Hercegovinu JNA je 6. augusta 1991. godine odvušla naoružanje Teritorijalne odbrane Bugojno u magacine JNA u kasarnu Daljan u opštini Donji Vakuf (preko 2.700 cijevi i veću količinu municije), čime su građani Bugojna praktično razoružani.

HDZ Hercegovačke i Travničke regije 12. novembra 1991. godine donio je Odluku o stvaranju Hrvatske države na teritoriji Bosne i Hercegovine. Ispred Hrvata Bugojna Odluku je potpisao tadašnji predsjednik opštine Bugojno Vladimir Šoljić.

Rat u Hrvatskoj, koji je počeo 06.08.1991.godine, u kome su kao dobrovoljci učestvovali Hrvati Bugojna i mobilisani Srbi kao pripadnici TO (na suprotstavljenim stranama) ostavio je traga i na kasnije događaje u Bugojnu. Povratnici iz rata u Hrvatskoj su organizovali pripremu i obuku hrvatskog i srpskog stanovništva na području općine Bugojno.

Dana, 8. februara 1992. godine, pored ostalih, formirana je «**srpska opština**» **Bugojno**, izabran prvi «predsjednik» i donesena odluka da se Bugojno pripoji regiji „Bosanske krajine“.

Referendum o nezavisnosti Bosne i Hercegovine, na kome se preko 2/3 građana Bosne i Hercegovine izjasnilo za nezavisnu, slobodnu i demokratsku Bosnu i Hercegovinu, imao je veliki uticaj na dalje događaje u Bugojnu. Civilno stanovništvo srpske nacionalnosti već u znatnom broju odlazi iz Bugojna.

Prvi oružani incident na području opštine Bugojno dogodio se 19. marta 1992. godine u večernjim satima, kada je na putu Bugojno – Kupres, pored naselja Čipuljić naseljenog pretežno srpskim stanov-

ništvom, ubijen Nedeljko Jukić, Hrvat iz Imotskog. Od tog događaja na skoro cijelom području opštine Bugojno uvode se noćne straže, a u nekim naseljima se postavljaju punktovi i vrši kontrola prolaska stanovništva.

Poslije ovog događaja ubrzano se vrši nabavka naoružanja raznim kanalima. Naoružavanje srpskog stanovništva u Bugojnu, u prvoj fazi (sredinom 1991.), je vršeno iz magacina JNA, putem pozivanja rezervista na vježbu, a u drugoj fazi (početkom 1992.), Srbima je naoružanje dovoženo kućama i dijeljeno u organizaciji Srpske demokratske stranke Bugojno.

Hrvatsko stanovništvo općine Bugojno od sredine 1991. g. naoružava se pod rukovodstvom HDZ-a, koja je organizovano prikupljala novčana sredstva i u Grudama kupovala naoružanje, koje je zatim prodavala ili davala na zaduženje Hrvatima. Pored toga, Hrvati su u toku 1991. od Glavnog stožera iz Gruda (formiran od strane HDZ – vojno rukovodstvo hrvatskog naroda na republičkom nivou) dobili oko 100, a u aprilu 1992. još 400 pušaka.

Bošnjaci Bugojna, pored pojedinačnih kupovina ličnog naoružanja, tek tokom marta 1992. u organizaciji SDA pristupaju nabavci i disperziji ličnog naoružanja i municije.

U periodu od 3. do 10. aprila 1992. godine na Kupreškoj visoravni dolazi do odlučujuće bitke srpskih snaga (pripadnici TO srpske nacionalnosti i jedinice JNA), s jedne strane, i hrvatskih snaga s druge strane. U ovim borbama učestvovala je i jedna satnija (oko 100 pripadnika) HVO iz Bugojna. Daleko brojnije, iskusnije i superiornije u naoružanju i tehnici, pod vodstvom JNA, srpske snage zauzimaju Kuprešku visoravan, a bošnjačko i hrvatsko stanovništvo bježi u Bugojno.

Koncem aprila i prvih deset dana maja 1992. godine pod pritiskom naoružanih srpskih snaga Bošnjaci Donjeg Vakufa, njih oko 12.000, napuštaju svoja ognjišta i bježe u Bugojno.

U takvoj situaciji Hrvati Bugojna postaju svjesni da sami ne mogu odbraniti Bugojno od jakih srpskih snaga u Kupresu i Donjem Vakufu.

Imajući u vidu interes srpskog stanovništva za fabriku vojne proizvodnje «Slavko Rodić» koja geografski gravitira prema Kupresu i

Donjem Vakufu, kao i to da se neposredno pored fabrike nalazi naselje Čipuljić u kome živi većinsko srpsko stanovništvo, Hrvati Bugojna iniciraju sastanak predstavnika bošnjačkog i hrvatskog naroda u Bugojnu. Sastanak je održan 6. maja 1992. u prostorijama Lovačkog doma u Bugojnu, kojom prilikom je dogovoreno formiranje Zajedničke komande odbrane grada Bugojno. Ovaj dogovor je i formalno verifikovan 8. maja 1992. godine. Komanda odbrane grada vrlo kratko je «funkcionisala» i raspala se već početkom juna 1992. godine.

Dana, 23. maja 1992. godine ispred osnovne škole «Vojin Paleksić» u Bugojnu HVO vrši postrojavanje jedinica, a odgovor srpskih snaga iz pravca Donjeg Vakufa i Kupresa je bio početak granatiranja Bugojna koje nije prestajalo do novembra 1994. godine.

Pod pritiskom ovih događaja srpsko stanovništvo iz neselja Čipuljić sa naoružanjem i civilima 25. maja 1992. uveče napušta Čipuljić i izvlači se u pravcu Kupresa.

Izazivanje incidenata radi ubrzavanja sukoba

Otkako je, početkom 1993. godine, dat nalog za (preuranjenu) implementaciju Vens-Ovenovog plana (formiranje provincija sa hrvatskom većinom), HVO Bugojna je počeo forsirati incidentne situacije ne bi li izazvao opći sukob i pobjedom konačno zaokružio zacrtanu teritoriju sa Bugojnom u „HZ HB“. Do polovine jula 1993. godine izazvao je čak 22 teška incidenata koji su bili dovoljni da upale plamen općeg sukoba HVO i Armije RBiH u Bugojnu. U izazvanim incidentima HVO Bugojno je uhapsio preko 81 pripadnika Armije RBiH i MUP-a RBiH; ubio je 11, a ranio 3 pripadnika ARBiH i MUP-a Bugojno. Svi su bili bošnjačke nacionalnosti. Toliki broj incidenata bio je neophodan jer je vođstvo bošnjačkog naroda i Armije RBiH u Bugojnu bilo opredijeljeno za mir, suživot i strpljivost, zbog čega je izbjegavalo adekvatan odgovor. Samo na 2 incidenta masovnog hapšenja pripadnika Armije RBiH uslijedio je (i to veoma blag) odgovor u kojem nije poginuo niti jedan Hrvat.

Radi izvršavanja specijalnih zadataka, hapšenja, pljačkanja, kidnapovanja Bošnjaka, a u cilju radikalizacije situacije i izazivanja bilo kakvog 'odgovora', pri Stožeru domobranstva, HVO Bugojna formirao

je Jedinicu za posebne namjene, namjene teroriziranja bošnjačkog stanovništva. Nazvao ju je ATG - antiteroristička grupa.

Stavljao ju je na punktove gdje je najlakše mogla doći do izražaja. Tek kad je formirao ovu jedinicu, jedinicu ATG, 7.07.1993. godine, uspio je iznuditi odgovore. ATG je za 10 dana stvorio povod za opći napad HVO na OS Bugojna!

- «Nestajanje» Bošnjaka u Bugojnu počelo je 8. februara 1993. kada je oko 16,00 sati na punktu u Vrbanji uhapšen Edin Gurbeta. Pretpostavlja se da su ga pripadnici Hrvatskog vijeća odbrane, među kojima je bio i Vlado Škegro, odvezli svojim vozilom prema selu Kandija, od kada mu se gubi svaki trag. Danas se vodi kao nestali.
- Murat Muratspahić iz Planinice je 19. aprila 1993. prijavio «nestanak» svog šesnaestogodišnjeg sina Samira.
- Masovnija zarobljavanja su započela 9. maja 1993. kada postrojbe Hrvatskog vijeća obrane Bugojno na punktu Humac zarobljavaju 38 pripadnika Armije Republike Bosne i Hercegovine koji su se vraćali sa odbrambenih linija prema srpskom agresoru.

Istog dana, kod zgrade Ljubljanske banke, pripadnici Hrvatskog vijeća obrane su otvarali vatru iz pješadijskog naoružanja, a iz hotela «Kalin» snajperom ubili Jasmína Lipovca.

- Na punktu u Pajić Polju Hrvatsko vijeće obrane 9. maja zarobljava 7 pripadnika Armije Republike Bosne i Hercegovine. Od njih sedmorice petoricu su pustili, a dvojicu (Emina Jusufiju i Zakira Mukića) zadržavaju. Kasnije su, 31. maja, odnosno 1. juna 1993., pronađeni u rijeci Vrbas. Obdukcijom je utvrđeno da su mučeni i masakrirani.
- U toku noći 09./10. maja 1993. Hrvatsko vijeće obrane zarobljava još jednu grupu pripadnika Armije Republike Bosne i Hercegovine. Odmah poslije toga, kao odgovor, pripadnici Armije Republike Bosne i Hercegovine zarobljavaju dvadesetak pripadnika Hrvatskog vijeća obrane. Nakon toga, po dogovoru komandi obiju formacija, svi zarobljeni su oslobođeni.

- Pripadnici Hrvatskog vijeća obrane 10. maja 1993. nasilno su ušli u upravnu zgradu «Špedicije» i naredili prisutnim radnicima da idu kući.
- Već 12. maja 1993. pripadnici Hrvatskog vijeća obrane otvaraju jaku vatru iz pravca naselja Gaj po objektu bivše škole «Vojin Paleksić» i iz s. Udurlije na s. Milanovići. Posebno jaka vatra otvorena je iz objekta «Stolarije» u pravcu naselja Gromile. Istog dana u s. Bristovi napadnuta je patrola Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Bosne i Hercegovine, opljačkana i razoružana, a u kafani preko puta osnovne škole «9 septembar» razoružana su još dva pripadnika Armije Republike Bosne i Hercegovine.

Na punktu u s. Klepićima spaljuju zastavu pod kojom se Armija Republike Bosne i Hercegovine borila za odbranu nezavisnosti i suvereniteta Republike Bosne i Hercegovine, međunarodno priznate države.

- Osamnaestog maja 1993. četvorica pripadnika Hrvatskog vijeća obrane, vozilom su kružili kroz grad i provocirali prolaznike, a posebno pripadnike Armije Republike Bosne i Hercegovine i Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Bosne i Hercegovine. Oko 17,00 sati otvorili su vatru na pripadnike Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Bosne i Hercegovine ispred zgrade bivšeg «Poljoprodukta» i pri tome ranili jednog pripadnika. Pri pokušaju zaustavljanja vozila od strane ostalih pripadnika Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Bosne i Hercegovine dolazi do ranjavanja pripadnika Hrvatskog vijeća obrane u navedenom vozilu.
- Hrvatsko vijeće obrane od 24. juna 1993. pojačava kontrolu putnog pravca Bugojno-Gornji Vakuf, pored kojeg se nalazi i naselje Vrbanja.
- U s. Bristovi, mjesto naseljeno većinskim hrvatskim stanovništvom, 10. jula 1993. ubijen je Selver Duvnjak, a ranjena su još dva pripadnika Armije Republike Bosne i Hercegovine: Amir Alispašić i Muhamed Česo. Istog dana, u tom naselju, Hrvatsko vijeće obrane je opljačkalo sanitetsko vozilo Ratne bolnice Bugojno, a vozača i pacijente zarobilo. Toga su dana u naselju Vrbanja pripadnici Hrvatskog vijeća obrane uspostavili punkt, na kojem su

zatvorili jednog pripadnika Armije Republike Bosne i Hercegovine i osam civila.

- Tri dana kasnije, 13. jula 1993., Hrvatsko vijeće obrane je u blizini Rudnika Gračanica zatvorilo jednog pripadnika Armije Republike Bosne i Hercegovine i jednu ženu, koji su nakon intervencije pušteni.

Povod za sukob

Kulminacija svih navedenih događaja zbila se 17. jula 1993. godine. Naime, toga dana, oko 14.00 sati, HVO Bugojno, Jedinica za posebne namjene - ATG, uspostavila je punkt na magistralnom putu Bugojno-Gornji Vakuf, u naselju Vrbanja, kod raskrsnice koja vodi prema selu Kandija, na kojem su otpočeli sa hapšenjem i pljačkanjem Bošnjaka. Kao odgovor na ovaj događaj, stanovnici Vrbanje bošnjačke nacionalnosti (pripadnici Armije RBiH i MUP RBiH, koji su se nalazili kod kuća na odmoru) postavili su svoj punkt, na istom putu, oko 500 metara bliže gradu. U poslijepodnevnim satima, iz pravca Bugojna, na punkt postavljen od stanovnika Vrbanje bošnjačke nacionalnosti, naišlo je vozilo HVO-a, u kojem su bili pripadnici Jedinice za posebne namjene. Tom prilikom, zbog pokušaja nasilnog prolaska vozilom kroz postavljeni punkt, otvorena je međusobna vatra, iz vozila i sa punkta. U toj vatri poginuo je jedan pripadnik HVO, jedan pripadnik HVO je ranjen, a jedan je prošao bez ozljeda. Prilikom sprovođenja zadržanog pripadnika HVO, do mjesta gdje su se nalazili i ostali zadržani pripadnici HVO, dolazi do paljbe od strane jedinica HVO iz pravca Crniča i sa punkta HVO u Gornjoj Vrbanji, od koje dolazi do pogibije zadržanog pripadnika HVO. Nakon ovog incidenta, u kontaktima komandi Armije RBiH i HVO, dogovoreno je da se ukinu svi punkтови i oslobode se zarobljene osobe, a da kontrolu daljih događaja preuzmu zajedničke patrole MUP-a RBiH- SJB Bugojno i MUP-a „HZ-HB”- PU Bugojno.

Na osnovu dogovora o prekidu djelovanja i uklanjanju putnih barikada, na teren je upućena mješovita patrola policije, sa zadatkom obezbjeđenja prohodnosti putne komunikacije Bugojno-Gornji Vakuf. Mješovita patrola je bila sastavljena od po četiri policajca (četiri Bošnjaka pripadnika MUP-a RBiH- SJB Bugojno i četiri policajca MUP-a „HZ-HB”- PU Bugojno). Mješovita patrola je krenula na izvršenje za-

datka sa dva motorna vozila, u vozilu MUP-a R BiH nalazila su se tri policajca Bošnjaka i jedan policajac Hrvat, a u vozilu MUP-a "HZ-HB", nalazila su se tri policajca Hrvata i jedan policajac Bošnjak. U pratnji patrole bilo je i jedno sanitetsko vozilo. Prilikom dolaska mješovite patrole policije na punkt u Vrbanji, formiran od strane stanovništva Vrbanje bošnjačke nacionalnosti, oko 16.30 sati, patrola je utvrdila da se pored puta nalazi jedno vozilo, u kojem je bilo tijelo Miroslava Telente, koje je zatim izvučeno i prebačeno u sanitetsko vozilo. Nakon kraćeg zadržavanja i uklanjanja prepreka sa putne komunikacije, patrola je nastavila put prema punktu HVO u Gornjoj Vrbanji.

U koloni se prvo kretalo vozilo MUP-a "HZ-HB", a zatim vozilo MUP-a R BiH, dok je sanitetsko vozilo upućeno nazad prema Bugojnu. Stotinjak metara prije dolaska na punkt HVO, jedan od policajaca MUP-a "HZ-HB", prislonio je pušku na potiljak policajcu Bošnjaku koji je sjedio na prednjem sjedalu u vozilu MUP-a "HZ-HB", i zabranio mu da uzima oružje u ruke.

Po dolasku vozila na punkt, pred njih je istrčala grupa maskiranih pripadnika HVO. Odmah po zaustavljanju vozila, započelo je zlostavljanje policajaca MUP-a R BiH, izvučeni su iz vozila, a potom je započelo fizičko zlostavljanje.

Iz vozila MUP-a "HZ-HB" izveden je i policajac MUP-a R BiH, uz pitanje "Da li si ti balija ?" i nakon toga počelo udaranje istog. U tom periodu najviše je zlostavljan policajac Esad Mušić, kojega su pripadnici HVO prvo skinuli, a potom takvog bacali u trnje. Prema izjavi preživjelog policajca, u momentu kada je ponovo vraćen na punkt koji su formirali stanovnici Vrbanje bošnjačke nacionalnosti, da provjeri informaciju o pripadnicima HVO, policajac Esad Mušić je bio u izuzetno teškom stanju.

Od tog momenta, do povlačenja snaga HVO iz Bugojna, o sudbini zarobljenih policajaca Bošnjaka : Esada Mušića, Muje Hozića i Elvedina Šehe nije se znalo ništa, osim što su stanovnici Bošnjaci u obližnjim kućama čuli galamu i pucnjavu iz tog pravca, a nakon povlačenja snaga HVO iz Bugojna, njihova izmasakrirana tijela su pronađena u rijeci Vrbas.

Nakon te pucnjave, stanovništvo Gornje Vrbanje, uglavnom se povuklo prema Hadžibegovića kućama, osim jednog broja starijih osoba koja to nisu željela učiniti, ili nisu mogla.

Paralelno sa postavljanjem ovih punktova, HVO je uspostavio i punkt kod kuće Anđelka Tolimira, koja je služila i kao privremeni pritvor za uhapšene Bošnjake. I na tom punktu je uhapšen veći broj Bošnjaka, a zatim su prebačeni u Motel „Akvarijum“. Paralelno sa pomenutim punktovima HVO je uspostavio punktove i u svim naseljima sa većinskim hrvatskim stanovništvom i na njima započeo sa hapšenjem Bošnjaka i zarobljavanjem pripadnika Armije RBiH (Bristovi, Kula, Čaušlije, kod Hotela “Kalin”...).

Borbena djelovanja

U noći, 17./18. jula 1993. godine, snage HVO Bugojno otpočinjū i sa pješadijskim napadima, podržanim izuzetno jakim artiljerijskim dještvmima, na jedinice Armije RBiH i naselja sa bošnjačkom većinom. Može se reći da od tog momenta počinje odsudna bitka za odbranu prostora općine Bugojno od napada HVO Bugojna, ali i odsudna bitka za opstanak Bošnjaka na ovim prostorima.

18. 07. 1993. godine

Tokom dana, HVO Bugojno je borbeno djelovao iz podnožja Humca (Glave) po s.Gračanici koju su prethodno napustili bojovnici HVO i stanovništvo hrvatske nacionalnosti.

Prvi dan borbenih djelovanja HVO je zaposjeo borbene položaje po gradu u objektima, koje je prethodno držao, a oko naselja sa većinskim hrvatskim stanovništvom zaposjeo već pripremljene rovove naspram Armije RBiH i bošnjačkih naselja.

Najznačajnija dejstva su ispoljili po rejonima Gaj i Kula, te u užem gradskom području sa Hotela “Kalin”, gdje je smještena policija HVO. Od vatre sa Hotela “Kalin” poginuo je jedan dječak, a jedan borac je ranjen.

Nakon svih ovih dešavanja, forsiranih incidenata, napada na pojedine rejone od strane snaga HVO Bugojno, Komandant 307.mtbr AR-BiH, oko 20,00 sati 18. jula 1993.godine poziva Zapovjedništvo HVO

brigade "Eugen Kvaternik", da se nađu na dogovorenom i prihvatljivom mjestu za obe strane, sa ciljem da se pokuša smiriti situacija što je do tada nekoliko puta i urađeno. Javlja se dozapovjednik HVO brigade Babić Zdravko, koji saopštava da se zapovjednik ne može trenutno javiti, ali u svakom slučaju ne prihvataju sastanak.

U 22.00 sata počeo je opći napad postrojbi HVO. Borbe su se vodile cijelu noć.

Jedinice Armije RBiH i MUP-a R BiH su odgovorili.

Iz navedenog se da zaključiti:

- a) da je početak napada odredio HVO;
- b) da je u svoje zapovjedništvo HVO pozvao predstavnike UNPROFOR-a iz baze u Gornjem Vakufu, i da ih je, najvjerovatnije, obavijestio o svojim namjerama i dao im instrukcije kako da se ponašaju u trenutnoj situaciji.

Očigledno je da se HVO nadao brzom uspjehu u Bugojnu i nije tražio od UNPROFOR-a posredovanje. „Neutralni“ UNPROFOR to prihvata i poslije primljenih instrukcija od HVO-a na Vili "Gorica", ne svraća u Komandu OpŠO Bugojno, kako je to radio inače, radi upoznavanja sa situacijom od obje strane. Komanda OpŠO Bugojno, dosljedna svom opredjeljenju - 'izbjeci sukob' - traži posjetu UNPROFOR-a preko OpŠO Gornji Vakuf, radi posredovanja, dok sukob nije eskalirao, što je ostalo bez reakcije; isto to traži u direktnim kontaktima sa Zapovjedništvom 104. HVO brigade, ali i to je odbijeno.

Srpski agresor, očigledno je, o svemu obaviješten, animiran, i, u odnosu na dotadašnje ponašanje, postao je veoma aktivan, uglavnom dalekometnom artiljerijom iz pravca Donjeg Vakufa i Kupresa.

HVO je borbena dještva počeo veoma snažno, s ciljem da se vojnopolićka situacija ne vrati na početno stanje, stanje ni rata ni mira, i bez pobjednika. Da bi ostavio utisak tukao je iz svih raspoloživih sredstava, a municiju nije trebao štedjeti jer se na vrijeme snabdio iz baza Hrvatske vojske koje su bile razmještene po Bosni i Hercegovini. Kao i SCA, i HVO je primjenjivao pravilo- „kad tuća započne - batina se bira!“. ARBiH OS Bugojna opredijelile su se za jedinu preostalu opciju- oslon-

cem na vlastite jedinice, prihvatiti nametnutu opciju – oružanu borbu i ići do kraja, do pobjede.

19. 07. 1993. godine

U jutarnjim satima postrojbe HVO započele su granatiranje grada i položaja OS Bugojna iz svih raspoloživih artiljerijskih sredstava. U područjima gdje je hrvatsko stanovništvo u izrazitoj većini, HVO zarobljava civile, pljačka imovinu i pali kuće.

Jedinice ARBiH i MUP-a BiH prelaze u aktivna b/d što je rezultiralo kontrolom većeg dijela grada, a u daljem toku b/d i borbama za preuzimanje i preostalog dijela grada (otpornih tačaka).

Ovladalo je većinom uporišta HVO-a u gradu: objekti bivše Ljubljanske banke, Robne kuće „INPO“, Muzičke škole, Doma kulture, GP „Gorica“. Pored toga što su ovladale većim dijelom gradskog područja, jedinice Armije i MUP-a su ovladale gotovo cjelokupnim sjeveroistočnim dijelom općine.

Pripadnici HVO su gotovo cijelog dana sa stotinama granata iz cjelokupnog arsenala artiljerijskih oruđa granatirali grad i prigradska naselja. Prilikom granatiranja topnika HVO više objekata je razoreno, a nekoliko je i zapaljeno.

20. 07. 1993. godine

Jedinice Armije i MUP-a nastavljaju sa oslobađanjem teritorije. Ovladale su prigradskim naseljem Gaj. Blokiralale su dio snaga 1. bojne HVO. Oslobođen je centar grada. Ovladano je objektima MUP-a i PTT.

Borbena djelovanja su žestoka i uz velike gubitke, tako da je na strani Armije i MUP-a do tog dana (20. jula 1992.) već bilo 23 poginulih boraca i 40 ranjenih (podaci se odnose na područja sa kojima je u to vrijeme postojala veza, jer su oni značajno veći kada bi se dodali podaci iz područja koja su kontrolisale postrojbe HVO-a).

U toku dana HVO je žestoko granatirao dijelove grada sa većinskim muslimanskim stanovništvom. Zapaljivom municijom je zapalio zgradu Pošte i pokušao zapaliti ratnu bolnicu i Dom zdravlja. Iz prav-

ca Gornjeg Vakufa postrojbe HVO-a su atakovale na s.Dražev Dolac, s.Gračanicu, s.Zanesoviće i s.Odžak.

Srpski agresor je artiljerijski djelovao po gradu i po prvim linijama odbrane. Pješadijskih napada nije bilo.

21.07.1993. godine

HVO je iz svih artiljerijskih oruđa granatirao oslobođene dijelove grada, a najaktivniji je bio višecijevni bacač raketa (VBR). Zapaljivim projektilima je u samom centru grada zapalio zgradu nekadašnjeg Hotela „Jadran“; svim vrstama projektila granatirana je Nova bolnica (u izgradnji). Sa brda Gorica HVO je tenkom razorio Samostan časnih sestara. Uništavao je i sve vrijednije objekte u gradu. Na područje susjednog Gornjeg Vakufa pristigle su nove snage Hrvatske vojske sa 4 tenka T-55 i 1 tenk tipa „LEOPARD“.

U toku dana nastavljene su pješadijske borbe sa HVO-om. Jedinice Armije RBiH skršile su posljednji otpor u uporištima HVO-a u gradu: kasarne dijelova Prve, Druge i Treće bojne su pale, uz znatan ratni plijen, više zarobljenih i poginulih pripadnika HVO.

22.07.1993. godine

Komandant OpŠO Bugojno šalje zahtjev Komandi 3.korpusa AR-BiH za pomoć nivoa ojačanog bataljona. Također, upućuje i zahtjev za pomoć u municiji Predsjedništvu Travnika i 312. mtbr Travnik.

Nastavljena su b/d na likvidaciji otpornih tačaka 1., 2. i 3. bojne i hotela Kalin. Posredstvom Komandanta UNPROFOR-a majora Binsa izvršena je razmjena ranjenih pripadnika HVO koji su zatečeni na liječenju u Domu zdravlja Bugojno za oko 50 civila Bošnjaka, koje je HVO prisilno držao u podrumskim prostorijama Motela „Akvarijum“.

HVO postrojbe su pokušale da diverzantskom akcijom zauzmu s.Gračanicu, a pokušaj je osujećen, HVO je izgubio 6 bojovnika. Poslije ovoga, HVO je na s.Gračanica bacao tzv. Livanjske bombe, a PAT-om 20/3 mm djelovao zapaljivom municijom paleći kuće.

Odkad su počeli sukobi sa HVO, tamo gdje su snage Armije i MUP-a BiH ispoljile težište, SCA je vršio granatiranje, pa su tako i tokom dana sa Kupresa granatirali topovima 205 i 152 mm.

23. 07. 1993. godine

Nastavljena su b/d sa postrojbama HVO. Dijelovi snaga PDO-1 i 2 i 4. (Prusačkog) bataljona 307.mtbr izvršile su ojačanje snaga na koti Kik, iznad sela Vesela i time spriječile da HVO u cjelosti ovlada Crničkim podovima. Druga bojna HVO-a je i dalje u blokadi u nastojanju da se preda ili eliminira. Koordiniranim snagama MUP-a, Vojne policije i 307. mtbr izvršen je pritisak na okruženi dio 1. bojne i ista je položila oružje i predala se. U gradu je ostala samo jedna otporna tačka HVO, a to je Hotel „Kalin“ u kojem je bila smještena Jedinica vojne policije HVO.

Također, jedinice Armije RBiH su ovladale i preduzećem „Špedicija“ koje su bile zaposjele postrojbe HVO Bugojno, tako da je gradsko područje bilo 95% pod kontrolom Armije RBiH.

HVO je i tokom ovog dana razarao grad zapaljivim granatama i tom prilikom je pričinjena velika materijalna šteta, između ostalih objekata meta topnika HVO je bila i Sultan Ahmedova džamija u Bugojnu, koja je u velikoj mjeri oštećena .

Tokom dana srpski agresor je granatirao prve linije jedinica ARBiH, kao i gradsko područje.

24. 07. 1993. godine

Nastavljena granatiranja grada (Bugojno) i prigradskih naselja od strane HVO. Tokom dana na Gornji Vakuf pojačani su napadi dolaskom novih snaga i tehnike Hrvatske vojske i HVO-a .

Jedinice Armije i MUP-a BiH zauzimaju otpornu tačku u gradu Hotel „Kalin“, pri čemu je zarobljeno 100 bojovnika. U toku dana ovladano je kompletnim područjem s. Goruša. PDOd-1 Armije RBiH izvodi b/d i zaprečavanje tenkoprohodnih pravaca na Garačkim podovima.

25. 07. 1993. godine

Dana 25. 07. 1993. god., u 08.30 sati, HVO je izvršio napad na 3.mtb u rejonu s.Bristovi s ciljem zbacivanja jedinica Armije RBiH sa desne strane Vrbasa i onemogućavanja uspostavljanja komunikacije Bugojno- Novi Travnik.

U 09.00 sati je iz pravca Crničkih i Garačićkih podova izvršio napad na s. Crniče, s.Garačice, s. Bevrnjiće i s. Alibegoviće, s ciljem odbijanja snaga Armije RBiH sa ovih prostora i stvaranje uvjeta za napad na grad. Također, tokom dana HVO je iz pravca s.Vučipolja napadao na položaje 1. bataljona 307. mtbr. Nakon što su se uspješno odbranile jedinice Armije BiH su u kontraudaru oslobodile naselje Pejakove kuće, a oko 21.00 sat predala se i 2. bojna HVO i 108 bojovnika.

U toku noći (25./26. 07. 93.,) primijećen je pokret civila iz sela Čaušlije u pravcu Bristova i Kandije, mjesta naseljena hrvatskim stanovništvom.

Ono što se moglo uočiti u užem dijelu grada je da je artiljerija HVO Bugojno za samo dva dana gradu nanijela više štete nego što je pretrpio za prethodnih četrnaest mjeseci rata.

26. 07. 1993. godine

Bojovnici HVO napustili položaje prema SCA, prethodno zapalili svoje položaje i digli zemunice u zrak da ih ne bi jedinice Armije RiH mogle koristiti.

Također, HVO pod pritiskom jedinica Armije RBiH napušta sela i prigradska naselja kao što su Udurlije, Lug, Čaušlije i Bristovi u pravcu s.Kandija. Loša strana ovih događaja je što su sa sobom povel i civilno stanovništvo bez ikakve potrebe, obzirom da su se svakodnevno putem sredstava javnog informisanja, od strane Armije upućivali proglasi u kojima se stanovništvo obavještava da se svim građanima ovoga grada garantira lična i imovinska sigurnost i da ne napuštaju svoje domove.

27. 07. 1993. godine

Jedinice Armije i MUP-a R BiH su stavile pod svoju kontrolu s. Kula Ćelepirova, s. Lokva i s. Bristovi, čime je omogućena kontrola puta Bugojno-Nov Travnik.

Izvršeno prebacivanje Protivoklopne čete ARBiH 307.mtbr iz s.Kula, preko s.Odžak, u s.Gornji Kordići sa zadatkom da spriječi spajanje snaga HVO u povlačenju sa Vrpečkih podova sa očekujućim snagama HV i HVO u s.Humac i rejonu Okolišće, kao i osiguranje komunikacije s.Gračanica – s.Planinica.

U 14.30 sati, jedinice HVO sa rejona Gorice (tt 646, Komandno mjesto HVO-a) pokušale su izvršiti pješadijski napad prema gradskom naselju Sultanovići, što je osujećeno.

Unutar omeđenog prostora koji je držao HVO Bugojno (s.Kandija-s.Crniče) nalazio se veliki broj civila hrvatske nacionalnosti i oko 1.000 bojovnika HVO. Posredstvom UNPROFOR-a ponuđeno im je da se predaju, ali su odbili.

SCA granatirao uže dijelove centra grada.

28. 07. 1993. godine

SCA i HVO artiljerijom djelovali po užem gradskom području.

Postrojbe HVO sa većinom hrvatskog civilnog stanovništva napuštaju s.Kandiju, Vilu Gorica i s.Crniče i organizirano se povlače prema Crničkim podovima. U skladu sa već sklopljenim dogovorom sa srpskim agresorom civilno stanovništvo (oko 3.000) se izvlači u pravcu Kupresa preko Dubočke rijeke - s.Mračaj, a bojovnici HVO prema Raduši.

3.bataljon 307.mtbr ARBiH izvršio marševanje pravcem s.Ljubnić – s.Glavice – s.Gračanica – s.Planinica sa zadatkom, da u sadejstvu sa dijelom snaga 317.bbr (Gornjevakufske brigade) i dijelom PDO-1 OpŠO Bugojno zaustavi prodor oklopno-mehanizovanih snaga Hrvatske vojske iz pravca Raduškog kamena u rejonu Lihe – Oglavak tt 1510 .

Popodnevne sate toga dana, Bugojno je preživjelo sa dosta neprijatnih posljedica. Sve je počelo nakon, gotovo cjelodnevnog izvlačenja preostalih bojovnika i velikog broja civila iz sela koja su bila pod kontrolom postrojbi Hrvatskog vijeća odbrane. Nakon povremenog granati-

ranja grada, koje je počelo nešto iza 16 sati, uslijedila je prava kanonada iz svih oruđa sa uporišta na Crničkim podovima. Stotine projektila su razarali i palili grad. Jedno od najžešćih, a zbog blizine položaja artiljerije i ciljeva i najpreciznije granatiranje ostavilo je duboke tragove na stanovnike Bugojna. Izvjestan broj građana je ranjen, a među prvima žrtva zločinaca bilo je jedno trogodišnje dijete. Topnicima neprijateljskih postrojbi ekstremnog dijela HVO pridružili su se i bojovnici drugih specijalnosti. Slika užasa kompletirana je dizanjem u zrak i paljenjem objekata koje su napuštale hrvatske snage. U plamenu je nestalo desetine kuća, te reprezentativni objekti- Hotel "Akvarijum" i Vila "Gorica".

Sve ovo prethodilo je nastojanju nekoliko hiljada civila, među koje su se ubacili i bojovnici, da se preko teritorija pod srpskom kontrolom, prebace dalje ka Hercegovini. Ne znamo koliko je bio dirljiv susret saveznika i kako su bili, od strane srpskih snaga, primljeni oni koji su zapalili Čipuljić, nekada najveće srpsko naselje u Bugojnu, oni koji su do temelja razorili i pravoslavnu crkvu u istom naselju i ubili oko 10 građana srpske nacionalnosti koji su ostali da žive u ovome gradu.

U toku dana ispaljeno je oko deset haubičkih projektila po centru grada Bugojna iz pravca Kupresa, tek toliko da se zna ko je kome saveznik.

REZIME

U periodu od 17. do 28. jula 1993. godine trajala je bitka snaga Armije RBiH, legalnih oružanih formacija međunarodno priznate države RBiH, sa snagama HVO Bugojno i Hrvatske vojske. Tih dvanaest dana borbe svakako spadaju u najteže dane agresije na prostoru općine Bugojno, kako za jedinice Armije RBiH, tako i za civilno stanovništvo.

Odbrana Bugojna, ili bolje rečeno bitka za Bugojno, za živote njegovih stanovnika i zaštitu materijalnih dobara, trajala je 12 dana. Slobodno je možemo nazvati krvavom bitkom. Snage HVO Bugojno i Hrvatske vojske, u tih 12 dana pokazale su svoju krajnju namjeru, uništenje Bošnjaka i svega onoga što ima veze s njima. Snage HVO su koristile svoj bogati arsenal artiljerijskih oruđa, tenkova, PAM-ova i PAT-ova za djelovanje po jedinicama Armije RBiH, bošnjačkim naselji-

ma, svim onim privrednim i društvenim objektima koje su kontrolisale armijske jedinice.

Vjerovatno, kao najizrazitiji primjer fašističkog karaktera vojne i političke vlasti, možemo istaći zločin počinjen u naselju Vrbanja, gdje je ubijeno 45 Bošnjaka, uglavnom civila. Masakriranje zatočenika, ali i leševa već ubijenih Bošnjaka, takođe spadaju u repertoar ratnika HVO Bugojno.

Zlostavljanje zatočenika u logoru u Motelu "Akvarijum", izživljavanje, pa čak i silovanje su samo segmenti počinjenih zločina. Sva bošnjačka imovina u naseljima Vrbanja-Vrpeć-Crniče je opljačkana, a kuće su potom paljene. Slična dešavanja, tokom dvanaestodnevnih borbi, u nešto manjem obimu (ako je uopšte moguće izvršiti gradaciju zločina) dešavala se u i drugim naseljima Bugojna: u blizini Komande 1. bojne 104. HVO brigade "Eugen Kvaternik" gdje je ubijeno 6 lica (od kojih 2 civila, a 2 prethodno zarobljena lica), u naselju Čaušlije gdje HVO zarobljava 3 civila čija tijela u augustu bivaju pronađena u rijeci Vrbas sa vidnim tragovima zlostavljanja za vrijeme života. Brojna su svjedočanstva o počinjenim zločinima snaga HVO nad civilima Bošnjacima i pripadnicima Armije RBiH.

Međutim, volja za opstankom, vjera u budućnost bošnjačkog naroda na ovim prostorima, u budućnost države BiH, ali i onaj poznati bosanski inat uz kvalitetnu vojničku organizaciju i vođstvo jedinica Armije RBiH, odnijele su pobjedu nad zločinačkom politikom koju je predvodio HVO Bugojno.

Armija RBiH je iz ove bitke izašla kao pobjednik. Agresor je vojnički poražen, pobijedila je ideja bosanske države.

Cijena za slobodu grada, pa možemo reći i države u cjelini je bila ogromna. U tih 12 dana borbi vođenih sa HVO Bugojno, jedinice Armije RBiH, Opštinskog Štaba općine Bugojno i 307. motorizovane brigade, imale su 92 (devedeset i dva) poginula i 211 (dvjesto jedanaest) ranjenih boraca, što samo po sebi govori o žestini bitke. Juli 1993. godine je vrlo teško rezimirati, ali sama činjenica da su u ovom mjesecu snage OŠO Bugojno i 307. mtbr imale 30% gubitaka, u odnosu na cjelokupan period agresije na RBiH, dovoljno govori sama po sebi. Samo jednog dana, 20. jula, u borbama sa HVO Bugojno, poginulo je 29 pripadnika ARBiH.

Jedinice Armije i MUP-a RBiH tokom borbi za Bugojno zarobili su sljedeća sredstva: 1 tenk T-55, 1 Fagot, 2 haubice H-105 mm, 3 haubice H-122 mm, 4 topa 76 mm „ZIS“, 2 topa B-1 76 mm, 3 LRL -107 mm, 2 LRL-128 mm, 15 MB-120 mm, 5 PAM-ova i dosta drugog oružja i municije.

Ipak, i pored izuzetno visoke cijene, činjenica je da je općina Bugojno odbranjena od velikohrvatskog projekta i snaga koje su ga provodile na ovim prostorima, ali i da je ostvaren uticaj na poboljšanje borbene situacije na širem prostoru Srednje Bosne.

Snage HVO Bugojno, kada su već bile sigurne u vojnički poraz, pribjegavaju starom receptu - saradnji sa srpskim agresorom i "humanom preseljenju" vlastitog naroda. 27. i 28. jula HVO intenzivira ionako silovito artiljerijsko djelovanje po gradu, ne birajući ciljeve, ili ih ipak birajući (Dom zdravlja, džamija, objekat PTT isl.), a prethodno započinje sa izvlačenjem svojih snaga i hrvatskog stanovništva u pravcu položaja srpskog agresora prema Kupresu.

Pravcem kojim se izvlačio HVO Bugojno i civili Hrvati, ostao je trag u vidu porušenih i spaljenih objekata ili na bilo koji način oštećene bošnjačke imovine. HVO je, vjerovatno da bi prikrio tragove zločina, neposredno pred povlačenje spalio i Motel "Akvarijum", mjesto gdje je formirao logor za zatočene Bošnjake, kao i Titovu vilu na brdu Gorica, gdje se nalazila Komanda 104. HVO brigade "Eugen Kvaternik". Pored svega navedenog, od prvog dana napada na snage Armije RBiH, HVO napušta sve položaje prema srpskom agresoru, tako da su armijske snage bile prisiljene iste u što kraćem vremenu zaposjesti i spriječiti eventualne prodore srpskog agresora.

Armija RBiH, OŠO Bugojno i 307. mtbr, nakon pobjede nad snagama HVO Bugojno, sa znatno povećanim kontingentom naoružanja i municije, naročito u dijelu artiljerijskog oruđa, ali zato oslabljene velikim gubitkom u ljudstvu, zaposjedaju kompletnu liniju odbrane na donjevakufskom i kupreškom pravcu, prema srpskom agresoru. Istovremeno, snage **OpŠO i 307. mtbr se upućuju na ispomoć snagama Armije RBiH u Gornji Vakuf**, koji je bio izložen dotad najžešćem napadu Hrvatske vojske i Hrvatskog vijeća obrane.

SVE TRAVNIČKE BRIGADE

USLOVI U KOJIMA SU FORMIRANE TRAVNIČKE BRIGADE

Travnička općina, smještena na jugoistočnim obroncima Vlašića, omeđena općinama: Zenica, Teslić, Kotor Varoš, Skender Vakuf, Jajce, D.Vakuf, Bugojno, N.Travnik, i Vitez, predstavljala je teritoriju gdje su se prelamali interesi velikosrpske i velikohrvatske politike. Dio općine je na samom platou Vlašića, a dio je smješten u dolinama rijeka Lašve i Bile.

Na sjevernom dijelu Općine je planina Vlašić, nastanjena pretežno srpskim stanovništvom i u svim varijantama SDS, ovaj dio teritorije općine se trebao pripojiti Velikoj Srbiji. Na tom dijelu jedino selo sa hrvatskim živiljem bili su G.Korićani, čije će stanovništvo odmah po otpočinjanju agresije biti protjerano, a Muslimanima su bila naseljena sela Melići (najsjevernije selo na općini Travnik), Dedići (dio Vitovlja gdje su većinom bili Srbi), te Mudrike, kao mješovito srpsko-muslimansko selo. Kao i Hrvati iz G.Korićana, i Muslimani iz navedenih sela bivaju protjerani početkom agresije.

Biljanska dolina je više okrenuta poljoprivredi, jer na tom prostoru osim rudnika mrkog uglja i šumarije, nije bilo nekih preduzeća, dok je u Lašvanskoj dolini smješten sam grad Travnik, naselja Turbe i Dolac, te Nova Bila na komunikaciji za Vitez. U Lašvanskoj dolini bila su smještena sva značajnija preduzeća i radna snaga općine Travnik bila je usmjerena ka Travniku i Lašvanskoj dolini.

U vojno-geografskom pogledu ove dvije doline su odvojene cjeline. Biljanska dolina je u neku ruku spona Travnika sa Zenicom preko prevoja Ovnak, a Lašvanska, preko Komara ka Uskopljanskoj kotlini, odnosno Vrbaskoj dolini.

Što se tiče okruženja općine Travnik, na sjeveru i sjevero-zapadu bile su općine sa većinskim srpskim stanovništvom (Teslić, Kotor Va-

roš, Skender Vakuf), općine koje su već 1991.godine pod vođstvom SDS iskazale svoje aspiracije za prisajedinjenje sa Srbijom, a tome im je pogodovalo i to što su naseljena mjesta na platou Vlašića na travničkoj općini takođe bila sa većinskim srpskim stanovništvom. S druge strane, Novi Travnik, D.Vakuf i Vitez su bile općine sa otprilike podjednakim brojem stanovnika hrvatske i bošnjačke populacije, ali uvezivanjem naselja na jugoistočnom dijelu travničke općine koja su bila sa skoro 100% hrvatskim stanovništvom (Dolac, Nova Bila, Putićevo, Guča Gora, Pokrajčići), odnos u općinama N.Travnik i Vitez se mijenja u korist hrvatskog faktora.

U cilju ostvarenja svojih namjera, bivša JNA sa novoformiranim jedinicama na prostorima Republike Bosne i Hercegovine, pod okriljem izvođenja vojnih vježbi posjeda plato Vlašića, sve dominantne objekte na njemu, izuzev radio-relejnog čvora na Opaljeniku, koga su obezbjeđivale jedinice MUP R BiH. Na zapadnoj granici općine Travnik, takođe pod okriljem izvođenja vježbi, posjedaju prevoj Komar i na taj način presjecaju komunikaciju Travnika i Srednje Bosne sa zapadom. Imajući u vidu kakav značaj ima radio-relejni čvor na Opaljeniku, isti napadaju svim snagama i sredstvima i 01.05.92.godine preuzimaju od malobrojnih pripadnika MUP, kojima je ponestalo municije.

U to vrijeme Teritorijalna odbrana R BiH bila je u fazi formiranja, a na travničkoj općini aktivnosti TO je koordinirao Općinski štab TO. Da ne bi SCA napravio dublje prodore u teritoriju općine Travnik uspostavljene su linije odbrane na platou Vlašića, te u širem rejonu Turbeta. SCA je u prvom naletu pokušao osvojiti i samo Turbe (20.04.92.) koje je bilo zacrtano u teritoriju Republike Srpske, ali su pripadnici MUP, mještani Turbeta i malobrojni pripadnici TO sa malo naoružanja, ali velikom hrabrošću i odlučnošću osujetili neprijatelja i odbranili Turbe.

Istog dana kada je Predsjedništvo R BiH donijelo Uredbu o formiranju novog ŠTO R BiH, Predsjedništvo HZ HB donosi Odluku o formiranju HVO kao oružane sile hrvatskog naroda¹, a Stožer HVO općine Travnik je surađuje sa OpŠTO Travnik u mjeri u kojoj je smatrao da koristi njihovim interesima. Tako je HVO sudjelovao dijelom u odbrani Turbeta, te držanju linija odbrane od SCA.

1 Odluka Predsjedništva HZ HB o formiranju HVO, broj 2/92, od 08.04.1992.g

Na karti „*Nacionalna struktura stanovništva općine Travnik po popisu iz 1991.g.*“, prilog broj 1, prikazane su linije dodira SCA i snaga TO i HVO krajem 1992.godine, pred početak formiranja brigada Armije R BiH. Iako mnogo bolje opremljen i naoružan, HVO je držao linije odbrane samo naspram sela koja su bila nastanjena hrvatskim življem (Guča Gora, Jankovići, Paklarevo, Ovčarevo).

Malo je primjera zajedničkog djelovanja TO i HVO, možda je samo svijetli primjer odbrana Turbeta na početku agresije, ali je zato bezbroj nesuglasica koje su uvod u kasnije otvorene sukobe. Prilikom preuzimanja objekata bivše JNA u Travniku i Slimenima pokazalo se da su ovo dvije odvojene komponente koje svaka za sebe ima svoje ciljeve, te da to nisu dvije komponente jedne cjeline, nego rivali sa različitim ciljevima. Cilj TO je bio odbrana R BiH od agresije i očuvanje teritorijalnog integriteta i suvereniteta R BiH, dok je cilj HVO bio stvaranje uslova za prisajedinjenje banovinskih prostora BiH Hrvatskoj, što se vidi iz Zapisnika sa zajedničkog sastanka predstavnika Hercegovačke i Travničke regionalne zajednice održanog 12.11.1991.godine u Grudama².

Na istoj karti prikazana je i nacionalna struktura stanovništva naseljenih mjesta na travničkoj općini po popisu iz 1991.godine. Analizom ove Karte može se zaključiti da je cijela općina ispresijecana naseljenim mjestima sa većinskim hrvatskim stanovništvom, što je prilikom kretanja stanovništva i jedinica komunikacijama donosilo ogromne probleme. Naime, HVO je vremenom sve više i više od jedinica za odbranu od SCA, postajao policijska vojska za kontrolu teritorije po dubini i za pljačkanje po kontrolnim punktovima na putevima. Sam grad Travnik sa svih strana je bio okružen naseljima sa većinskim hrvatskim

2 Na zajedničkom radnom sastanku predstavnika Hercegovačke i Travničke regionalne zajednice održanom 12.11.1991.godine u Grudama, između ostalog je zaključeno "...da Hrvatski narod ovih regija ostaje i dalje uz jednoglasno prihvaćena opredjeljenja i zaključke usvojene na dogovorima sa predsjednikom dr.Franjom Tuđmanom 13.i 20.06.91.godine u Zagrebu. Ove dvije zajednice, polazeći od zaključaka spomenutih susreta i dogovora u Zagrebu preko posebnih zaključaka od 15.10.91.u Grudama i 22.10.91. u Busovači, i ovog puta, 12.11.91.godine, zajednički i jednoglasno odlučuju da hrvatski narod u BiH mora konačno povesti odlučnu, aktivnu politiku, koja treba dovesti do realizacije našeg vjekovnog sna – zajedničke hrvatske države.

Da bi ovaj povijesni cilj bio i naša stvarnost, ove dvije regionalne zajednice traže da se pristupi formuliranju i objavljivanju pravnih i političkih akata (proglašenje Hrvatske banovine u BiH, provođenje referenduma za priključenje Republici Hrvatskoj)..."

U nastavku Zapisnika sa Radnog sastanka kaže se "...Ovaj narod neće prihvatiti ni pod kakvim uvjetima bilo kakvo drugo rješenje osim u granicama slobodne Hrvatske"

Takođe se kaže "...Vojnički se još bolje pripremiti za sukobe sa svim onim snagama koje će pokušati zaustaviti ovaj neminovani proces u stvaranju slobodne hrvatske države..."

stanovništvom, tako da je u svakom trenutku HVO mogao blokirati ulazak i izlazak iz Travnika i stanovništvu i jedinicama Armije.

Između Travnika i Turbeta uz komunikaciju sva naseljena mjesta su naseljena isključivo hrvatskim stanovništvom, i u situacijama kada nisu bili dobri odnosi između HVO i Armije, jedinice Armije nisu mogle izvršiti smjenu na liniji odbrane prema SCA u širem rejonu Turbeta. Isti je slučaj duž komunikacije Travnik -Vitez. Putićevo, Nova Bila, Stara Bila su mjesta naseljena hrvatskim stanovništvom i kretanje bez odobrenja HVO bilo je nemoguće. Nije bolja situacija bila ni prema Biljanskoj dolini, odnosno prema Zenici preko G.Gore. I na ovom pravcu Putićevo, G.Gora, te Grahovčići (prevoj Ovnak) naseljeni su isključivo hrvatskim stanovništvom. Glavna komunikacija u Biljanskoj dolini Mehurići - Stara Bila takođe je bila ispresijecana: od Stare Bile do Zabilja (uklj.) naselja su sa hrvatskim stanovništvom, a komunikacija je presječena hrvatskim naseljima i u rejonu Rudnika (s.Baje), te u rejonu Lagera (s.Pušelje i Postinje). Put preko Ovnaka za Zenicu, na prevoju Ovnak bio je stalno pod kontrolom HVO (Brajkovići, Novo Selo, Šušanj su naseljeni isključivo Hrvatima), a uspostavljeni punkt na Ovnaku od samog početka rata bilo je mjesto stalnog maltretiranja pripadnika Armije i muslimanskog stanovništva.

Sa vojno-geografskog aspekta posmatrano, može se konstatovati da su ova naseljena mjesta sa hrvatskim stanovništvom bila smještena na dominantnim objektima koji pružaju taktičku prednost onim snagama koje se na njima nalaze. Bukovica sa sjeverne i Vilenica sa južne strane Travnika bili su idealni objekti za blokadu Travnika, a Gostunj (Putićevo) sa istočne strane, te greben Brajkovica – Hum – Kraban - Radina glavica - Pokrajčići odvajali su Biljansku dolinu od Travnika. Sve ove objekte u kriznim momentima posjedao je HVO. Ista situacija je i prema zeničkoj općini, jer je greben Gorčevica – Liskovača – Ušice – Ovnak - Strmac takođe bio pod kontrolom HVO.

Osnovni način borbe HVO protiv Armije i bošnjačkog stanovništva bio je blokada teritorije, sprečavanje kretanja jedinica ka ugroženim teritorijama, iznurivanje i pljačkanje stanovništva.

Stalni punktovi HVO na travničkoj općini su bili na raskrsnici puteva Travnik - Vitez i Travnik - N.Travnik u Putićevu (u narodu poznat kao Okuka), te na Ovnaku, na putu Travnik - G.Gora – Ovnak - Zenica.

Ni jednog trenutka ovi punktovi nisu ukidani, čak ni onda kada je dolazilo do dogovora između ARBiH i HVO da se svi punktovi uklone sa komunikacija. Povremeni punktovi su nicali na ulazu u Travnik, kod Kanara (raskrsnica puta Travnik -Vitez i Travnik - G.Gora), na Kalibunaru na putu za Turbe (Kalibunar je naselje na zapadnom ulazu u Travnik sa većinskim hrvatskim stanovništvom), te na istom putu u mjestu Kraljevice i na Vrelu (s.Paklarevo). Na lokalnom putu Travnik – Malta – Ciglana - N.Travnik punktovi HVO bili su na Bunaru (s.Grahovik) i Ciglani, a u Biljanskoj dolini, na putu Travnik - G.Gora - Ovnak, na Gostunju (prevoj između Putićeva i s.Mosor), na ulazu i izlazu iz G.Gore. dok su na putu S.Bila - Mehurići punktovi bili u Zabilju, na Rudniku (s.Baje) i Lageru (s.Postinje i Pušeljke).

Zbog ovakvog stanja na terenu, u kriznim situacijama Armija R BiH je pored držanja linija odbrane od SCA imala i bezbroj novih frontova. Svako selo bi postajalo front za sebe, borci bi prevashodno nastojali zaštititi svoju porodicu, pa i kada bi bilo načina da se dođe do linija SCA, nije bilo načina da se borci odvoje od svojih porodica, pogotovo nakon što su ekstremisti HVO počinili zločin u selu Ahmići.

U kriznim situacijama i Armija je uspostavljala privremene punktove za kontrolu teritorije. U Travniku i oko Travnika ovi punktovi su bili na samom ulazu sa istočne strane na mostu kod Medrese i na jugoistočnom izlazu iz Travnika na lokalnom putu prema Ciglani, na mjestu zvanom Malta, te u samom gradu, a na drugim putevima pojavljivali su se privremeni punktovi na ulazima i izlazima iz sela sa muslimanskim stanovništvom: Zukića most, Han Bila, Mehurići na putu S.Bila - Mehurići, Mosor i Maline na putu Travnik - G.Gora - Ovnak.

Ako se ima u vidu opšte stanje na teritoriji i cilj borbe Armije, lako je zaključiti da Armiji R BiH nije bio cilj blokiranje kretanja na teritoriji, niti joj je to išlo u prilog, nego su ovi punktovi bili postavljani samo iz nužde i kao odgovor na postupke HVO, radi osiguranja vlastitog stanovništva

Do uspostavljanja privremenih punktova na komunikacijama dolazilo je i u slučaju sitnijih nesporazuma na lokalnom nivou, te je u cilju odbrane linija od SCA bila uspostavljena praksa da Armija traži odobrenje za prolazak kroz teritoriju koju kontroliše HVO, i

obratno, da HVO traži odobrenje za prolazak postrojbi kroz teritoriju koju kontroliše Armija.

JEDINICE JNA I TERITORIJALNE ODBRANE SR BIH NA TRAVNIČKOJ OPĆINI

Realizacija velikosrpskih ciljeva na stvaranju jedinstvene srpske države na svim teritorijama gdje živi i jedan Srbin, osjetila se i na prostorima travničke općine. Preko Generalštaba OS SFRJ i Republičkog štaba TO SR BiH zagovornici velikosrpske hegemonističke politike nastoje sve potencijale odbrane na ovim prostorima staviti u funkciju realizacije svojih ciljeva, pa tako ukidaju ratne **jedinice JNA koje su se formirale na ovim prostorima** (429.bbr, 14.lpbr, Pozadinski puk, čije mobilizacijsko zborište je na području općine Travnik, a popunjavaju se vojnim obveznicima sa općina Travnik, N.Travnik, Vitez i Zenica), **a formiraju nove jedinice sa sjedištem u sredinama gdje je srpska većina** (U Skender Vakufu 22.pbr i u D.Vakufu 19.brigadu, koje će imati glavnu ulogu u agresiji na teritoriju travničke općine). Sve ovo se dešava u 1990.i 1991.godini, u vrijeme priprema za ono što će uslijediti 1992.godine. Ako se ima u vidu i premještanje vojnih efektivna iz Slovenije i Hrvatske na ove prostore, te posjedanje značajnijih zemljišnih objekata po supozicijama izvođenja vojnih vježbi (Vlašić, Komar na travničkoj općini), onda se bez sumnje mogu razotkriti ciljevi i namjere bivše JNA (usput da kažem da je i ime promijenila, više nije narodna, nego samo Jugoslovenska armija). Što se tiče JNA, nekada ponosa svih naroda i narodnosti SFRJ, mislim da je bitno pomenuti i donošenje odluke Predsjedništva SFRJ o proglašenju neposredne ratne opasnosti 03.10.1991.godine, a Komanda 1.VO OS SFRJ u svom aktu broj: 115-123 od 07.10.91.godine, kao najznačajniji momenat ovog akta Predsjedništva vidi mogućnosti mobilizacije svih efektivna za vođenje oružane borbe, **a posebno mogućnost angažovanja i prihvata dobrovoljaca, koji se izjednačavaju sa pripadnicima regularne Armije, pa tako na mala vrata ulaze četnici, ali sa velikim aspiracijama na stvaranju velike Srbije, ostvarenju vjekovnog sna.**

Ni Teritorijalna odbrana SR BiH ne ostaje pošteđena. Pod okriljem rasterećenja privrede i angažovanosti ljudskih i materijalnih potencijala, za TO SRBiH na snazi je **Plan "Jedinstvo – 3", po kome se TO SR-**

BiH 4,8% stanovništva angažovanog u jedinicama TO treba svesti na, prvo 3, a zatim u narednoj fazi na 2% angažovanog ljudstva u jedinicama TO. Ovo ne bi bilo ništa čudno da se pojedini dijelovi teritorije Bosne i Hercegovine ne izuzimaju iz ovog Plana, čak šta više, u okrugu Banja Luka umjesto smanjenja dolazi do povećanja brojnog stanja sastava TO. O ovome govori Izvještaj o organizacijsko – formacijskim promjenama u TO SR BiH po planu “Jedinstvo-3”³ koga RŠTO SR BiH dostavlja GŠ OS SFRJ, a u kome su navedeni podaci o toku realizacije smanjenja efektivita u TO. Na strani 3.ovog Izvještaja, pod tačkom 4. govori se o tome da se javio problem u realizaciji dijela naređenja koji je govorio o ukidanju i rasformiranju jedinica TO u preduzećima. Izgleda da su u nekim općinama prozrijeli namjere GŠ OS SFRJ i nisu bili spremni izvršiti ovaj dio naređenja, **a RŠTO SR BiH ove, nerasformirane jedinice, smatra paravojnim** (Izuzimajući Banja Luku, RŠTO tretira 148 jedinica TO na teritoriji SR BiH paravojnim). Na teritoriji okruga Zenica općine Vitez i Žepče odbile su izvršiti ovo Naređenje o rasformiranju jedinica u preduzećima.

U istom ovom Izvještaju, na 5.str. navodi se podatak da je Komandant TO SR BiH aktom str.pov broj: 05/5-9, od 30.08.91.godine naredio da se obustavi rasformiranje štabova i jedinica TO u preduzećima okruga Banja Luka, a da su prije toga u cjelosti ukinuti štabovi i jedinice TO preduzeća općina Sanski Most, Ključ i Šipovo. Rezultat ove izmjene Naređenja dovodi do povećanja jedinica i štabova TO preduzeća na banjalučkom okrugu sa 229 na 234.

Treba li ovome komentar?

Iz ovog Izvještaja mogu se vidjeti i druge promjene koje su nastupile, **a za travničku općinu je značajno to da je ukinuta 13.par-tbrTO** čiji jedan bataljon je popunjavala travnička općina i čije mob. zborište je bilo na travničkoj općini, a ne manje važno, a možda i od presudnog značaja činjenica da je cjelokupno naoružanje jedinica TO stavljeno pod kontrolu JNA, a rasformiranjem jedinica TO, po nalogu GŠ OS SFRJ preko RŠTO, naoružanje se preraspodjeljuje u one jedinice koje nastavljaju sa funkcionisanjem, odnosno novoformiranim jedinicama.

3 Izvještaj RŠTO SR BiH o organizacijsko – formacijskim promjenama u TO SR BiH po planu “Jedinstvo-3” broj: 05/1518-1 od 13.12.91.godine, koga RŠTO SR BiH dostavlja GŠ OS SFRJ

O kontinuitetu smanjenja brojnog sastava TO SR BiH govori Naređenje RŠTO SR BiH o izradi Izvještaja o popuni štabova i jedinica TO, od 18.10.91.godine⁴. **Iz popunjenog obrasca Stanje TO SR BiH u periodu 1985-91.godina očito je da se broj jedinica TO iz 1985. godine sa 5.082 smanjio na 867 31.12.91.godine, dok se brojno stanje jedinica sa 313.990 svelo na 86.164 v/o. U zeničkom okrugu jedinice i štabovi TO ukupno su 31.12.91.godine brojali 8.726 pripadnika.**

Za **travničku općinu** nisam pronašao validan dokumenat koji govori o popunjenosti TO prije rata, ali kao pripadnik mirnodopskog OpŠTO Travnik bio sam zadužen za planiranje, organizovanje i izvođenje obuke sa jedinicama, štabovima i komandama TO⁵, te sam bio obavezan izrađivati i podsjetnike za izvođenje ove obuke. **U svojim radnim bilježnicama sam naišao na podatak da je u TO općine Travnik 1987. godine bilo 3.772 pripadnika (bez bataljona 13.partbrTO koji je bio popunjavan sa travničke općine, a ako se doda i brojno stanje ovog bataljona, onda je u TO općine Travnik bilo 4.172 pripadnika), što se 31.12.91.godine svelo na 968 pripadnika.**

Štabovi i jedinice TO bile su popunjavane ljudstvom u skladu sa nacionalnom strukturom stanovništva, tako da se teško moglo govoriti na početku agresije SCA o mobilizaciji gotovih jedinica TO, jer je veoma mali broj sredina bio etnički čist.

JEDINICE TERITORIJALNE ODBRANE I ARMİJE R BIH NA TRAVNIČKOJ OPĆINI

Kao i u drugim sredinama i na travničkoj općini pripreme za oružani otpor agresoru vršene su u organizaciji Stranke demokratske akcije (SDA), odnosno vojnog krila ove stranke Patriotske lige, koja je i na ovim prostorima imala svoju infrastrukturu, a koji su radili na formiranju jedinica i pripremi za odbranu od agresije. Posebno mjesto zaslužuje podatak da je u s.Miletići, nedaleko od Mehurića, **07/08.02.1992.**

4 Naređenje RŠTO SR BiH o izradi Izvještaja o popuni štabova i jedinica TO, sa priložima, broj: 05/1227-1 od 18.10.91.godine

5 U periodu od 01.01.1984.godine do početka rata radio sam u Operativno-nastavnom organu OpŠTO Travnik, a u predratnom vremenu obavljao sam dužnost pomoćnika komandanta za operativno-nastavne poslove

godine održano savjetovanje regionalnih komandanata PL za BiH na kome su razmijenjene informacije sa terena i utvrđena **Direktiva za odbranu suvereniteta BiH**⁶, a ne smije se zaboraviti ni uloga **“Zelenih beretki” sa Starog grada u Travniku.**

Odluka Predsjedništva RBiH na 65.sjednici 08.04.1992.godine o ukidanju starog i formiranju novog Štaba TO RBiH, sa Hasanom Efendićem i Stjepanom Šiberom na čelu⁷, te **Odluka Predsjedništva RBiH o objedinjavanju svih naoružanih snaga na teritoriji RBiH, od 09.04.1992.godine**⁸ na travničkoj općini intenziviraju aktivnosti na pripremi i organizovanju oružanog otpora agresoru koji je već pokazao svoje aspiracije posjedanjem Komara na granici općina Travnik i D,Vakuf, te Vlašića, a sve po supozicijama izvođenja vojnih vježbi (značajno je napomenuti da je jedinicu na Vlašić doveo potpukovnik Drago Samardžija koji je do tada bio u OkŠTO Zenica PNŠ za ONP, a preko noći postavljen za komandanta brigade. Kao da mu je ranije bio zadatak da dobro upozna teritoriju koju će kasnije okupirati).

Po naređenju novog komandanta ŠTO RBiH dotadašnji radnici OpŠTO Travnik izjašnjavaju se po pitanju lojalnosti novoj komandi, svi pozitivno, bez obzira na različitu nacionalnu strukturu, evidentiraju se dobrovoljci, kojih je nemali broj, ali koji se ne mogu odmah mobilisati, jer nedostaje naoružanje i oprema, a na drugoj strani, **vladajuće stranke dogovaraju o sastavu novog OpŠTO Travnik.** Po raspodjeli vlasti između HDZ i SDA dogovoreno je i već ranije realizovano, da sekretar sekretarijata odbrane općine Travnik bude Hrvat (Tomo Rajić), a da komandant TO bude Bošnjak (Zijad Čaber). Ovo je realizovano još u septembru 1991.godine i imenovani su bili uključeni u organizaciju otpora od tog perioda. Kada je u pitanju OpŠTO u novonastaloj situaciji, **stranke pobjednice se dogovaraju da svaka od njih u Štab delegira po 6 ljudi**, ali se ne gleda kakva je stručna kvalifikacija

6 Na savjetovanju regionalnih komandanata PL utvrđena je Direktiva za odbranu suvereniteta BiH, a GŠ PL BiH istu objelodanjuje 25.02.1992.godine (arhivski broj akta: 31-2-03-302-7/21-2)

7 Odluka Predsjedništva R BiH o ukidanju RŠTO i formiranju novog Štaba TO R BiH, Zapisnik sa sjednice, broj: 02-011-354/92, Uredba Predsjedništva R BiH o ukidanju dosadašnjeg RŠTO i obrazovanju ŠTO R BiH, broj: 01-011-303/92, od 08.04.1992.godine objavljena je u Službenom listu R BiH broj 1, 09.04.1992.godine

8 Odluka Predsjedništva RBiH o objedinjavanju svih naoružanih snaga na teritoriji RBiH, broj: 01-011-306/92, od 09.04.1992.godine

tih ljudi, nego im se ovo mjesto daje u izvjesnom smislu kao nagrada za dosadašnji rad.

Od ovog trenutka na scenu stupa i opstrukcija od strane HVO. Bošnjaci određeni od strane SDA dolaze na nove dužnosti, dok HVO odugovlači uz obećanje da će uputiti svoje ljudstvo, a na drugoj strani uporedo radi na formiranju postrojbi HVO kao odvojenih OS, koje po instrukcijama iz Gruda, ne priznaju TO, niti legalne organe vlasti.

U početnoj fazi Armija RBiH je, po donošenju odluke o formiranju Teritorijalne odbrane R BiH, postojeće jedinice patriotske lige i Zeleznih beretki objedinila i formirala nove jedinice teritorijalne odbrane. Ove jedinice su bile formirane na teritorijalnom principu po mjesnim zajednicama i naseljenim mjestima.

OpŠTO Travnik je na terenu mnogobrojne seoske i mahalske jedinice, radi lakšeg rukovođenja i komandovanja, objedinio pod komandu Rejonskih štabova TO (RjŠTO). Tako su u **Biljanskoj dolini** formirani: **RjŠTO Mehurići**, sa KM u OŠ Mehurići, a objedinjavao je: čTO Mehurići, čTO Višnjevo, čTO Dub, čTO Gluha Bukovica, čTO Suhi Do, čTO Zagrađe, čTO Orahovo i čTO Jezerci; **RjŠTO Han Bila** sa KM u OŠ Han Bila objedinjavao je: čTO Han Bila, čTO Pode, čTO Zolote, čTO Kljaci, čTO Čukle; dok je **RjŠTO Krpeljići** sa KM u Krpeljićima objedinjavao čTO Krpeljići, čTO Maline, čTO Mosor i vTO V.Bukovica, dok u Lašvanskoj dolini **RjŠTO Travnik** objedinjava čete TO: "Centar", "S.Grad", Kalibunar, Kalibunar 2, "Hermes", Bojna, Bašbunar, Sportsku četvu, Zaštitni vod i Vod TO Oraše, te **RjŠTO Turbe** sa 3 streljačka i pratećim vodom, radnim vodom, vodom MB i sanitetskim, intendantskim i odjeljenjem veze. **Na direktnoj vezi OpŠTO Travnik su Prvi travnički odred, Odred TO Karaula, Baterija MB 120 mm, Zaštitno-štabna četa i Vod VP i Vod veze DPZ. Po Pregledu štabova i jedinica pod komandom OpŠTO Travnik koga OpŠTO dostavlja pretpostavljenoj komandi, Okružnom štabu TO Zenica 23.05.92.godine**, RjŠTO Mehurić sa potčinjenim jedinica broja je 942 borca, RjŠTO Han Bila 592, RjŠTO Krpeljići 349 boraca, RjŠTO Travnik 765 boraca, RjŠTO Turbe 248 boraca, OdTO Travnik 439, OdTO Karaula 439, Baterija MB 120 mm 60, Zaštitno-štabna četa 280, Vod VP 30 i Vod veze 31 borca. Ako uzmemo u obzir

i 24 pripadnika OpŠTO Travnik, **u TO općine Travnik je bilo 4.199 pripadnika.** Treba imati na umu da je samo mali dio ljudstva privatno imao neko od naoružanja, a procenat naoružanog ljudstva kretao se oko 10%, tako da se ne može govoriti o gotovim jedinicama, kako je to prikazano u navedenom Pregledu.

Na novu transformaciju jedinica i štabova nije se dugo čekalo. Usitnjene jedinice nisu omogućavale izvođenje značajnijih borbenih dejstava, te su jedinice na nivou RjŠTO objedinjene u odrede, tako da su vrlo brzo postojali: 1.i 2.travnički, Turbetski, Karaulski, Vlašički odred, Odred "Gradina", Odred Han Bila, Odred Mehurići, Odred "Hum" (Krpeljici) i Odred "Ljuta greda".

Još jedna jedinica je formirana u Travniku, a koja je kasnije imala značajnu ulogu. U početku se zvala **Muslimanske snage, a kasnije Udarni odred MS**, čiji će borci većinom preći u 1.bataljon 7.Mbbr.

Pažnje vrijedna je i jedinica **pod vođstvom Midhata Purić - Hađžije formirana kao Bataljon patriotske lige** od ljudstva uglavnom iz Biljanske doline.

Jedinica koja je izazivala najviše nedoumica, u smislu pod čijom je komandom bila, **je Antiteroristička jedinica, poznatija kao Specijalna policija "Mečići"**, koja je ime dobila po svom komandiru Ismetu Kurtešević - Mečetu, a koja će kasnije, kada je trebala biti rasformirana, biti prevedena u Jedinicu za posebne namjene SJB Travnik.

JEDINICE FORMIRANE OD PROGNAKNIKA I DOBROVOLJACA IZ B. KRAJINE FORMIRANE NA TRAVNIČKOJ OPĆINI

Sve ove jedinice su bile formirane na teritorijalnom principu, a značajno mjesto i ulogu, možda i presudnu, imaju **jedinice koje su formirane na području općine Travnik od dobrovoljaca, izbjeglih i prognanih lica.** To se u prvom redu odnosi na **7.krajiški brigadu** koju je u Travnik iz Hrvatske (mjesto formiranja i obuke je Klana) preko Rogoja doveo Fikret Ćuskić, major bivše JNA, sada penzionisani brigadni general, koja je smještena u školu u Han Biloj, te na **1.krajiški bataljon** koji je u Travniku formiran od izbjeglih lica iz Bosanske Krajine, a komandant je bio Osman Oma-

nović. Ovaj bataljon je zajedno sa izbjeglicama i postrojbom HVO bio smješten u kasarni bivše JNA u Travniku⁹. Iako je imala naziv brigade, **7.kbr** je bila jačine jednog bataljona, ali dobro opremljena i odlučna jedinica, sastavljena od dobrovoljaca. U svom sastavu je imala i Hrvata (jedan od komandira četa je bio Hrvat). **I jedna i druga jedinica su imale značajan doprinos u odbrani Jajca, te u aktivnim b/d na travničkoj općini, a biće osnova za formiranje 17.kbbr.**

Pored ovih jedinica od prognanika je formiran i **Šipraški bataljon** (prognanici sa općine Kotor Varoš) koji su imali želju da preraštu u bataljon, a imali su jednu četu dobro naoružanih i odlučnih boraca, koji su se do momenta priključenja redovima Armije borili zajedno sa HVO kao pripadnici 2.Kotorvaroške bojne na platou Vlašića¹⁰.

TREĆA PJEŠADIJSKA BRIGADA TRAVNIK

Formiranje brigada na travničkoj općini vezano je za plan deblokade Sarajeva pod kodnim nazivom „KOVERAT“. Grupa starješina ŠVK OS R BiH dobiva zadatak da angažuje formirane brigade iz Srednje Bosne na deblokadi Sarajeva. Ta grupa predvođena gospodinom Enverom Hadžihasanovićem, ne malo je bila iznenađena kada je sagledala stanje i vidjela da u Srednjoj Bosni nisu formirane ni na papiru brigade za koje su u ŠVK bili sigurni da postoje.

Kako se to moglo desiti?

Načelnik ŠVK OS R BiH Sefer Halilović je još 17.07.1992.godine potpisao Odluku o formiranju jedinica OS R BiH¹¹ kojom je predviđeno da se na području Srednje Bosne formira 6 pješadijskih brigada, 4 pješadijska i 1 oklopni puk. Travnik je po ovoj Odluci trebao formirati 3.pješadijsku brigadu. Sa sigurnošću mogu tvrditi da se u Travniku

9 O formiranju ove jedinice govore dokumenti GŠ OS R BiH, odnosno ŠVK OS R BiH: Naređenje o formiranju RJ "1.krajiški bataljon", broj: 02/635-1, od 19.07.92.godine, po kome je rukovalac plana mobilizacije OpŠO Travnik, što podrazumjeva da je prvopretpostavljena komanda OpŠO Travnik; Naređenje o pretpočinjavanju i regulisanju statusa 1.kb, broj: 02/980-1, od 18.08.92.godine, po kome se 1.kbb vodi kao samostalna jedinica pri Komandi 3.Korpusa; Odluka o preformiranju 1.kb, broj: 02/1010-89, od 16.09.92.godine, po kojoj 1.kb ulazi u sastav 7.brigade kao 3.bataljon.

10 Odluka ŠVK OS R BiH o formiranju 1.samostalnog pješadijskog bataljona-Šipraškog, broj: 02/1010-86, od 15.09.92.godine

11 Odluka ŠVK OS R BiH o formiranju jedinica OS R BiH, broj: 02/585-1, od 17.07.1992.godine

nikada nije radilo na formiranju ove brigade, jer sam u predmetnom vremenu obavljao dužnost PNŠ za ONP u OpŠO Travnik, a jedino je OpŠO Travnik mogao raditi na realizaciji ovakvih odluka.

Naređenje pretpostavljene komande u OpŠO Travnik po ovoj Odluci nikada nije stiglo, a nisam siguran ni da je OkŠO Zenica ovu Odluku dobio na izvršenje. Blokada Sarajeva i odvojenost od Srednje Bosne i ostalih dijelova Bosne i Hercegovine razlog su ovakvoj situaciji.

Gospodin Hadžihasanović izvještava ŠVK o zatečenom stanju i nakon toga dobiva zadatak da radi na formiranju brigada i 3.Korpusa A R BiH.

FORMIRANJE TRAVNIČKIH BRIGADA ARMIJE R BIH

Nakon sagledavanja stanja na području Srednje Bosne, 05.11.92.godine, gos.Hadžihasanović u ime Radne grupe potpisuje prijedlog za preformiranje jedinica¹², u kome predlaže "...na teritoriji općine Travnik formirati Opštinski štab sa prištapskim jedinicama, jedan do dva protivdiverzantska odreda, jednu brdsku i jednu motorizovanu brigadu..."

Na osnovu ovog prijedloga, ŠVK **naređuje**¹³: "...na teritoriji općine Travnik formirati:

a) jednu motorizovanu brigadu...

b) jednu brdsku brigadu...

c) jedan do dva protivdiverzantska odreda

...Opštinske štabove TO sa prištapskim jedinicama...preformirati u Opštinske štabove odbrane...

...Popunu ratnih sastava...vršiti preraspodjelom ljudstva i MS iz svih do sada formiranih oružanih sastava na teritoriji općine...

...Popunu jedinica sa v/o kritičnih VES-ti vršiti na eksteritorijalnom principu...

Rok za realizaciju ovog naređenja je 21.12.92.godine..."

12 Prijedlog za preformiranje jedinica, broj: 01/1549-1, od 05.11.1992.godine, potpisao Enver Hadžihasanović

13 Naređenje ŠVK OS R BiH za preformiranje i formiranje jedinica, broj: 02/1010-390 09.11.92.godine

Istovremeno, na prijedlog OkŠO Zenica, ŠVK OS R BiH je 19.11.1992. godine izdao Naređenje za formiranje 17.kbbr i 7.Mbbr¹⁴.

Opštinski štab teritorijalne odbrane Travnik (OpŠTO, OpŠO, Štab OS Travnika)

Opštinski štab odbrane Travnik u različitim vremenskim periodima je dobivao drugačije ime, u skladu sa transformacijom OS R BiH, ali je uvijek imao isti zadatak: objediniti djelovanje svih naoružanih formacija na prostoru općine Travnik u odbrani od neprijatelja i oslobađanju privremeno zaposjednutih teritorija od strane agresora.

Prvi ratni komandant OpŠO Travnik bio je major Zijad Čaber, a nakon njega ovu dužnost su obavljali: pukovnik Haso Ribo, major Ahmed Kulenović i major Hamed Mešanović.

Pored rukovođenja i komandovanja na prostoru travničke općine, OpŠO Travnik je imao značajnu ulogu i u formiranju, popuni i opremanju brigada Armije R BiH sa travničke općine.

Komandant OpŠO Travnik je na osnovu Naređenja ŠVK o formiranju brigada, svojim Naređenjem¹⁵ regulisao da se odredi Lašvanske doline preformiraju u 312.mtbr, a da se odredi Biljanske doline, Šipražki bataljon i Bataljon PL preformiraju u 306.bbr. U početnoj fazi formiranja komande ovih brigada su se u potpunosti oslanjale na infrastrukturu OpŠO Travnik.

OpŠO Travnik je nastavio sa funkcionisanjem sve do donošenja Odluke Predsjedništva R BiH o ukidanju štabova odbrane i formiranju komandi mjesta i komandi garnizona 19.12.1993.godine¹⁶.

312.mtbr (312.bbr, 712.bbr, 712.sbbr)

Prvi komandant OpŠTO Travnik major Zijad Čaber, imenovan je na dužnost komandanta 312.mtbr, koji odmah sa svojim, već provjerenim saradnicima, pristupa realizaciji naređenja o formiranju brigade.

Od Prvog i Drugog travničkog i Vlašićkog odreda formira se 1.motorizovani bataljon, od Karaulskog odreda 2.mtb, a od Turbetskog

14 Naređenje ŠVK OS R BiH za formiranje 17.kbbr i 7.Mbbr, broj: 02/1010-435, od 19.11.1992.godine

15 Naređenje OpŠO Travnik broj: 05793-5, od 04.12.1992.godine

16 Odluka Predsjedništva R BiH o ukidanju štabova odbrane i formiranju komandi mjesta i komandi garnizona, broj: 1589/93, od 19.12.1993.godine

odreda i Odreda „Gradina“ 3.mtb. Ostale prištapske i prateće jedinice formiraju se na eksteritorijalnom principu. Komanda 312.mtbr donosi odluku da se Dan državnosti R BiH 25.novembar obilježi i kao Dan formiranja 312.mtbr.

Ova brigada je doživjela transformaciju iz motorizovane u brdsku u novembru 1993.godine¹⁷, a formiranjem 7.korpusa preći će u sastav istog i biva preimenovana u 712.bbr. Ime brigade će se dopuniti i nakon dobivanja počasnog naziva „Slavna“, pa će kraj rata dočekati kao 712.sbb.

Nakon što je Zijad Čaber prešao na novu dužnost u Komandu 7.korpusa, dužnost komandanta 712.bbr obavljao je major Kenan Dautović.

306.brdska brigada (706.bbr, 706.lbr)

Major Esed Sipić sa užim dijelom komande preuzima na sebe odgovornost da u vrijeme kada jedinice koje trebaju ući u sastav 306.bbr drže položaje na Vlašiću, istovremeno vrši preformiranje istih u formaciju brdske brigade. Iz Naređenja OpŠO Travnik bilo je jasno da u sastav 306.bbr ulaze odredi Biljanske doline: Mehurić, Han Bila, Ljuta greda, Hum, Bataljon PL i Šipraški bataljon. Linije dodira sa SCA bile su prilično udaljene, a u sastavima ovih odreda i bataljona bilo je dosta starješina bivše JNA koji su završili vojne akademije, pa je izgledalo da će proces formiranja brigade ići prilično lako.

Ali, kod Bošnjaka ništa ne ide lako. Ako im neprijatelj ne pravi probleme, onda su majstori da sami sebi zagorčaju život.

Imajući u vidu Naređenje ŠVK OS RBiH o eksteritorijalnom principu popune jedinica OS RBiH¹⁸ od 21.09.1992.godine, te nesreću koja je zadesila borce na položaju Mačkova ravan, kada je od jedne MB granate poginulo 6 boraca, od kojih je 5 bilo iz Gluhe Bukovice, odlučeno je da se popuna 306.bbr izvrši na eksteritorijalnom principu, tako da u jednoj smjeni na položaju prema neprijatelju ne bude ljudstvo iz jednog sela, nego da svaki streljački vod u svom sastavu može imati najviše dva pripadnika iz jednog sela. Organizacijsko-mobilizacijski organ brigade dobio je zadatak da uradi spiskove jedinice po ovom

17 Naređenje ŠVK OS RBiH o preformiranju 312.mtbr u 312.bbr, broj: 14/75-135 od 06.11.1993.godine

18 Naređenje ŠVK OS RBiH broj: 02/1010-117, od 21.09.92.godine o eksteritorijalnom principu popune jedinica OS RBiH

principu u što kraćem roku, te da novoformirane jedinice preuzmu linije odbrane od postojećih odreda TO.

Prvi problem koji se javio bio je taj da Komandant Bataljona PL Midhat Purić Hadžija nije pristao ući u sastav 306.bbr, nego je tražio da njegova jedinica uđe u sastav 314.mtbr Zenica, čiji je komandant bio gosp. Ibrahim Purić, njegov rođak. Pošto je gosp. Ibrahim Purić u Zenici uživao određen ugled, on se izborio da se naređenje o formiranju jedinica na travničkoj općini izmijeni i Bataljon PL ulazi u sastav 314.mtbr¹⁹. Kada je u pitanju ova jedinica, ni ovo nije bilo posljednje naređenje koje je ovu tematiku regulisalo, nego je Komanda 3.Korpusa 14.12.92.godine dopunila svoje ranije dvije naredbe i regulisala *“... da u sastav 314.mtbr Zenica pored navedenih jedinica iz Zenice ulaze i sljedeće jedinice Opštinskog štaba odbrane Travnik: PL Gluha Bukovica iz Odreda Mehurići, Četa Zagrađe iz Odreda Mehurići, Vod Skomorje iz Odreda Mehurići...”*²⁰

Rad na ustrojavanju jedinice po eksteritorijalnom principu je završen. **22.12.92.** godine izvršena je smotra 1.bataljona u Mehuriću i isti je preuzeo dodjeljenu liniju odbrane, **i taj datum je uzet kao Dan formiranja 306.bbr.** Međutim, problemi su nastali kada je 4.bb trebao preuzeti liniju odbrane. U Komandi 306.bbr bilo je tihe opstrukcije ovakvog načina formiranja brigade, te se ispostavilo da pozivi borcima nisu ni upućeni, a kada je upućena VP da uruči nove pozive u s.Višnjevo, dočekani su na prilazima selu od strane naoružanih mještana. Tražili su da se jedinice formiraju na seoskom principu, a da ove seoske jedinice formiraju bataljone, koji će posjedati položaje iznad svojih sela.

Nemajući kud, Komanda brigade odlučuje da postojeći odredi do daljnjeg drže linije odbrane, a da Organizacijsko mobilizacijski organ 306.bbr sačini nove spiskove po principu da se bataljoni formiraju na teritorijalnom principu. Iz Izvještaja Komande 306.bbr od 08.01.93. godine²¹ vidljivo je da su prištapske jedinice formirane na eksteritorijalnom principu, a da 1.bb sačinjavaju borci Šipraškog bataljona, Skender Vakufa i Mrkonjić Grada, da se 2.bb popunjava sa područja

19 Naređenje Komande 3.K broj: 05/101-1 od 06.12.92. Regulisanje statusa jedinica sa područja Gluhe Bukovice po kome se stavlja van snage Naređenje OpŠO Travnik broj: 05/793-5 od 04.12.92.godine koje je ovo regulisalo

20 Naređenjem Komande 3.Korpusa o regulisanju statusa jedinica u z/o 314.mtbr, broj: 02/177-1, 14.12.1992.godine

21 Izvještaj Komande 306.bbr o realizaciji zadataka na formiranju brigade, broj: 05/9-2 od 08.01.93.godine

sela Bandol, V.Bukovica, Radojčići, Krpeljići, Maline i Mosor; da se 3.bb popunjava iz sela Kljaci, Karahodže, Alihodže, Zolote, Ričice, Dolac, Han Bila, Pode, Vranić i Čukle; te da se 4.bb popunjava iz sela Višnjevo, Dub, Suhi Do, Orahovo, Mehurić, Fazlići, Poljanice i Jezerci.

Samo je Komanda 306.bbr imala razvijeno KM u objektima Rudnika Bila, dok su komande bataljona imale prostorije za dežurstvo, koje su bile neka vrsta KM. **KM 1.bb bilo je u prostorijama OŠ Mehurići u Mehuriću**, gdje je bio smješten i dio ljudstva ovog bataljona, pošto se radilo o prognanom ljudstvu, koje nije imalo drugi smještaj. Za njih je to bila i kasarna i dom. **KM 2.bb bilo je u Krpeljićima, u prostorijama mjesne zajednice - omladinskog doma, dok je KM 3.bb bilo u prostorijama OŠ Han Bila**, koja je istovremeno služila i kao prihvatni centar za izbjeglice, koje su ovdje dolazile sa raznih strana BiH. **4.bb imao je KM u u školi u s.Višnjevo**, koje je bilo najbliže linijama prema četnicima.

Brigada doživljava transformaciju iz brdske u laku od 01.03.1995. godine, a naziv brigade je mijenjan i nakon formiranja 7.korpusa A R BiH (306.bbr je preimenovana u 706.bbr, a nakon transformacije u laku, 706.lbr)

Za ovu brigadu vezan je jedan kuriozitet za koga vjerovatno zna samo mali broj pripadnika brigade. Po dokumentaciji ŠVK OS R BiH ova brigada je bila i Muslimanska od 22.05.1995.godine²², do 10.08.1995. godine²³. Sa sigurnošću mogu potvrditi da ova naređenja nikada nisu realizovana, jer bih, kao načelnik Odsjeka za BO i O Komande 7.Korpusa bio upoznat sa ovim promjenama zbog stalnih izrada dokumenata koja su upućivana potčinjenim komandama i jedinicama.

Pored majora Sipića, koji je dužnost komandanta ove brigade obavljao u dva navrata, kao prvi i posljednji ratni komandant, dužnost komandanta su obavljali: major Vezir Jusufspahić i nadkapetan Munir Karić, a major Fahir Čamdžić je u više navrata bio vršilac dužnosti komandanta ove brigade.

22 Naređenje ŠVK OS R BiH za preimenovanje 706.lbr u 706.Mlbr, broj: 04/43-40, od 22.05.1995.g

23 Naređenje ŠVK OS R BiH za preimenovanje 706.Mlbr u 706.lbr, broj: 04/43-4-2, od 10.08.1995.g

1/7.Muslimanske brdske brigade (1/7.Mbbr)

Proučavanje istorije prostora bivše Jugoslavije pokazaće da 7.Mbbr nije prva jedinica sa muslimanskim predznakom, nego da je ovakvih jedinica bilo i u Drugom svjetskom ratu, ali da to nije smetalo antihitlerovskoj koaliciji. Naprotiv, odavalo im se priznanje za doprinos u borbi protiv fašizma, a formiranje ovakvih jedinica omogućilo je njihovim pripadnicima lakše obavljanje vjerskih dužnosti koje propisuje islam.

Početak agresije SCA na prostore Republike Bosne i Hercegovine kod svih rodoljuba izaziva potrebu organizovanja odbrane kućnog praga i slobode, te se cjelokupno stanovništvo uključuje u razne oružane formacije, kako bi dali svoj doprinos. Ove vojne formacije u početku su bile višenacionalne, multireligiozne, te je postojao problem organizacije vjerskog života u njima.

Čak se ni za muslimane sa ovih naših prostora ne može reći da podjednako shvataju upražnjavanje vjere Islama, tako da ni u jednonacionalnim jedinicama nije vladala harmonija poimanja vjere.

Bošnjaci-muslimani su prilično merhametli i liberalni. Neki smatraju da nema drugih zakona i pravila do onih koji su propisani u vjerskim knjigama islama, dok su drugi popustljiviji, dijelom se pridržavaju tih normi, ali su dijelom uključeni u liberalna kretanja u društvu i sredini u kojoj su živjeli.

Po nacionalnom sastavu za većinu jedinica A RBiH bi se moglo reći da su muslimanske, jer je ogromna većina pripadnika iz ove strukture, ali zbog prakticiranja Islama, pojavljuje se potreba formiranja jedinica u kojima će se u potpunosti moći obavljati vjerski obredi, u kojima će se moći pripremati hrana u skladu sa propisima Islama, te u kojima će se sprovesti i drugi propisi koje propagira vjera Islam.

Zbog toga u mnogim sredinama dolazi do formiranja ovakvih jedinica, koje će se nazvati Muslimanske snage (MOS) i koje će stati u odbranu R BiH.

Začetak Muslimanskih snaga imamo još u maju 1992.godine kada je u Travniku formirana prva jedinica Muslimanskih snaga, koja je dugo bila jedina jedinica MS u Republici. Slijedi formiranje jedinice MS u Radinovićima u julu 92.godine, a formiranje većeg broja ovakvih jedini-

ca dolazi nakon sastanka imama i ljudi zainteresovanih za formiranje ovakvih jedinica. Gotovo istovremeno dolazi do formiranja MS u Zenici, Visokom, Vitezu, Bugojnu, G.Vakufu, Busovači, Bratuncu, Srebrenici, Fojnici, Tešnju, Doboju, Brčkom, Gradačcu, Mostaru, Hadžićima, Zavidovićima i Zvorniku. Proces formiranja se nastavlja u Olovu, Kaknju, Žepču, Kalesiji, Vlasenici, Konjicu, Lukavcu, Novom Šeheru, Novom Travniku, Živinicama i Varešu. Za godinu dana u 30 općina BiH formirane su MS, a stvaranjem većih formacijskih jedinica u ARBiH iziskuje potrebu objedinjavanja ovih usitnjenih jedinica MS.

U Travniku MS prerastaju u Udarni odred MS, dok se u okviru 1.zeničke brigade formira 7.muslimanski bataljon. Ove dvije jedinice biće okosnica formiranja 7.Mbbr, od boraca Udarnog odreda MS iz Travnika formira se 1.Mbb, a od 7.muslimanskog bataljona 1.zeničke brigade formira se 2.Mbb.

Prva brigada sa muslimanskim predznakom U AR BiH nije 7.Mbbr, nego je to 101.Muslimanska pješadijska brigada u sastavu 5.Korpusa.²⁴ Sa muslimanskim predznakom bilo je još brigada, a ja ću pomenuti 1.podrinjsku muslimansku brigadu, koja će kasnije biti preformirana u 243.Mlbr, 1.Muslimansku brigadu 1.Korpusa, 4.Muslimansku brigadu, 17.Muslimansku brigadu, 37.Mlbr (kasnije 737.Mlbr kada je ušla u sastav 7.Korpusa), 241.Mlbr-sprečansku, 242.Mlbr-zvorničku,... Iz ovoga je vidljivo da su svi korpusi ARBiH imali po neku jedinicu sa muslimanskim predznakom, ali je razlog ovog formiranja praktične prirode.

Na prijedlog OkŠO Zenica²⁵, ŠVK OS R BiH 19.11.1992.godine Naređenjem reguliše "...od oružanih sastava ARBiH angažovanih na platou Vlašića, formirati brdsku brigadu, pod nazivom 7.muslimanska brdska brigada..."²⁶. U sastav brigade ušle su jedinice iz Vareša, Kaknja, Zenice, Travnika, N.Travnika, Žepča, Viteza, Bugojna i Gornjeg Vakufa.

Komanda 1/7.Mbbr bila je u Travniku, a objedinjavao je jedinice MS Travnika, Viteza, Bugojna i G.Vakufa.

24 Odlukom ŠVK OS R BiH broj: 02/1010-255 od 15.10.92.godine kojom se reguliše "...da u sastav 5.Korpusa ulazi 101.Muslimanska pješadijska brigada..."

25 Prijedlog OkŠO Zenica za formiranje 7.Mbbr, broj:05/1623-1, od 18.11.1992.g

26 Naređenjem ŠVK OS R BiH za formiranje 7.Mbbr i 17.kbbr, broj: 02/1010-435 od 19.11.1992.godine

Ovaj bataljon će biti okosnica za formiranje 37.Mlbr početkom 1994.godine.

27.i 37.motorizovana brigada

Prvo pominjanje ovih brigada vezano je za sastanak predstavnika okruga Banja Luka sa predstavnicima Komande 3.Korpusa i ŠVK, te komandantima 7.Mbbr i 17.kbbr na „Plavoj vodi“ u Travniku 14.02.1993.godine. Razmatrajući stanje povećanog priliva prognanika iz B.Krajine i njihovog uključivanja u odbranu Republike, sa ovog sastanka upućen je prijedlog da se formiraju 27.i 37.mtbr, a da se popuna ovih brigada vrši vojnosposobnim stanovništvom sa prostora Bosanske Krajine koji kao izbjeglice i prognanici dolaze u Travnik²⁷.

Za komandanta 27.mtbr u formiranju određen je gospodin Rasim Imamović. Ni jedna od ove dvije motorizovane brigade nisu nikada profunkcionisale po ovoj formaciji.

27.brdska brigada (327.bbr, 727.sbbr)

Uvidjevši zabludu u vezi s popunom motorizovane brigade od ljudstva iz B. Krajine, na prijedlog Komandanta OG „B.Krajina“ generala Mehmeda Alagića, ŠVK OS R BiH 26.08.1993.godine donosi Naređenje o preformiranju 27.mtbr u 327.bbr²⁸, a u sastav ove brigade ulazi 1.brdski bataljon 306.bbr, te bataljon iz 314.mtbr koji je bio popunjan sa travničke općine²⁹ i dijelovi 314.mtbr koji su bili popunjeni izbjeglicama iz Kotor Varoši, Skender Vakufa, Mrkonjić Grada i drugih općina koje gravitiraju Srednjoj Bosni. Pod komandom prvog komandanta gosp. Rasima Imamovića brigada kreće putem slave.

Formiranjem 7.Korpusa brigada bigada se preimenuje u 727.bbr, a na prijedlog ŠVK OS R BiH³⁰ jedinici je dodijeljen počasni naziv „Slavna“. Ratna zastava sa počasnim obilježjem uručeno je komandantu 727.sbbr majoru Fazlić Mustafi na veličanstvenoj smotri jedinica 7.Korpusa u Travniku 07.02.1995.godine.

27 Prijedlog Komande 3. Korpusa strogo pov. broj: 02/31-239 od 16.02.93.godine, za formiranje Operativne grupe „Bosanska krajina“, 27.i 37.mtbr

28 Naređenje ŠVK OS R BiH o preformiranju 27.mtbr u 327.bbr, broj: 14/75-95, od 26.08.1993.godine

29 Bataljon PL kojim je komandovao Midhat Purić-Hadžija

30 Prijedlog ŠVK OS R BiH za dodjelu počasnih naziva jedinicama, broj: 05-2/2053-2, od 24.12.1994.godine

37.Muslimanska lahka brigada (737.Mlbr)

37.mtbr je ostala mrtvo slovo na papiru sve do početka 1994. godine, kada ŠVK OS R BiH, na prijedlog Komande 3.Korpusa donosi Naređenje o preformiranju 37.mtbr u 37.Muslimansku lahku brigadu³¹. Okosnica za formiranje ove brigade bio je 1/7.Mbbr, a zadatak da formira ovu brigadu dobiva pukovnik Asim Koričić sa saradnicima. Koričić je bio jedini komandant ove jedinice koju je predvodio u svim borbama.

Formiranjem 7.Korpusa brigada se preimenuje u 737.Mlbr, a 10.08.1995. godine od ljudstva ove brigade se formira 7.Bošnjački izviđačko-diverzantski bataljon. Suad Jusović-Juka predvodi ovaj samostalni bataljon u završnim operacijama 7.Korpusa A R BiH.

17.krajiška brdska brigada (17.kbbr, 17.skbbr, 17.vkbbr)

Već je bilo riječi o 7.kbbr koju je u Travnik doveo general Fikret Čuskić³² i formiranju 1.kbb na travničkoj općini. Odmah po formiranju 1.kbb otpočele su aktivnosti na njegovom prerastanju u 1.kbbr.

Cijeneći situaciju, komande ove dvije brigade zajedno sa grupom starješina ŠVK OS R BiH na čelu sa generalom Hadžihasanovićem dolaze do zaključka da bi najcjelishodnije bilo od ove dvije brigade formirati jednu manevarsku brigadu.

Nađeno je kompromisno rješenje o nazivu brigade kako bi se nastavila tradicija 7.Kbbr i 1.kbbr. Prijedlog upućen ŠVK OS R BiH bio je da se od 1.i 7.kbbr formira 17.kbbr.

19.11.1992.godine ŠVK OS R BiH donosi Naređenje³³ kojim se general Čuskić određuje za komandanta ove brigade. Ubrzan rad na formiranju brigade rezultira da je već 25.11.1992. godine prvi put postrojena i zvanično profunkcionisala, a 25.11. je određen kao Dan 17.kbbr.

Ova brigada nikada nije mijenjala broj 17 iz svog naziva, bez obzira kojem korpusu pripadala (u početnoj fazi bila je u sastavu 3.Korpusa,

31 Naređenje ŠVK OS R BiH za preformiranje 37.mtbr u 37.Mlbr, broj: 05/155-11-1, od 07.02.1994.godine

32 General Čuskić je bio major bivše JNA i tada su ga zvali Major Čuskić

33 Naređenjem ŠVK OS R BiH za formiranje 7.Mbbr i 17.kbbr, broj: 02/1010-435 od 19.11.1992.godine

a formiranjem 7.Korpusa u sastavu istog). Ime brigade se mijenjalo u skladu sa priznanjima koje je 17.kbbr dobivala od Predsjedništva R BiH.

Za prvu godišnjicu Armije R BiH 17.kbbr je dobila počasni naziv „Slavna“³⁴, na svečanom postrojanju 15.04.1994.godine povodom druge godišnjice Armije R BiH ratna zastava je okićena „Zlatnim ljljanom“, a na prijedlog ŠVK OS R BiH³⁵, na veličanstvenoj smotri jedinica 7.Korpusa u Travniku 07.02.1995.godine, komandantu 17.skbbbr uručena je ratna zastava sa počasnim obilježjem „viteška“.

Putem slave u Odbrambeno-oslobodilačkom ratu vitezove ove brigade su predvodili komandanti: general Fikret Čuskić, major Sead Ćirkin i major Sakib Forić.

Odred „El-mudžahidin“

Na prostoru Srednje Bosne pojavio se veći broj stranaca afroazijskog porijekla koji se na razne načine uključuju u borbu protiv neprijatelja. Njihovo povremeno samoinicijativno uključivanje u borbena dejstva i drugačije poimanje načina izvođenja borbenih dejstava, te tumačenja pravila po kojima se treba ponašati, vrlo često je izazivalo probleme na terenu, te je Komanda 3.Korpusa, u cilju prevazilaženja tih problema i stavljanja u sistem rukovođenja i komandovanja Oružanim snagama, 12.08.1993.godine predložila da se od tih stranaca formira Odred „El-mudžahidin“³⁶. Po ovom prijedlogu „...mobilizacijsko zborište ovog odreda bilo bi u s.Mehurić, SO Travnik...“

ŠVK OS R BiH je prihvatio prijedlog Komande 3.Korpusa i već sutradan izdao Naređenje za formiranje Odreda „El-mudžahidin“³⁷. Iako je pomenutim Naređenjem ŠVK OS R BiH bilo regulisano: „...Popunu Odreda „El-mudžahidin“ izvršiti od ljudstva tj.stranih državljana-dobrovoljaca, koji se nalaze na teritoriji z/o 3.Korpusa...“, određen broj lokalnog stanovništva se priključio Odredu „El-mudžahedin“, posebno sa prostora Biljanske doline općine Travnik.

34 Naređenje ŠVK o dodjeli počasnih naziva, broj: 13/204-7, od 15.04.1993.godine

35 Prijedlog ŠVK OS R BiH za dodjelu počasnih naziva jedinicama, broj: 05-2/2053-2, od 24.12.1994.godine

36 Prijedlog Komande 3.Korpusa za formiranje Odreda „El-mudžahidin“, broj: 05/900-90, od 12.08.1993.godine

37 Naređenje ŠVK OS R BiH za formiranje Odreda „El-mudžahidin“, broj: 14/75-86, od 13.08.1993.godine

Komanda Odreda je odmah na početku premještena u „Vatrostalnu“ Zenica, a na teritoriji općine Travnik koristili su objekte u Poljanicama kod Mehurića i u s.Orašac, nakon što su Hrvati napustili ovo selo.

Specifičnost ove jedinice, između ostalog je i to što su imali poseban sistem rukovođenja i komandovanja. Pored vojnog komandanta imali su svog Emira i Šuru koji su bili neprikosnoveni autoriteti u jedinici.

BRIGADE HVO

Općinski stožer HVO bio je pandam OpŠTO Travnik. Objedinjavao je postrojbe HVO na prostoru općine Travnik, a sa OpŠTO Travnik je surađivao u mjeri koliko je to odgovaralo interesima rukovodstva HDZ na travničkoj općini.

Općina Travnik je bila dijelom paradržavne tvorevine Hrvatske zajednice Herceg Bosna (HZ HB)³⁸, a u vojnom pogledu u z/o Operativne zone „Srednja Bosna“ (OZ SB)³⁹

Zapovjedništvo OZ SB kao da prepisuje postupke Armije R BiH o ukрупnjavanju postrojbi u brigade i 25.11.1992.godine izdaje Zapovijed o formiranju brigada HVO u svojoj z/o⁴⁰. **Po ovoj zapovijedi u Travniku se formira „Travnička“ brigada, a u vojarni u Travniku bilo je predviđeno da je formira brigada HVO „Jajce“.** Kažem da je bilo predviđeno, jer se ta brigada HVO nije ni formirala u Travniku.

U vrijeme pregovora o Vens-Ovenovom planu GS HVO HZ HB pre-judicira konačnu odluku i prije potpisivanja ovog mirovnog sporazuma samoinicijativno izdaje Zapovijed o organizaciji OS po provincijama⁴¹ po kojoj se „...sve postrojbe Armije i HVO u provincijama 3,8 i 10 stavljaju pod komandu GS HVO...“. Treba napomenuti da je provincija 10 bila Travnička. Ovu Zapovijed GS HVO donio je na osnovu Odluke HVO HZ HB o pretpočinjavanju svih jedinica u provincijama 3,8 i 10

38 Odluka o uspostavi HZ HB, od 18.11.1991.godine, izmjenjena i dopunjena 03.07.1992.godine i objavljena u Narodnom listu HZ HB broj 1 od rujna 1992.godine, članak 2.: „...HZ HB čine područja općina: Jajce...Travnik...“

39 Zapovijed Glavnog stožera HVO HZ HB za formiranje operativnih zona, broj: 01-2054/92, od 21.08.1992.godine: „OZ „Srednja Bosna“... općine Jajce, D.Vakuf, Travnik, N.Travnik, Vitez, Busovača, Kiseljak i Žepče...“

40 Zapovijed OZ SB za ustrojavanje brigada, broj: 1224/92, od 25.11.1992.godine

41 Zapovijed GS HVO HZ HB o organiziranju OS po provincijama, broj: 01-70/93, od 15.01.1993.godine

Zapovjedništvu GS HVO HZ HB⁴² koju je potpisao predsjednik HVO HZ HB Jadranko Prlić.

U cilju pokrivanja cjelokupne teritorije naoružanim postrojbama, HVO općine Travnik, na osnovu Zapovijedi Uprave za odbranu Travnik o formiranju postrojbi domobranstva⁴³ i Uputstva OZ SB o domobranstvu općine i zapovjedništvu domobranstva⁴⁴, donosi Odluku o formiranju domobranske postrojbe općine Travnik⁴⁵. Iz Izvješća Zapovjedništva OZ SB, IZM Vitez, po Zapovijedi broj: 01-254/93 od 08.03.1993.godine može se vidjeti da je „...*Odlukom Vlade HVO općine Travnik 02.03.1993.godine formirana domobranska bojna promjenljivog sastava, a u privremeno zapovjedništvo imenovani: Ljupko Rajić, Franjo Lujanović i Ivica Pavlič...*“

Uparedo sa formiranjem domobranske bojne, HVO Travnik donosi odluku o formiranju druge brigade HVO na prostoru travničke općine⁴⁶, a iz akta Zapovjedništva OZ SB od 20.03.1993.godine⁴⁷ jasno je da je 06.03.1993.godine Zapovjedništvo donijelo odluku o formiranju još jedne travničke brigade HVO, te da je za aktivnosti na formiranju brigade određen **Ilija Nakić, koji će biti zapovjednik ove brigade.**

Ova brigada će dobiti ime „Frankopan“ brigada HVO, a zapovjedno mjesto će joj biti u Gučoj Gori. Po aktu Zapovjedništva „Frankopan“ brigade „Borbeni put, „Frankopan“⁴⁸ brigada je formirana 01.04.1993.godine.

OPERATIVNA GRUPA “BOSANSKA KRAJINA” (OG BK)

Operativna grupa “Bosanska krajina” (OG “BK”) prvi put se spominje u dokumentu Komande 3. Korpusa (K 3. K) strogo pov. broj: 02/31-239 od 16.02.93.godine, kojim K 3.K na osnovu zaključaka sa sastanka predstavnika Okruga Banja Luka, predsjednika ratnih predsjedništava općina: Prijedor, Sanski Most i Ključ, te komandanata 7.Mbbr i

42 Odluke HVO HZ HB o pretpočinjavanju svih jedinica u provincijama 3,8 i 10 Zapovjedništvu GS HVO HZ HB, broj: 01-I-32, od 15.01.1993.godine

43 Zapovijedi Uprave za odbranu Travnik o formiranju postrojbi domobranstva, broj: 399/93, od 16.02.1993.godine

44 Uputstvo OZ SB o domobranstvu općine i zapovjedništvu domobranstva, broj: 20-3-590/93, iz marta 1993.godine

45 Odluku HVO Travnik o formiranju domobranske postrojbe općine Travnik, broj: 01-49-46/93, od 02.03.1993.godine.

46 Zaključak sa sjednice HVO Travnik

47 Akt Zapovjedništva OZ SB upućen Predsjedništvu HVO Travnik u vezi stava o formiranju brigade HVO, broj:01-3-715/93 od 20.03.1993.godine

48 Akt Zapovjedništva „Frankopan“ brigade HVO: Borbeni put „Frankopan“, broj: 13-01-299-III/94, od 20.01.1994.g

17.kbbr, komandanta Odreda MUP okruga Banja Luka i predstavnika K 3.K i ŠVK koji je održan u Travniku 14.02.93.godine, predlaže Štabu vrhovne komande (ŠVK) da se naredbom formira Operativna grupa "Bosanska krajina" u čiji sastav bi ušle: 7.Mbbr, 17.kbbr, 27.i 37.mtbr u formiranju, a za komandanta je predložen gospodin Mehmed Alagić. Jedinice u formiranju bi se popunjavale od vojno sposobnog stanovništva sa prostora Bosanske Krajine, a predlaže se da postojeći sastav OG "BK" odmah stavi na raspolaganje za deblokadu Sarajeva, a po izvršenju ovog zadatka usmjeri na oslobađanje Bosanske Krajine. Takođe se predlaže da se oformi mala komanda OG "BK" koja bi bila operativna.

Već sutradan, 17.02.93.godine ŠVK donosi Odluku str.pov broj:14/76-6 o formiranju OG "BK" u sastavu 3.K u čiji sastav ulaze: 7.Mbbr, 17.kbbr, 27.mtbr (u formiranju), 37.mtbr (u formiranju) i druge ratne jedinice po odluci K 3.K..

Na osnovu Odluke ŠVK, K 3.K donosi Naređenje str.pov.broj: 02/33-628 08.03.93.godine o formiranju operativnih grupa u 3.K. Po ovom naređenju u OG "BK" ulaze: 7.Mbbr, 17.kbbr, 305.bbr (Jajce), 27.mtbr (u formiranju), Opštinski štab odbrane (OpŠO) Jajce sa svojim jedinicama. Za komandanta OG "BK" određen je gospodin Mehmed Alagić, a pored njega u komandi treba biti još 4 lica: zamjenik komandanta, operativac, logističar i referent opštih poslova, ujedno daktilograf. Također je regulisano da u planiranju i pripremi borbenih dejstava (b/d), kao i potrebnim analizama komandant OG koristi kadrove i kapacitete brigada i štabova koji su u sastavu OG. Poslove formiranja završiti do 15.03.93.godine.

U preambuli ovog Naređenja rečeno je da su operativne grupe privremeni sastavi sa jasnim nadležnostima i obavezama.

Naređenjem broj: 09-206/3 od 19.06.93.godine Komandant OG "BK" prenosi pravo potpisivanja dokumenata u njegovom odsustvu na Fikreta Ćuskića od 20.06.93.godine, koji nije bio pripadnik Komande OG "BK", nego komandant 17.kbbr. Iz ovog bi se moglo zaključiti da je Ćuskić na ovaj način postavljen, odnosno određen da obavlja dužnost zamjenika komandanta OG "BK".

Razvoj situacije na terenu nije omogućio da OG BK izvrši zamišljeni zadatak deblokade Sarajeva i oslobađanja B.Krajine, nego je obje-

dinjavala djelovanje jedinica na prostoru općina Travnik, N.Travnik i Vitez u odbrani od SCA, ali i ekstremista HVO. U sastav OG BK ušle su travničke brigade 312.mtbr i 306.bbr, 27.bbr omah po preformiranju iz motorizovane u brdsku, 325.bbr iz Viteza i 308.bbr iz N.Travnika. OpŠO Travnik, N.Travnik i Vitez takođe su postali dijelom OG BK.

Naredbom Predsjedništva R BiH broj: 02-111-670/93 od 01.11.93.godine Alagić je postavljen za Komandanta 3.korpusa, a dužnost komandanta OG "BK" preuzima Fikret Ćuskić koji je istovremeno obavljao dužnost komandanta 17.kbbr i vršio dužnost komandanta OG "BK".

OG "Bosanska krajina" rasformirana je po Naređenju ŠVK broj: 05/155-37-3 od 18.04.94.godine, a ljudstvo i MTS raspoređeno u jedinice i komande 7.Korpusa A R BiH.

7.KORPUS ARMIJE R BiH

U redovima Armije R BiH, pogotovo u mislima Krajišnika, nije se odustajalo od stvaranja manevarskih formacija koje će krenuti iz Srednje Bosne ka Krajini. Zbog toga je Travnik odabran za mjesto gdje će se formirati 7.Korpus Armije R BiH.

ŠVK OS R BiH 11.01.1994.godine Naređenjem o organizacijskim promjenama u A R BiH naređuje formiranje 7.Korpusa⁴⁹. Za komandanta 7.Korpusa imenuje se general Mehmed Alagić, koji će od ovog momenta uporedo obavljati dužnost komandanta 3.Korpusa i rukovoditi timom starješina na stvaranju uslova da 7.Korpus preuzme z/OG BK i OG „Zapad“ i povede jedinice 7.Korpusa preko Vlačića i Kupresa prema B.Krajini.

U sastav 7.Korpusa ulaze jedinice koje su do tada bile u OG BK (17. skbbr (popunjena eksteritorijalno, uglavnom prognanicima i dobrovoljcima iz B.Krajine, ali je po evidenciji Ministarstva odbrane Travnik kroz ovu jedinicu prošlo i oko 450 Travničana), 37.Mlbr (popunjena eksteritorijalno, ali najvećim dijelom Travničanima i vojnicima iz općina Srednje Bosne, a jedan dio je bio prognanih lica i dobrovoljaca iz B.Krajine), 305.bbr iz Jajca, 306.bbr-iz Biljanske doline travničke općine, 308.bbr-N.Travnik, 312.bbr-iz Lašvanske doline travničke općine,

⁴⁹ Naređenje ŠVK OS R BiH za organizacijske promjene u ARBiH, formiranje 7.Korpusa, broj: 14/75-160/94, od 11.01.1994.godine

325.bbr-Vitez i 327.bbr (popunjena eksteritorijalno od prognanika i dobrovoljaca iz općina zapadno od Travnika, a jedan bataljon popunjen licima sa travničke općine), jedinice OG „Zapad“ (307.bbr-Bugojno, 317.bbr-G.Vakuf, 370.bbr-D.Vakuf), a kasnije će se pridružiti i 333. bbr iz Busovače.

Travnička općina je teritorija gdje se razvija KM 7.Korpusa i dio prištapskih jedinica 7.Korpusa: 7.izviđačko-diverzantski bataljona, 7.bataljon vojne policije, Logistička baza 7.Korpusa, 7.inženjerski bataljon, 7.četa za protivelektronsku borbu, 7.četa veze, 7.vod ABHO.

U Travniku se razvija i Komanda garnizona Travnik.

Od prvog izvještaja 07.04.1994.godine, pa do završetka rata, ovaj Korpus će kroz pobjede predvoditi jedini komandant ovog Korpusa, legendarni general Mehmed Alagić.

Ima li grada sa više brigada?

SVJETSKI DAN SOLIDARNOSTI SA PALESTINSKIM NARODOM¹

Generalna skuština OUN je 29. novembra 1977. godine donijela odluku da se 29. novembar obilježava kao Svjetski dan solidarnosti sa palestinskim narodom.

Uvod

Palestina je bila dio muslimanske države 14 stoljeća, u kojoj su muslimani mirno koegzistirali sa kršćanskim manjinama, osim za vrijeme krstaških ratova. Palestina je bila pod Britancima od 1914. do 1948. godine, i u tom periodu su Britanci otvorili vrata Jevrejima širom svijeta da migriraju u Palestinu. Odmah nakon odlaska Britanaca iz Palestine, Jevreji su proglasili svoju državu na palestinskoj zemlji, izuzev teritorije Zapadne obale i Gaze, koje su okupirane 1967. godine. Palestinci su tako pretrpjeli oduzimanje imovine, prisilnu migraciju bez prava na povratak i genocid.

Palestinski narod se od početka 20. stoljeća podigao u borbu protiv nepravедnih odluka, kao što je Balfurova deklaracija iz 1917. godine. Ova deklaracija, izdata od strane Velike Britanije, odobrila je Jevrejima iz cijelog svijeta da Palestina bude njihova nacionalna država na račun Palestinaca. Od tada, Palestinci vode borbu i protiv svih ostalih odluka britanske kolonijalne vlasti i to putem mnogobrojnih ustanaka, a od dvadesetih godina 20. stoljeća, pa do 15.05.1948. godine, dana događaja katastrofe zvane Nakbah, sa skromnim sredstvima su u sukobu sa tadašnjom britanskom ratnom mašinerijom, cionističkom terorističkom organizacijom i izraelskom vojskom, naoružanom

¹ Izlaganje povodom Svjetskog dana solidarnosti sa palestinskim narodom, Dom OSBiH, Sarajevo, 3. decembra 2010.

i financijski podržanom od strane SAD i Evrope. Pored toga, sve međunarodne sile tada su bile opredijeljene u korist Izraela. Nakon Nakbaha, palestinski pokret je prešao u novi period iz čega je proizašao početak savremenog ustanka koji je, prvom borbenom akcijom 10.01.1965. godine protiv izraelskog okupatora, započeo Palestinski nacionalni oslobodilački pokret FATAH, u čijem su rukovodstvu bili Jaser Arafat, Mahmoud Abas Abu-Mazin, Khalil El Wezir, Salah Khalef, Hail Abdulhamid, Kemal Aduan, Abu Jusof El Najar, Farook Kadoomi i drugi. Većina ih je poginula u borbi za slobodu i nezavisnost palestinske države.

Palestinsko pitanje je globalno pitanje, na kojem se ukrštaju različiti interesi i principi. To nije samo srednjoistočno ili arapsko pitanje. Nije to samo stvar više od milijarde muslimana, nego i kršćana i jevreja. Globalne sile, kao što su SAD, EU i druge, sukobljavaju se oko rješenja ovog problema, koje bi moralo biti pravedno.²

Što se tiče pogubne američke vojne pomoći Izraelu, ista se početkom 70-tih godina višestruko povećala. U 1967. godini iznosila je 13 miliona USA \$, 1968. godine 76 miliona USA \$, a 1971. godine 600 miliona USA \$. Iznos finansijske podrške Izraelu se mijenja: nakon zaljevskog rata 1991. godine, SAD su odobrile Izraelu dodatne dvije milijarde dolara godišnje u vidu saveznih grantova i vrijednosnih papira. Ukupni grantovi SAD datih Izraelu dostigli su pet milijardi USA \$ godišnje, ili 13,7 miliona USA \$ dnevno. Tu su i drugi vidovi finansijske pomoći koju Izrael prima od jevrejskih humanitarnih organizacija iz SAD i privatnih donatora, ukupno 1,5 milijardi USA \$ godišnje.³ Isto tako, poguban je izvoz naoružanja i vojne opreme Izraelu od strane pojedinih država – članica EU.

Rezolucije OUN o palestinskom pitanju

U novembru 1947. godine, OUN je Rezolucijom broj 181 odlučila da mandat Velike Britanije u Palestini prestaje u maju 1948. godine i objavila plan o podjeli Palestine na dvije države – arapsku i jevrejsku. Prema tom planu, oba su dijela trebala biti ujedinjena ekonomskom unijom, a podjela je predviđala poseban status grada Jerusalema, kao

2 www.arabji.com/palentine/govt.htm.

3 www.us-israel.org/jsource and www.usaid.gov.

područja pod direktnom jurisdikcijom OUN. Rezolucija je donešena uvjerljivom većinom glasova u Generalnoj skupštini, uz istovremenu podršku glasova SAD i SSSR-a. Velika Britanija je ostala suzdržana, a protiv podjele glasale su sve arapske države. Palestinski Jevreji prihvatili su plan, dok ga je arapska zajednica odlučno odbacila.

Palestinsko pitanje je 1948. godine prenijeto u nadležnost OUN. Generalna skupština je 29.11.1948. godine donijela Rezoluciju broj 181/II koja se naziva Rezolucijom o podjeli Palestine i stvaranju dvije nezavisne države: arapske i jevrejske. Također, donijela je i Rezoluciju broj 194/II od 11.12.1948. godine, koja je tretirala pitanje palestinskih izbjeglica i u kojoj je potvrđeno:

- priznanje da postoji veliki broj Palestinaca koje žive u izbjeglištvu, i
- priznanje njihovog prava na povratak na svoja ognjišta.

Ove dvije rezolucije Generalne skuštine OUN imaju posebnu važnost za rješavanje zakonske regulative palestinske države i palestinskog naroda, a njihovo provođenje bio je važan uslov za pristupanje Izraela u članstvo OUN.

Na osnovu rezolucije OUN iz novembra 1947. godine, britanski mandat u Palestini je prestao u ponoć 14.05.1948. godine. Istog dana, Jevrejsko narodno vijeće je, na području koje mu je planom podjele dodijeljeno, proglasilo izraelsku državu. Odmah su je priznale SAD i SSSR, a do kraja godine učinila je to i većina država (s izuzetkom arapskih i SFRJ). Proglašenje države Izrael, palestinski narod je označio danom katastrofe – Nakbah.

Nastojeći spriječiti podjelu Palestine, dan nakon proglašenja Izraela, otpočeo je napad armija šest arapskih država, članica Arapske lige: Egipat, Sirija, Irak, Liban i Transjordanija, te mali kontingent iz Jemena.

Uoči ovog rata, na području Palestine živjelo je oko 1.300.000 Arapa, i oko 600.000 Jevreja. Iako je Izrael od prije imao poluautonomnu vladu, i u trenutku napada imao pod oružjem 35.000 vojnika, nije bio spreman za rat većih razmjera. Najvažniji oslonac odbrane bila mu je milicija, u kojoj su bili pripadnici malih poljoprivrednih komuna – ki-

buca. S druge strane, većina lidera palestinskih Arapa bila je u egzilu, a veliki dio arapskih boraca perfidno je razoružala britanska vlast.⁴

Izraelska pobjeda u ratu 1967. godine, omogućila je Izraelu da odbaci sve pokušaje dogovora s arapskim susjedima. VSUN je 22.11.1967. godine donijelo Rezoluciju broj 242, u kojoj se traži da se Izrael povuče sa teritorija Zapadne obale i Gaze, ali se implicitno priznaje pravo svih država na postojanje, pa tako i Izraela. Ovom rezolucijom izražena je zabrinutost zbog situacije na Bliskom istoku i naglašena neprihvatljivost sticanja teritorija ratom, te potreba za pravednim i trajnim mirom. U ovoj rezoluciji uključena su dva načela:

- povlačenje izraelskih snaga sa okupiranih teritorija i
- prestanak svih potraživanja, te poštovanje i priznanje suvereniteta, teritorijalnog integriteta i političke nezavisnosti svake države na tom teritoriju, kao i njihovo pravo da žive u sigurnim i priznatim granicama, slobodno bez prijetnje silom.

Dodatno se tražilo:

- garantovanje slobode plovidbe i
- uspostavljanje demilitarizovane zone.

Ukazano je na problem izbjegličkih naselja i istaknut je zahtjev da se za Bliski istok imenuje specijalni predstavnik OUN koji bi ovu Organizaciju izvještavao o stanju na Bliskom istoku.⁵

Vijeće sigurnosti UN se hitno sastalo 21.10.1973. godine i usvojilo Rezoluciju broj 338. Ovom rezolucijom se pozivaju sve strane da odmah prestanu sa borbama i vojnim aktivnostima, a najkasnije u roku 12 sati nakon usvajanja ove rezolucije, kao i vraćanje na pozicije prije okupacije. Zatim se pozivaju zainteresovane strane da odmah nakon prekida vatre provedu Rezoluciju broj 242 i otpočnu pregovore radi uspostave pravednog i trajnog mira.⁶

Vrijeme i analitičari su pokazali da se Rezolucija broj 242, ni nakon toliko godina, nikada nije primijenila. Ona je jedna od najviše citiranih, a najmanje poštivanih dokumenata u historiji diplomatije. Malo

4 M. Gilbert, *The Routledge atlas of the Arab-Israeli conflict*, London (etc), Rotuledege, 2005., 102.

5 www.israelipalestinianprocon.com, 24.07.2009.

6 Study Guide to the ICJ Advisory Opinion on the israeli Wall Being Built in Palestine, www.geocities.com/savepalestienow/misdocuments/2003, 27.02.2009.

je tekstova koji su se tako temeljito analizirali. Diplomati i pravnici ota-
da lome koplja oko smisla tog (u načelu obavezujućeg) dokumenta za
čije neprovođenje svaka strana optužuje onu drugu.

Tekst rezolucije poziva „izraelske vojne snage da se povuku sa te-
ritorija okupiranih tokom nedavnog sukoba“, takva je formulacija do-
voljno neprecizna, pa ostavlja veliki prostor za razna tumačenja. Arap-
sko je stajalište da se Izrael mora povući sa svih područja okupiranih
1967. godine, dok SAD zagovaraju manje promjene granica.

Ustvari, bilo je riječi o svojevrsnom međunarodnom konsenzusu,
uključujući EU, SSSR i većinu nesvrstanih država. Ovaj konsenzus po-
četno je zastupao političko rješenje duž približnih granica i različitim
sredstvima pomoći osiguravao mir i spokoj, predviđao postupnu in-
tegraciju Izraela u regiji, dok bi, po svojoj suštini, on ostao zapadnoe-
vropsko društvo. To je način na koji je temeljen međunarodni doku-
ment (Rezolucija VSUN broj 242) i bio shvaćen širom svijeta, premda
je njezin tekst ostao neodređen kako bi se postiglo njeno prihvaćanje.
Postojao je suštinski dogovor. Službena pozicija SAD, na primjer, bila
je da će biti dopušteno samo „nesadržajno mijenjanje“ granica prije
juna 1967. godine, ovaj konsenzus odbacivao je miroljubivo rješenje
negirajući nacionalna prava palestinskih Arapa, spominjući ih isključi-
vo u kontekstu izbjegličkog problema. I to je bio razlog zbog kojeg je
PLO odbacio ovu rezoluciju. To odbijanje je možda taktička pogreška,
ali je lahko razumjeti njegovu motivaciju. Teško da se moglo očekivati
da bi Svjetska cionistička organizacija 1947. godine prihvatila rezolu-
ciju o Palestini, koja spominje jevrejske interese samo u odredbama
izbjegličke problematike.⁷

Nakon Rezolucije broj 242 prihvaćene su desetine drugih rezoluci-
ja, koje su kritikovale ponašanje Izraela, a on se na njih oglašivao. Ali,
Rezolucija broj 242 je i danas bitno polazište za postizanje mira, jer
sadrži načelo „zemlja za mir“, na kojem se temelje smjernice za posti-
zanje mira.

Generalna skupština UN-a je 22.11.1974. godine donijela i Rezo-
luciju broj 3236, kojom je potvrđeno pravo narodu Palestine da niko
ne može raspolagati Palestinom osim njih samih. Pored toga, potvr-

7 Chomsky, N. *Kobno trojstvo: Sjedinjene Države, Izrael i Palestinci*, Zagreb: Profil Internacional, 2004, 30-5.

đeno je: pravo palestinskog naroda da sam odlučuje o svojoj sudbini - bez miješanja izvana, pravo palestinskog naroda na nacionalnu nezavisnost i vođstvo, te da se palestinski narod posmatra kao jedan od osnovnih faktora u otvarivanju pravednog i stabilnog mira na Bliskom istoku. Istog dana, Generalna skupština je donijela i Rezoluciju broj 3237 kojom poziva PLO da, u ulozi posmatrača, učestvuje na njenim skupštinama i na svim međunarodnim samitima koji se održavaju u organizaciji UN-a. Također, PLO se poziva da kao ravnopravna strana učestvuje u svim pregovorima i samitima koji su vezani za Bliski istok.⁸

Od 1947., 1948. i 1949. godine bila je unaprijed poznata jedna tačka dnevnog reda zasjedanja Generalne skupštine UN-a: Palestinsko pitanje, arapsko-izraelski sukob, agresivno ponašanje Izraela uključivo i povremene agresije. Količinski izraženo, glavni organi i komiteti OUN-a tim pitanjima su, do aprila 1965. godine, ispunili 985 svojih sjednica. Nije lahko izračunati koliko je svijet u svom organizacionom vrhu utrošio snage na ova pitanja oko kojih se, već pomalo, stvara mit nerješivosti.⁹

Vijeće sigurnosti UN-a je 09.01.2009. godine prihvatilo rezoluciju u kojoj poziva: na hitan i trajan prekid vatre između Hamasa i izraelskih snaga u pojasu Gaze; puno izraelsko povlačenje; nesmetanu dopremu humanitarne pomoći i jačanje međunarodnih napora protiv krijumčarenja oružja u Gazu, ali, i pored toga, borbe u tom području su nastavljene. Ova rezolucija naglašava da palestinsko i izraelsko civilno stanovništvo treba biti zaštićeno; izražava duboku zabrinutost zbog pogoršanja humanitarne krize u Gazi, te osuđuje svako nasilje i neprijateljstvo usmjereno protiv civila i sva djela terorizma. No, Izrael je nastavio svoju kopnenu ofanzivu u Gazi, ignorišući ovu rezoluciju UN-a.

8 Embassy of the State of Palestina, Sarajevo, may 2008.

9 Ante Kesić, Nesvrstani, Blistok Rolović-komentari, eseji, August Cesarec, Zagreb, 1973, 53.

HISTORIJA HOLOKAUSTA (I)¹

UVODNE NAPOMENE

Generalna skupština Ujedinjenih nacija je, jednoglasno usvojenom Rezolucijom, broj 60/7, od 1. novembra 2005. označila 27. januar **Međunarodnim danom sjećanja na žrtve holokausta.**²

Prateći usvajanje Rezolucije, Generalni sekretar Ujedinjenih nacija je s pravom ukazao na taj poseban dan kao dan koji je "važan podsjetnik na univerzalno proučavanje holokausta, jedinstvenog zla koje jednostavno ne može biti prepušteno prošlosti i zaboravu". Strahote Drugog svjetskog rata podstakle su formiranje Ujedinjenih nacija. Ljudska prava za sve, bez razlike u rasi, spolu, jeziku ili religiji, jedno su od temeljnih načela zabilježениh u njihovoj Povelji. Da li je to danas zaista tako?

Na ceremoniji u muzeju Yad Vashem, izraelskoj državnoj ustanovi smještenoj u Jerusalemu, koja istražuje te muzejskim i naučnim radom čuva sjećanje na holokaust, marta 2005. generalni sekretar Kofi Anan podsjetio je da je "svjetski značaj genocida - sistematskog ubistva 6.000.000 Jevreja i miliona drugih - također, bila podsticajna snaga *Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima*. S tim u vezi, Generalni sekretar je, pored ostalog, dodao da "Ujedinjene nacije imaju svetu obavezu da se bore protiv mržnje i netolerancije. Ujedinjene nacije

- 1 Tekst je zasnovan na naučno verifikovanim saznanjima i bitnim rezultatima naučnih istraživanja brojnih i eminentnih istraživača holokausta, genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Evropi i svijetu. Izvori naučnih saznanja navedeni su, uglavnom, na kraju cjelovitog teksta, pri čemu su navedene i one referentne bibliografske jedinice u kojima se tretira izučavana pojava.
- 2 27. januar označen je **Međunarodnim danom sjećanja na žrtve holokausta** i ujedno podsjeća na najveći nacistički kamp smrti u Auschwitzu - Birkenau (Poljska), koga je toga dana 1945. oslobodila Crvena armija. Godine 2006. je prvi put u čitavom svijetu obilježen dan holokausta.

koje propuste priliku da budu na čelu borbe protiv antisemitizma i drugih oblika rasizma poriču svoju historiju i miniraju svoju budućnost”.

Podsjetimo i na to da je jedan od prvih i danas u višestrukome smislu najvažnijih dokumenata novoformirane međunarodne zajednice, utjelovljene u Ujedinjenim nacijama, upravo *Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*, koja spada u korpus najznačajnijih međunarodnopravnih dokumenata, u tekovine ljudske civilizacije, kao rezultat iskustva međunarodne zajednice iz holokausta i genocida u Drugom svjetskom ratu, čiji je posebno značajni zagovornik bio Jevrej, poljski pravnik Raphael Lemkin, čija je skoro cijela porodica žrtva holokausta. Lemkinova želja je bila, između ostalog, da uvjeri međunarodnu zajednicu u značaj čuvanja sjećanja na holokaust, kako se novi holokaust ne bi ponovio nijednom drugom narodu, obećanjem iskazano famoznom sintagmom “never again”.

*

* *

U svim periodima historije vršeni su genocid i drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, nanoseći velike gubitke čovječanstvu. Samo u XX stoljeću desetine miliona ljudi ubijeno je na genocidnoj osnovi. Masakri i drugi zločini su, nažalost, dio ljudske historije od najranijih vremena.

Na osnovu raspoložive relevantne dokumentacije može se pratiti kontinuitet zločina u Evropi i drugim kontinentima, motivi za njihovo sprovođenje i različiti načini ispoljavanja. Mnoge današnje liberalno-demokratske države su u određenom periodu svoje historije vršile zločine.

U temelje najpoznatijih i danas najstabilnijih nacionalnih država ugrađeni su vjerski, građanski i osvajački ratovi, inkvizicije, reformacije i kontrareformacije, rekonkviste, genocid i drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Svi ti pokreti ili institucije manipulirali su čovjekom, odnosno njegovim nacionalnim, etničkim i vjerskim obilježjem. Nisu to bile načelne ili apstraktne kontroverze, već konkretni obračuni koji su raspolagali čak i strogo formalizovanim

metodama: lomačama, pokrštanjima, deportacijama, prisilnim protjerivanjem, koncentracionim logorima, gasnim komorama, misionarstvom, svetim ratovima, svetim alijansama.

XX stoljeće je, nažalost *stoljeće genocida*. Različite grupe (nacionalne, etničke, rasne i vjerske) doživjele su **kao takve** pokušaj djelimičnog ili potpunog istrebljenja. Bosna i Hercegovina je, nažalost, višestruko historijsko svjedočanstvo da je dvadeseto stoljeće - *stoljeće genocida*. Njega je obilježila monstruoza neljudska težnja da se istrijebe cijele nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe kao takve, da im se onemogućí biološki, kulturni, socijalni i ekološki opstanak.

1. Definicija pojma *holokaust*

Termin *holokaust* koristi se da se opišu genocid i svi drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, koje su nacisti i njihovi saveznici, kolaboracionisti i marionetski režimi u periodu od 1933. do 1945. planski i sistematski izvršili u različitim dijelovima Evrope, pobivši desetine miliona ljudi. Oko šest miliona bili su Jevreji, tj. više od polovine ukupnog jevrejskog stanovništva Evrope, od čega 1.500.000 djece.

Riječ *holokaust* korištena je kroz historiju za opisivanje raznih pokolja nad civilnim stanovništvom, za velike katastrofe, masovna ubistva, kao, primjera radi, masovni pokolji u vrijeme krstaških ratova ili zvjerstva nad Kozacima u XVII stoljeću.

Riječ *holokaust* potječe od grčke riječi *holokaustos* i sastoji se od grčke složenice korijena - *hólon*, što znači *opće, općenito, svekoliko i kaustón*, što znači *čisto, očišćeno, spaljeno*. Riječ *holokaustón* u starih Grka znači *žrtvu paljenicu* svim zemaljskim i podzemnim bogovima i predstavlja zanimljivu asocijaciju na nacističku težnju paganskim prazorima, što je, po ocjeni Akademika Premeca, "od važnosti za razumijevanje fenomena uništavanja Jevreja". Riječ se pojavljuje u grčkom prijevodu biblijske žrtve poznate kao *olah*, što je sveto spaljivanje posvećeno u potpunosti Gospodaru, a postojala su i druga žrtvovanja u hrani.

U prvoj polovini XX stoljeća uobičajena je upotreba riječi *holokaust* na engleskom jeziku i njome se imenuju i označavaju masakri, ratovi i katastrofe.

Nakon Drugog svjetskog rata riječ *holokaust* počela se vezivati isključivo da označi nacističko uništavanje evropskih Jevreja, te se i danas upotreba te riječi često prisvaja isključivo za opisivanje i objašnjenje nacističkog genocida nad Jevrejima, kao arhetipskog događaja. Ipak, postoji rastuća svijest o tome da holokaust mora uključivati i pokušaje da se unište nejevrejski narodi, kao što je nacistički genocid nad Romima u okviru istog projekta destrukcije i eksterminacije. Od tada riječ polahko izgrađuje svoj put do engleskog jezika, piše se velikim prvim slovom i u najvećem broju slučajeva odnosi se specifično na genocid nad Jevrejima.

U hebrejskom jeziku i sve češće u međunarodnim krugovima ukoliko se želi naglasiti specifično jevrejska komponenta holokausta, koristi se riječ *šoa*, također biblijskog porijekla, koja označava *nevolju, nesreću, veliku katastrofu*. Ta se riječ prvi put pojavila u jednom novinskom članku na hebrejskom jeziku, objavljenom u Jerusalimu 1940.³ Država Izrael je 1951. uvela praznik *Jom ha-šoa* kao *Dan sjećanja na sve žrtve holokausta*.

Danas riječ *holokaust* primarno označava planski i organizovani, od države i njenih organa vlasti, nacistički genocid nad evropskim Jevrejima, a u širem značenju i organizovano istrebljivanje drugih (ciljnih) grupa, prvenstveno Roma, koje su od 1933. do 1945. u Njemačkoj i okupiranoj Evropi provodili nacistička Njemačka i njeni saveznici i kolaboracionisti. Jevreji bili su primarne žrtve nacističkog režima. Romi i razni slavenski narodi, također, bili su određeni - ciljani za uništenje ili desetkovanje zbog nacionalnih, etničkih ili vjerskih razloga. Milioni drugih ljudi, uključujući homoseksualce, ljude sa mentalnim ili fizičkim hendikepom, političke i vjerske protivnike (i Jehovini svjedoci), sovjetske ratne zarobljenike, poljsku aristokratiju i intelektualnu elitu, također, doživjeli su nezamisliva ugnjetavanja i smrt pod nacističkim režimom. Vodeći autoriteti i istraživači holokausta, uključujući prof. dr. Israela Charnya, saglasni su da se riječ *holokaust* ne može i

3 E. Jäckel, ENZYKLOPÄDIE DES HOLOCAUST, 2. Auflage, München, 1998, Vorwort zur deutschen Ausgabe, str. 18.

ne smije izdvajati iz konteksta drugih genocidnih pokolja nad ostalim nacionalnim, etničkim, rasnim, vjerskim i drugim grupama.

2. Korijeni, uzroci, osnovi i izvori holokausta

Velika ekonomska kriza 1929.-1933. teško je pogodila Njemačku. Broj nezaposlenih neprekidno je bio u porastu, pri čemu je u 1931. godini iznosio preko 6 miliona, a zarade radnika stalno opadale. U takvoj situaciji Hitlerova Nationalsocijalistička partija uspjela je osigurati podršku u imperijalističkim krugovima njemačkog društva, ali i kod osiromašenih narodnih masa.

Reakcionarni krugovi velikih sila, zbog krajnje neprijateljskog stava nacističkog programa prema marksističkoj ideologiji, radničkom pokretu i Sovjetskom savezu vidjele su u dolasku Hitlera na vlast mogućnost pretvaranja Njemačke u udarnu pesnicu protiv Sovjetskog saveza. U takvim okolnostima januara 1933. nacisti dolaze na vlast i terorom, provokacijama i lažnim obećanjima učvršćuju je.

Tridesetog januara 1933. Adolf Hitler je imenovan za kancelara, odnosno najmoćnijeg čovjeka njemačke Vlade, odlukom ostarjelog predsjednika Hindenburga, koji se nadao kako će Hitler izvući naciju iz teške političke i ekonomske krize. Hitler je bio vođa desničarske Nationalsocijalističke njemačke radničke partije (kraćim nazivom "Nacistička stranka"). Do 1933. Nacistička stranka je učvrstila svoj položaj jedne od najjačih stranaka u Njemačkoj, iako su - održavajući višestranačku organizaciju zemlje - na izborima za njemački parlament (Reichstag) 1932. nacisti osvojili samo običnu većinu s 33 posto osvojenih glasova.

Nakon preuzimanja vlasti, nacisti su političku, ekonomsku i vojnu aktivnost Njemačke usmjerili na ostvarenje ciljeva koje je Hitler još 1925. iznio u svojoj knjizi "*Mein Kampf*" (*Moja borba*) - programskoj platformi nacionalsocijalizma, čija je osnova teritorijalna ekspanzija. Osnovni smisao i cilj nacističke rasističke i osvajačke politike bio je proširenje njemačkog životnog prostora (*lebensraum*) i to u neposrednom susjedstvu, u samoj Evropi. Rješenje ključnog problema - životnog prostora (*lebensraum*) njemačkog naroda trebalo je, prema Hitleru, tražiti i naći u ekspanziji u Evropi, prvenstveno na istoku (*drang*

nach Osten), gdje se nalaze plodne zemlje, bogati izvori sirovina. Pored toga, na istoku je Sovjetski savez, čije je uništenje kao ideološkog protivnika bio jedan od primarnih zadataka nacističke Njemačke.

Priželjkivane teritorije naseljavali su, uglavnom, slavenski narodi, istina brojni, ali "rasno niži", kulturno i privredno manje razvijeni. Na tim teritorijama je bila prisutna i brojna jevrejska populacija, kao i značajne njemačke manjine. Nacistima je na ruku išlo i siromaštvo i društveno uređenje Sovjetskog saveza i njegove propagandne teze o svjetskoj revoluciji.

Životni prostor, odnosno "teritorije pogodne za proizvodnju hrane i sirovina" bile su istočna i jugoistočna Evropa. One su ionako uveliko korištene kao agrarni privjesak ("Ergänzungsraum") razvijene njemačke industrije. Jedini način da se to sve pretvori i u njemački "Grossraumordnung" bilo je podjarmljivanje i postepeno istrebljenje Slavena. Više miliona Jevreja, koji su živjeli na teritorijama okupirane Evrope, raspolagali su velikim bogatstvom koje je nacistima dobro došlo za finansiranje Projekta.

U početnoj fazi svoje ekspanzije Hitler je pristupio ostvarenju što bliže saradnje sa fašističkom Italijom i militarističkim Japanom i podržavao sve reakcionarne pokrete i elemente koji su mogli dovesti fašizam na vlast u nekoj od evropskih zemalja. Bezobzirnom propagandom i miješanjem u unutrašnje poslove suverenih država podstrekavao je njemačke manjinske grupe na revanšistički pangermanizam i cjepkanje nacionalnih teritorija.

Jačanje naci-fašizma rasplamsalo je razna revanšistička i nacionalistička stremljenja i u drugim zemljama poraženim u Prvom svjetskom ratu (Bugarskoj i dr.).

Nacisti su, u skladu sa svojom rasističkom ideologijom i politikom, imali za cilj da, pored ostalog, ostvare "*Konačno rješenje jevrejskog pitanja*", odnosno uništenje cjelokupnog jevrejskog stanovništva u Evropi. Sam iskaz "*konačno rješenje jevrejskog pitanja*" ("**Endlösung der Judenfrage**") prvi put je upotrijebljen u pismu Reinharda Heydricha, šefa Sigurnosne policije i službe Reicha, 26. februara 1942, prateći zaključke (tajne) Konferencije u Wannseeu (20. januara 1942). Prije toga, Hitler je već 10. januara 1939. izjavio: "Danas ću opet biti prorok.

Ukoliko međunarodni jevrejski finansijeri u Evropi i van nje, opet uspiju zemlje svijeta navesti na svjetski rat, **rezultat (...) će biti uništenje jevrejske rase u Evropi.**"

Stoljeća vjerskih predrasuda protiv Jevreja u kršćanskoj Evropi, koje su kulminirale brojnim teškim oblicima zločina nad njima u XIII, XIV i XV stoljeću, pogoršanih modernim političkim antisemitizmom koji se razvio iz složene mješavine ekstremnog nacionalizma, finansijske neizvjesnosti, straha od komunizma i takozvane eugenike ili nauke o superiornosti rasa, pripremili su temelj za holokaust. U civilizacijama zapadnog monoteizma je, u skladu sa tezom o duhovnoj nadmoći kršćansko-evropske civilizacijske poruke, genocidna ideologija duboko ukorijenjena. Hitler i ostali nacistički ideolozi smatrali su Jevreje "opasnom rasom", koja je već i samim svojim postojanjem ugrožavala biološku čistotu i snagu "nadmoćne arijevske rase". Da bi osigurao podršku hiljada pojedinaca u realizaciji "konačnog rješenja", nacistički režim je iskoristio postojeće predrasude protiv Jevreja u Njemačkoj i ostalim okupiranim državama ili državama saveznicama Njemačke u Drugom svjetskom ratu.

Holokaust nije bio jednostavno logična i neizbježna posljedica neobuzdanog rasizma. Pojavi holokausta doprinijeli su rasizam u sprezi sa višestoljetnom vjerskom nesnošljivošću i dugom tradicijom antisemitizma. Holokaust je oživljen nacionalističkim strastima koje su se pojavile u Evropi u drugoj polovini XIX stoljeća. On je potaknut i porazom Njemačke u Prvom svjetskom ratu i njenim nacionalnim poniženjem Versailleskim mirom. Holokaust je dodatno pogoršan teškim ekonomskim prilikama širom svijeta, neuspjehom Weimarske Republike i ravnodušnošću međunarodne zajednice. Holokaust je pospješeo razvojem nacističke rasne i genocidne ideologije i politike, počevši od filozofske platforme, izložene u Hitlerovoj knjizi *Mein Kampf*, preko *Nürnbergskih zakona* koje je nametnula država, političke harizme i manipulatorske propagande nacističkog režima Adolfa Hitlera, pa sve do državne politike ubistava i istrebljenja.

Dugu tradiciju predrasuda, uključujući antisemitizam, iskoristili su nacistički i ostali režimi (Mađarska, Rumunija, Sovjetski Savez), kako bi opravdali diktatorske mjere.

“Iako sve žrtve nisu bili Jevreji, svi su Jevreji bili žrtve”, napisao je preživjeli svjedok holokausta Elie Wiesel. “Jevreji su bili određeni za istrebljenje isključivo zbog toga jer su rođeni kao Jevreji. Njihova sudbina nije bila zapečaćena stoga što su nešto učinili ili objavili ili stekli, već zbog toga što su bili sinovi i kćeri jevrejskog naroda. Kao takvi bili su osuđeni na smrt kolektivno i pojedinačno...”

Nacistički pokušaj istrebljenja Jevreja u Evropi ne treba shvatiti samo kao posljedicu patološkog antisemitizma, birokratskih ili političkih procedura, kako to neki autori tvrde. Eksterminacija Jevreja može se razumjeti i shvatiti samo u cjelokupnom kontekstu razumijevanja nacističke ideologije i politike. Nacisti su bili zahvaćeni romantičarskom vizijom društva. Oni su željeli moralnu, dobro uređenu i prosperitetnu Njemačku, a Njemačka je željela poštene farmere, sposobne vojnike, vrijedne radnike, fertile i prema kući okrenute žene i odgojenu i poslušnu djecu. Zamišljali su da društva mogu biti unaprijeđena pročišćavanjem ljudi koji bi ometali idealno funkcioniranje društva. U Njemačkoj su krajem 1930. Jevreji - povezani sa kapitalizmom, modernim formama kulture i odlučnim održavanjem različitosti unutar njemačke nacije - jednostavno viđeni kao razbojnici, eksploatatori, korupcionisti i neloyalni. Oni su tako predstavljali potpunu antitezu fašističkom idealu uniformnog njemačkog društva, definisani kao strano tkivo u društvenom organizmu tog društva i tako su se našli (predodređeni da se nađu) na meti nacionalsocijalista. Višestoljetni antisemitizam učinio je Jevreje ciljnom grupom u Njemačkoj i usmjerio je svu svoju oštrinu i brutalnost u načinu njihovog progona. Jevreji su od nacista definisani kao neljudska bića, koja “zaslužuju” istrebljenje, kao i Romi, homoseksualci, Jehovini svjedoci, politički protivnici i “ravničarski civili” u okupiranim zemljama.

Ovaj prilaz daje holokaustu, kao dijelu masovnog programa socijalnog inženjeringa, da dizajnira i producira Njemačku sa kulturnim i socijalnim karakteristikama kakve nacisti žele. Holokaust je dio tog fenomena - nacistička želja za uobličavanjem njemačkog društva, koja je generirala holokaust.

U današnjem akademskom pogledu na pojavu holokausta, kao sastavnog dijela širokog njemačkog društvenog konsenzusa, istraži-

vači, kao što je Daniel Feierstein (Buenos Aires), zastupaju tezu da je holokaust bio genocid koji su počinili Nijemci, kojima je, kao izgovor za mizerno stanje Njemačke, a s njom i cijele Evrope, trebao unutrašnji neprijatelj; neko čijim bi se uništenjem temeljno promijenio karakter same Njemačke, što se nacističkim holokaustom i dogodilo.⁴

Nacističku rasističku ideologiju podržali su naučnici koji su zagovarali "selektivan uzgoj" (eugeniku), kako bi "poboljšali" ljudsku rasu. Zakoni prihvaćeni u periodu od 1933. i 1935. imali su za cilj smanjiti budući broj pripadnika genetski "nižih" rasa putem prisilnih programa sterilizacije: 320.000 do 350.000 osoba, proglašanih tjelesno ili mentalno hendikepiranima, podvrgnuto je hirurškim zahvatima ili postupcima zračenja, kako bi ih spriječili u razvoju potomstva. Zastupnici sterilizacije su, također, tvrdili kako hendikepirane osobe opterećuju zajednicu troškovima za njihovo izdržavanje. Mnogi od 30.000 njemačkih Roma, također, podvrgnuti su sterilizaciji, te im je zabranjena, kao i crncima, ženidba ili udaja za Nijemce. Oko 500 djece miješanog afro-njemačkog porijekla je sterilizirano.⁵ Novi su zakoni ujedinili tradicionalne društvene predrasude s rasizmom nacista, koji su Rome obilježili kao "zločinačku i asocijalnu rasu".

Hapšenje političkih neistomišljenika i ostalih koje su nacisti obilježili kao "nepoželjne" i "neprijatelje države" bila je još jedna aktivnost Hitlerove bezobzirne dikature 1930-ih godina XX stoljeća. Od 5.000 do 15.000 homoseksualaca zatvoreno je u koncentracione logore. U skladu s izmjenama krivičnog zakona iz 1935. koje su donijeli nacisti, već je i sama etiketa "homoseksualaca" mogla uroditi hapšenjem, suđenjem i sudskom presudom. Jehovini svjedoci, kojih je u Njemačkoj bilo najmanje 25.000, u aprilu 1933. stavljeni su izvan zakona kao organizacija, pošto su toj vjerskoj grupi uvjerenja branila polaganje zakletve državi ili službu u njemačkim oružanim snagama. Njihova je književnost zaplijenjena, a oni su izgubili svoja radna mjesta, nadoknadu za nezaposlene, penzije, kao i sva prava na socijalnu pomoć. Mnogi Jehovini svjedoci odvedeni su u zatvore i koncentracione lo-

4 D. Feierstein, *EL GENOCIDIO COMO PRÁCTICA SOCIAL*, Buenos Aires, 2007, str. 207-257.

5 Ta djeca koju su Nijemci prozvali "rajnskom kopiladi" bila su potomci Njemica i afričkih vojnika iz francuskih kolonija koji su 1920-ih godina XX stoljeća raspoređeni u Rajnskoj oblasti, demilitariziranoj zoni koju su uspostavili Saveznici nakon Prvog svjetskog rata kao tampon-zonu između Njemačke i zapadne Evrope.

gore u nacističkoj Njemačkoj, a njihova djeca u zatvore za maloljetnike i dječije domove.

U periodu od 1933. do 1936. hiljade ljudi, uglavnom političkih zatvorenika, bilo je zatočeno u koncentracione logore, dok je nekoliko hiljada njemačkih Roma odvedeno u posebne lokalne (općinske) logore.

3. Progon i diskriminacija Jevreja

Nakon što je preuzeo vlast, sasvim legalno - na parlamentarnim izborima, Hitler je u vrlo kratkom roku ukinuo njemačku demokratiju. Uvjerio je svoj kabinet da se pozove na ustavne odredbe i odobri uvođenje vanrednog stanja, što je značilo suspenziju slobode medija, govora i okupljanja.⁶ Posebne snage sigurnosti - Gestapo, Jurišni odredi SA i SS-oružane jedinice - poubijali su ili uhapsili vođe opozicionih političkih stranaka (komunista, socijalista i liberala). Na osnovu *Zakona o izbjavljanju naroda i Reicha iz nedaća*, koji je imao za cilj da "narod i Reich izbavi iz nedaća", od 23. marta 1933. - zakona koji je prisilno prošao parlamentarnu proceduru u Reichstagu, uveliko očišćenom od mnogih političkih protivnika - Hitler je dobio diktatorska ovlaštenja.

Nacisti su 1933. počeli organizovano uvoditi svoju (rasnu) ideologiju. Vjerovali su kako su Nijemci "rasno nadmoćniji", te da je na djelu borba za opstanak između njih i "nižih rasa". Jevreje, kojih je u Njemačkoj bilo oko 525.000 (manje od jedan posto ukupnog stanovništva 1933), Rome i hendikepirane nacisti su smatrali ozbiljnom biološkom prijetnjom čistoći "njemačke (arijevske) rase", koju su nazivali "rasom gospodara" i smatrali je rasno nadmoćnom.

Nacisti su obilježili Jevreje kao rasu i proglasili tu rasu "nižom". Također su širili propagandu kojom su podsticali na mržnju i koja je neopravdano optuživala Jevreje za ekonomsku krizu u Njemačkoj i poraz (Njemačke) u Prvom svjetskom ratu (1914-1918).

6 Hitler je uvjerio predsjednika Paula Hindenburga da se pozove na odredbe Ustava Weimarske Republike i uvede vanredno stanje. Njemački parlament je 28. februara 1933. izglasao *Uredbu predsjednika Reicha o zaštiti naroda (Volk) i države*, poznatiju pod nazivom *Uredba o požaru u Reichstagu* (Zgrada njemačkog parlamenta - Reichstag izgorjela je (27-28. februara 1933.) u tajnim okolnostima (Vlada je događaj proglasila terorističkim činom). Tom su odlukom suspendirane odredbe njemačkog Ustava kojima su zagarantovana građanska prava, uključujući slobodu govora, okupljanja i medija, čime je obezbijeden temelj za zatvaranje mogućih protivnika nacista bez ikakva sudskog postupka.

Nakon preuzimanja vlasti nacisti su otpočeli ostvarivati jedan od (svojih) najvažnijih programskih ciljeva: iskorijeniti svaki utjecaj Jevreja u njemačkoj politici, ekonomiji i kulturi. Kampanja antisemitizma pokrenuta je prvenstveno preko medija, a u svim školama i na fakultetima uvedena je takozvana naučna disciplina - *Rassenkunde* - "učenje o rasama" kao obavezan predmet. Doneseno je niz antijevrejskih propisa, koji su prisilili Jevreje da napuste radna mjesta u državnoj službi, zatim na univerzitetima i sudovima, kao i ostala područja javnog života.⁷ U aprilu 1933. pokrenut je bojkot jevrejskih fabrika i obrtnika.⁸

Hitlerova "elitna garda" SS (*Schutzstaffel*) formirala je 22. marta 1933. koncentracioni logor u predgrađu njemačkoga grada Dachaua u koji su odvođeni protivnici režima. Bio je to jedini koncentracioni logor koji je funkcionisao cijelo vrijeme od 1933. do 1945. SS je 1934. preuzeo upravljanje cjelokupnom nacističkom organizacijom koncentracionih logora.

Formalni, faktički i sistematski progon Jevreja u Trećem rajhu počeo je proglašenjem *Nürnberških zakona* - 15. septembra 1935, po kojima su Jevreji postali građanima drugog reda.⁹ Jevrejima je oduzeto njemačko državljanstvo, zabranjeno im je obavljanje javne službe (što je naročito pogodilo intelektualce), a njihovoj djeci pohađanje javne škole. Jevrejima je zakonima zabranjen boravak na javnim mjestima, sklapanje braka između "arijevaca" i Jevreja; zapošljavanje "arijevaca"

7 Nacistička vlada je 7. aprila 1933. donijela *Zakon o obnovi profesionalne državne službe*, čime su Jevreji i njihovi politički neistomišljenici isključeni sa svojih radnih mjesta na univerzitetima i u državnoj službi. Sličnim u zakonima, usvojenim u sedmicama koje su uslijedile, bili obuhvaćeni jevrejski advokati, suci, ljekari učitelji.

Članovi Nacističke stranke, studenti, učitelji i ostali 10. maja 1933. spaljivali su knjige jevrejskih pisaca, političkih protivnika nacističkog režima, te intelektualne avangarde na javnim skupovima u Njemačkoj.

Nacistička vlada je 14. jula 1933. donijela *Zakon o oduzimanju državljanstva* kojim je stranim studentima i Jevrejima bez njihove države, kao i Romima, oduzeto njemačko državljanstvo.

Nacistička vlada je donijela *Zakon o sprečavanju potomstva s nasljednim bolestima*, na osnovu kojeg je provedena prisilna sterilizacija pojedinih kategorija tjelesno ili mentalno hendikepiranih osoba. Time je ozakonjena eugenička zamisao o "životu nedostojnu života", čime su stvoreni temelji za prisilnu sterilizaciju osoba s invaliditetom, zatim Roma, "društveno neprilagođenih" i crnaca s prebivalištem u Njemačkoj.

8 Nacisti su 1. aprila 1933. širom države organizirali bojkot fabrika i lokala u vlasništvu Jevreja. Bojkoti su nastavljeni na mjesnom nivou većim dijelom 1930-ih.

9 Nacistička vlada je 15. septembra 1935. donijela *Zakon o državljanstvu Reicha*, te *Zakon o zaštiti njemačke krvi i časti*. Tim su nürnberškim "rasnim zakonima" Jevreji pretvoreni u građane drugog reda. Zabranjeni su spolni odnosi i brakovi između Jevreja i "osoba njemačke ili srodne krvi". Nacistička vlada je te zakone kasnije primijenila na Rome te na crnce s prebivalištem u Njemačkoj.

u domaćinstvima Jevreja, itd. Nürnberški zakoni morali su se obavezno primjenjivati i u svim drugim područjima, uključujući okupirana i anektirana nacistička područja, te kolaboracionističke tvorevine i rezime, pa tako i u tzv. Nezavisnu državu Hrvatsku.

Jedan broj njemačkih Jevreja uspio se spasiti emigriranjem. Emigracija je nakon objavljivanja Drugog svjetskog rata prestala biti mogućnost, djelimično zbog savezničke blokade, a djelimično zato što je agresija na Poljsku milione poljskih Jevreja stavila pod njemačku kontrolu. Prvo je usvojena politika izolacije i Jevreji, Romi i drugi koji su nazvani "nepodobnim" okupljeni su i poslani u geta i koncentracione logore, gdje su uslovi života bili brutalni. U Varšavi, primjera radi, 30% stanovništva grada bilo je primorano živjeti na 2,4% teritorije. Jevrejima nije bilo dozvoljeno da napuštaju geta, pa ih je hiljade umrlo od gladi i nehigijenskih uslova (u getu u poljskom gradu Vudž-Lódz 95% kuća nije imalo pristup tekućoj vodi ni kanalizaciji).

Za vrijeme progona njemačkih Jevreja u Njemačkoj između 1933. i 1939. u zvaničnim antisemitskim propagandnim kampanjama neprekidno je ponavljano da svi ljudi jevrejskog porijekla čine međusobno povezanu zajednicu, koja, štaviše, stalno kuje zavjeru protiv njemačkog naroda i njemačke države, da svaki Jevrej čini dio te zajednice i da jevrejstvo predstavlja njihovu najvažniju i zapravo jedinu važnu odliku, njihovu suštinsku "glavnu crtu", te da apsolutno sve što je jevrejsko predstavlja sinonim ukupnog historijskog i savremenog zla koje se može zamisliti.

Jevreji su za vrijeme progona i diskriminacije u Njemačkoj prije Drugog svjetskog rata postepeno lišavani svih svojih građanskih prava i prava na državljanstvo; ostali su bez posla i drugih sredstava za život, bili su (pseudo-) legalno redefinisani kao "Jevreji", a ne kao njemački građani, sve više su isključivani iz javnog života, bilo im je ograničeno kretanje na javnim mjestima, oduzete su im kuće, izgubili su svoja socijalna prava, nisu imali pristup zdravstvenoj zaštiti, sredstvima javnog prevoza, školama i univerzitetima i dr. Ti zločini nad Jevrejima izvršeni su u periodu od šest godina, uglavnom kroz primjenu političkih i birokratskih mjera, uz stalne i ozbiljne prijetnje fizičkom prinudom u pozadini, a djelimično kroz neposredno fizičko

nasilje (ili prijetnje fizičkim nasiljem). Tokom tih šest godina, Jevreji su praktično izgubili sva svoja sredstva moći, a oni koji su ostali u Njemačkoj - skoro polovina njih je napustila zemlju - to su, uglavnom, bili starci, sirotinja i bespomoćni, postali su veoma ranjivi i time izloženi daljim napadima.

U periodu od 1937. do 1939, novim protivjevrejskim propisima, pojačana je segregacija Jevreja, a njihov svakodnevni život bitno otežan. Tada su Jevreji planski uklonjeni iz njemačkog privrednog života. Nacisti su oduzimali jevrejske fabrike i imovinu i prisiljavali Jevreje da ih prodaju po najnižim cijenama. Jevreji nisu smjeli pohađati javne škole, ići u pozorišta, kino-dvorane ili odmarališta, živjeti u određenim dijelovima njemačkih gradova ili njima prolaziti.

Nacisti su 12. jula 1936. započeli izgradnju koncentracionog logora Sachsenhausen u Oranienburgu, pokraj Berlina. U septembru su u taj logor zatočili oko 1.000 ljudi.

Za vrijeme ljetnih Olimpijskih igara u Berlinu 1936. (1.-16. august), kada je međunarodna zajednica učestvovala u afirmaciji Njemačke, nacisti su preduzeli sve neophodne mjere kako bi Njemačku prikazali kao uglednog člana međunarodne zajednice i prikrili progon Jevreja. Uklonili su protivjevrejske natpise sa javnih mjesta i ograničili vlastite protivjevrejske aktivnosti.

Ubistvo njemačkog konzula u Parizu u novembru 1938. poslužilo je nacistima kao povod za masovne nasilne akcije protiv Jevreja i odvođenje u logore - događaja kasnije nazvanog *Kristalna noć*.¹⁰ U znak osvete na progon svojih roditelja, sedamnaestogodišnji poljsko-njemački Jevrej Herschel Feibel Grünspan (Grynszpan) izvršio je 7. novembra atentat na Ernesta - Eduarda vom Ratha, njemačkog diplomatu u Parizu, ubivši ga hicima iz pištolja. Nacistička stranka je to proglasila dijelom "svjetske jevrejske zavjere" i u noći 9/10. novembra organizovani su "spontani" protivjevrejski neredi ("događanje naroda"). Nacisti su širom Njemačke i Austrije organizovali progone

10 Nacisti su tu noć, po razbijanju stakla na izlozima jevrejskih radnji, kasnije cinično prozvali "Kristalnom noć" - "Reichkristallnacht". Ona je, po pisanju *Deutsche Welle*-a, predstavljala prelaz iz šikaniranja u otvorenu politiku istrebljenja Jevreja, bila je to neka vrsta generalne probe za pogrom koji je uslijedio. To nije krio ni Rober Ley, visoki funkcioner Nacionalsocijalističke partije: "Juda mora pasti, Juda mora biti uništen i on će biti uništen. To je naša sveta vjera" ("*Oslobođenje*", 10. novembar 2008, str. 14).

Jevreja - ubijeno je preko 100 Jevreja, spaljene su mnoge sinagoge (177), uništeno i opljačkano 7.000 trgovina i brojnih lokala u jevrejskom vlasništvu, oskrnavljena su jevrejska groblja, uhapšeni mnogi jevrejski muškarci te vandalizirani njihovi domovi. Gestapo je, uz upotrebu mjesnih policijskih snaga, uhapsio oko 30.000 jevrejskih muškaraca i zatočio ih u koncentracione logore Dachau, Sachsenhausen, Buchenwald i Mauthausen. Nekoliko stotina jevrejskih žena je, također, uhapšeno i zatvoreno u mjesne zatvore. Te godine je uhapšeno i nekoliko hiljada njemačkih i austrijskih Roma. Pored toga, nacistička država je njemačkim Jevrejima, kao kaznu za atentat, odredila i novčanu kaznu od milijardu maraka. Istovremeno je izdana naredba da se svi jevrejski dućani i preduzeća, koja su još postojala, predaju u "arijevske" ruke. Preostali Jevreji ostali su tako bez većine svog kapitala i praktički bili isključeni iz njemačkoga ekonomskog života.

Oavezno nošenje oznake na odjeći - žute šestokrake zvijezde - propisano je prvo za Jevreje u Poljskoj novembra 1939, a kasnije i u Njemačkoj i drugim državama. Jevreji su ponovo smješteni u posebne izolirane dijelove gradova, od kojih je najveći bio u glavnom gradu Poljske, Varšavi.

Nacisti su provodili svoje planske i organizovane zločinačke aktivnosti uz aktivnu pomoć lokalnih kolaboracionista u mnogim državama, te uz odobravanje ili ravnodušnost miliona pasivnih promatrača širom svijeta koji su bili nijemi na progon i ubistva Jevreja i drugih žrtava. Naime, tokom holokausta veoma malo Nijemaca je protestovalo protiv povećanog, intenzivnog istrebljenja Jevreja. Većina Nijemaca je, nažalost, saradivala sa nacistima i bojkotovala jevrejske radnje, prekidala veze sa jevrejskim prijateljima i ljubavnicama, preuzela jevrejske poslove i radna mjesta. Nakon određenog vremena, mnogi pasivni posmatrači pridružili su se nacističkim zločincima. Međutim, u okupiranim zemljama postojao je otpor politici prema Jevrejima. Naprimjer, ujesen 1943, nakon što su nacisti uveli direktnu upravu nad Danskom i naredili hapšenje svih "nearijevaca", danski pokret otpora je, uz podršku mjesnog stanovništva, spasio gotovo cijelu jevrejsku zajednicu u Danskoj, dramatičnom krijumčarskom akcijom, u kojoj su Jevreji (brodovima) prebačeni preko mora do sigurnosti u neutralnoj

Švedskoj.¹¹ Jedan broj nejevreja je pod nacističkom okupacijom učestvovao u spašavanju Jevreja. Pojedinci su izlagali svoj život opasnosti kako bi spasili Jevreje i ostale osobe izložene nacističkom progonu. Jedan od najpoznatijih takvih pojedinaca bio je Raoul Wallenberg, švedski diplomata, koji je odigrao vrlo važnu ulogu u pojedinim akcijama spašavanja kojima su spašeni životi desetina hiljada mađarskih Jevreja 1944.

Za sve pojedince koji su pružali otpor provedbi antiarijevskih mjera i nacističkoj ideologiji i politici, ilegalno spašavajući pojedine Jevreje, Izrael je kasnije uveo priznanje *"Pravednik među narodima"*, koje je dobio i jedan broj ljudi iz Bosne i Hercegovine, koji su spašavali Jevreje, kao što su porodice i pojedinci: Begić, Korkut, Hardaga, Brkić, Janковиć i drugi. Pomoć progonjenima u holokaustu pružali su i partizani.

Ustaškom genocidu nad Jevrejima, Romima i Srbima oštro se već u julu 1941. suprotstavila Islamska zajednica. Bile su to dobro poznate muslimanske rezolucije, koje su predstavljale jedinstvenu pojavu u Drugom svjetskom ratu.

Napadom Njemačke na Poljsku, 1. septembra 1939. započeo je Drugi svjetski rat. U roku od nekoliko sedmica Poljska vojska je poražena, a nacisti su pokrenuli svoju kampanju kojoj je cilj bio uništiti poljsku kulturu i porobiti poljski narod, koji su smatrali "nižom vrstom". Ubijanje uglednih poljskih građana bio je prvi korak: njemački vojnici počinili su masakre nad univerzitetskim profesorima, umjetnicima, piscima, političarima i velikim brojem katoličkih svećenika. Kako bi stvorili novi životni prostor za "nadmoćnu njemačku rasu", mnogi Poljaci su preseljeni, a Nijemci su useljeni u ispražnjena područja. Ostali Poljaci, uključujući brojne Jevreje, odvedeni su u koncentracione logore. Nacisti su, također, oteli 50.000 poljske djece "arijevskog izgleda" i odveli ih u Njemačku na usvajanje njemačkim porodicama. Mnoga od te djece kasnije su bila odbačena, jer nisu bila sposobna da se germaniziraju, i odvedena su u posebne logore za djecu, gdje su neka umrla usljed izgladnjivanja, smrtonosnih injekcija i bolesti.

11 Nakon prvih nacističkih mjera u Danskoj sam kralj je na radiju lično izjavio da će staviti jevrejsku zvijezdu ako bilo koji građanin njegove zemlje na to bude prisiljen.

Početak rata 1939. Hitler je potpisao naredbu o ubijanju hendikepiranih pacijenata na održavanju u javnim ustanovama proglašeni "neizlječivim". Posebne ljekarske komisije revidirale su upitnike koje su morale popuniti sve državne bolnice, a zatim odlučiti hoće li pacijent biti ubijen. Otpisani su zatim prebačeni u šest institucija u Njemačkoj i Austriji, gdje su ubijeni u posebno izgrađenim plinskim komorama. Nakon javnih nereda 1941, nacističko vodstvo je tajno nastavilo sa programom "eutanzije". Dojenčad, malu djecu i ostale žrtve nacisti su nakon toga ubijali smrtonosnim injekcijama i pilulama te izgladnjivanjem.

Program "eutanzije" sadržavao je sve elemente koji su kasnije bili potrebni za masovno ubijanje evropskih Jevreja i Roma: odluku o ubijanju, osoblje koje je prošlo posebnu obuku, mehanizam za ubijanje plinom, te upotrebu eufemističkih izraza, kao što su "eutanzija", kojom je ubicama omogućeno da se psihološki distanciraju od svojih žrtava i da se od javnosti sakrije zločinačka priroda tih ubistava.

Izbijanjem na Atlantik, na sjeveru i zapadu Evrope, nacistička osvajačka politika dovršena je u ljeto 1940, kada su njemačke snage osvojile veliki dio Evrope: Dansku, Norvešku, Holandiju, Belgiju, Luksemburg, Francusku, te 1941. Jugoslaviju i Grčku. Dana 22. juna 1941. nacistička Njemačka je napala Sovjetski savez, postigla značajne uspjehe i krajem novembra iste godine njemačke armije su već stigle nadomak Moskve, gdje je početkom decembra 1941. njemačka ofanziva doživjela neuspjeh. U međuvremenu su se Italija, Rumunija, Mađarska i Bugarska pridružile silama Osovine, na čelu s Njemačkom, dok su se na suprotnoj strani okupile sile Antihitlerovske koalicije - Savezničke sile (Velika Britanija sa zajednicom svojih dominiona i posjeda, Sjedinjene Američke Države i Sovjetski savez).

Nakon njemačkog napada na Sovjetski savez, Jevreji, sovjetski ratni zarobljenici (politički funkcioneri i komunisti) i Romi masovno su ubijani. Većina ubijenih bili su Jevreji. Ta ubistva su na improviziranim lokacijama - iza prve linije fronta - širom Sovjetskog saveza provodili mobilni egzekutorski odredi smrti (*Einsatzgruppen*), organizirani u sa-

stavu svake njemačke armije za djelovanje u pozadini.¹² Najpoznatije takvo mjesto likvidacije je Babi Yar, gudura pored ukrajinskog grada Kijeva, gdje je, prema procjenama, u dva dana (29-30. septembra 1941) ubijeno 33.000 ljudi, uglavnom Jevreja. Do proljeća 1943. Einsatzgruppen su poubijale oko milion Jevreja i neutvrđeni broj partizana, Roma, te funkcionera sovjetske države i sovjetske komunističke partije. Nacistički teror proširen je na hedikepirane bolesnike u državnim ustanovama i pacijente psihijatrijskih ustanova u Sovjetskom savezu, kao i sovjetske ratne zarobljenike (više od 3 miliona).

Sistematsko istrebljenje Jevreja i drugih ciljnih grupa nacisti su provodili u brojnim koncentracionim logorima u Njemačkoj i okupiranim državama (Dachau, Sachsenhausen, Mauthausen, Bergen-Belsen, Buchenwald, Ravensbrück, Flossenburg, Plaszow, Jasenovac, Sajmište i Banjica - Beograd, te mnogi drugi). Najveći broj koncentracionih logora nacisti su formirali na području okupirane Poljske: Auschwitz-Birkenau, Treblinka, Maidanek, Sobibor i drugi.

Jedan broj deportovanih, najčešće žene, djeca i starci, pri dolasku u logore odmah je ubijen, dok je drugi broj privremeno ostavljen na prisilnom radu. Jedan broj je umro od iscrpljenosti, a ostali su kasnije, također, ubijeni. Nakon smrti, prije bacanja u peći za spaljivanje, žrtvama su vađeni zlatni zubi. Od zubnih proteza, nakita i prstenja dobiveno je 17 tona zlata.

Osim odvođenja i likvidacije u logorima, organizirana su i pojedinačna i masovna strijeljanja na raznim mjestima.

Drugi svjetski rat doveo je do velikih promjena u organizaciji koncentracionih logora. Iz svih država pod njemačkom okupacijom stalno su pristizali novi zatočenici. Često su u logorima završavale cijele grupe ljudi, kao što su, primjera radi, članovi pokreta otpora koje su Nijemci pohvatili velikom akcijom čišćenja zapadne Evrope na osnovu Hitlerovog tajnog naloga iz 1941. (*Uredba o noći i magli*), kojim je naredio da neprijatelje Reicha "progutaju noć

12 Otvaranje Istočnog fronta 1941. godine dovelo je do formiranja specijalnih SS odreda smrti, poznatih pod nazivom *Einsatzgruppen*, koji su u okupiranim područjima, često uz pomoć lokalne policije i drugih kolaboracionista, ubijali Jevreje (i komuniste) u masovnim likvidacijama na teritoriji Sovjetskog saveza pod njemačkom okupacijom i drugim okupiranim državama. Ti su odredi bili aktivni u Poljskoj, u zemljama Baltika, zatim u Ukrajini, Bjelorusiji, Rumuniji, na Balkanu i dr. U prvih nekoliko mjeseci ubijeno je na hiljade ljudi.

i magla". Da bi riješili problem ogromnog povećanja broja zatočnika, nacisti su otvorili na stotine novih logora širom okupiranih teritorija Evrope.

Nacisti su 1941. (ot)počeli sa realizacijom plana o deportaciji svih Jevreja iz Njemačke i okupiranih područja srednje i zapadne Evrope na Istok. Jevreji su prikupljeni i prevoženi vozovima, u stočnim vagonima, pri čemu je hiljade ljudi umrlo. Taj plan je ubrzo zaustavljen odlukom o "konačnom rješenju jevrejskog pitanja".

Eksterminacija Jevreja na njemačkom okupacionom području okupirane Jugoslavije¹³ uglavnom je završena u toku 1941. i 1942. Intenzivni progoni, hapšenja i odvođenje u koncentracione logore izvršeni su u drugoj polovini 1941. i prvoj polovini 1942. Najveći broj uhapšenih Jevreja je do sredine 1942. na razne načine likvidiran. Masovne likvidacije odraslih u ljeto i jesen 1941. vršene su kao odmazda za poginule njemačke vojnike u borbi protiv partizanskih odreda. U nekoliko transporta, vozom ili šleperima jedan broj Jevreja je deportovan u nacističke logore u Njemačkoj.

Ustaški kolaboracionistički režim, proglašen u teškim uslovima fašističke okupacije i komadanja zemlje, formiranjem okupatorsko-kvislinške tvorevine tzv. NDH, oslanjao se na Treći Reich i po ugledu na njega zaveo opći progon nehrvatskog stanovništva. Na udaru ustaškog genocida, prvi su, pored Srba, bili Jevreji i Romi, čemu se već u julu 1941. oštro suprotstavila Islamska zajednica.

U ljeto 1941. i u tzv. Nezavisnoj državi Hrvatskoj likvidacije Jevreja počele su kao odmazda za diverzije i poginule njemačke vojnike u borbama s partizanskim odredima. U julu i augustu izvršene su prve deportacije u koncentracioni logor Jasenovac. U ljeto 1942. godine, po donošenju odluke o "konačnom rješenju jevrejskog pitanja", njemačka Služba sigurnosti je, nezadovoljna tempom likvidacije Jevreja u tzv. NDH, neposredno preduzela odgovarajuće mjere. Ubrzana su

13 Jevreji su u više zemalja Trojnog pakta (Italija, Bugarska, Mađarska) bili zaštićeniji nešto blažom antisemitskom politikom. Za razliku od njemačkih nacističkih koncentracioni logora, u italijanskim, uglavnom, nije bilo ubistava. Uslovi života u tim logorima bili su bolji nego u njemačkim.

Mnogi Jevreji su, nakon kapitulacije Italije, oslobođeni (iz koncentracioni logora u Italiji) dolaskom Savezničkih trupa. Logore na Rabu oslobodili su hrvatski partizani. Jedan broj Jevreja (oko 5.000) je, nakon kapitulacije Italije, dospio u ruke Gestapoa, deportovani su u njemačke nacističke koncentracione logore i zatim likvidirani.

smaknuća, a dio zatočenika je do kraja godine prebačen u koncentracione logore u Njemačkoj.

Koncentracioni logor Jasenovac, od ustaša nazivan sabirnim i radnim, s logorima u Bročicama, Krapju, Jasenovcu, Uštici, Dubičkim krećanama i Staroj Gradišci, brojnim logorskim ekonomijama u prisilno iseljenim srpskim selima (Mlaka, Orahova, Jablanac, Bistrica, Draksenić, Feričanci, Gređani, ...), te nebrojenim stratištima (Donja Gradina, Uskočke šume, šuma Partija, Međustrugovi, Limani, ...) na prostoru od 210 km² s obje strane rijeke Save i Une, od augusta 1941. do 22. aprila 1945. bio je **logor smrti** u kojem su ubijani muškarci, žene i djeca samo i isključivo zbog svoje nacionalne, etničke, rasne, vjerske ili ideološke pripadnosti.

Sama bit ustaškog pokreta i ustaške politike u tzv. Nezavisnoj državi Hrvatskoj sadržana je u formiranju koncentracionog logora u Jasenovcu, a posebno je došla do izražaja u 1337 dana njegova djelovanja. Jasenovački logori bili su logori smrti, formirani radi potpunog istrebljenja pojedinih naroda, uključujući i Jevreje, zatim vjerskih grupa i ideoloških neistomišljenika tada uspostavljenog ustaškog režima, fašističkog i genocidnog karaktera.

U istrebljenju Jevreja učestvovala je kolaboracionistička i kvislinška Srbija, u kojoj je - kod srpskih nacionalista, uključujući i Srpsku pravoslavnu crkvu - antisemitizam historijska činjenica, koju mnogi u Srbiji prešućuju, naturajući lažnu tezu o isključivo prijateljskom odnosu Srba prema Jevrejima u čitavoj historiji Srbije. U Drugom svjetskom ratu Srbija je bila prva *judenfrei* - prva zemlja u Evropi "očišćena" od Jevreja. Još u augustu 1941. jevrejski zatočenici svih logora u Srbiji okupljeni su u novoformiranom koncentracionom logoru Staro sajmište u Zemunu - kod Beograda. Do polovine decembra pohapšeni su i u logor odvedeni preostali Jevreji u čitavoj Srbiji. U logoru su tada bile pretežno žene i djeca, a nekoliko stotina preživjelih odraslih muškaraca obavljalo je razne službe u logoru. Uoči Nove 1942. godine, u tom logoru je bilo ukupno 14.000 Jevreja i Roma. Do proljeća 1942. svi su likvidirani. Posljednjih 5.000 ugušeno je u aprilu 1942. gasom u - specijalno radi toga - iz Njemačke dopremljenom vozilu, nazvanom

“dušegupka“. To je razlog te su se funkcioneri okupacionih vlasti u Srbiji pohvalili da je Srbija prva zemlja očišćena od Jevreja.¹⁴

I u koncentracionom logoru na Banjici (Beograd) stradali su i mnogi Jevreji iz Beograda i drugih mjesta Srbije, kao i u sabirnim (Kragujevcu, Šapcu, Nišu) i radnim (Borski rudnik) logorima.

Osim **koncentracionih logora**, nacisti i njihovi kolaboracionistički režimi otvarali su tokom rata i **geta, tranzitne i radne logore**, kako bi zatočili Jevreje, Rome i druge žrtve progona na rasnoj, nacionalnoj, etničkoj i vjerskoj osnovi, kao i političke protivnike i članove pokreta otpora, kao i pripadnike drugih grupa. Nakon napada na Poljsku, 3 miliona poljskih Jevreja prisilno je preseljeno u oko 400 novoformiranih geta i tako odvojeno od ostatka stanovništva. Veliki broj Jevreja deportiran je i iz drugih gradova i država, uključujući i Njemačku, u geta i logore u Poljskoj i područja pod njemačkom okupacijom dalje na Istoku.

U poljskim gradovima pod njemačkom okupacijom, kao što su Varšava i Lodza, Jevreji su bili prisiljeni živjeti u izoliranim getima,¹⁵ u kojima su glad, prenaseljenost, izloženost zimi i zarazne bolesti odnijeli na desetine hiljada života. U Varšavi i drugim mjestima getoizirani

14 General Harald Turner se 29. augusta 1942. pohvalio generalu Löhru, komandantu evropskog jugoistoka, kako je “Srbija, zemlja u kojoj je pitanje Jevreja i pitanje Roma riješeno“. Uspjesima srpske Specijalne policije, koja je pomogla “da židovski narod nestane s lica zemlje Srbije“, pohvalila se i Uprava grada Beograda u dopisu Gestapou 18. septembra 1943, koga je potpisao Dragi Jovanović: “Uprava grada Beograda sa svim svojim kvartovima i ustanovama, već skoro dve i po godine besprekorno vrši policijsku službu pod okupacijom, i to s velikim elanom i uspehom, kao nijedna druga nacija u gradovima okupirane Evrope.”

15 Prvi veliki jevrejski geto - geto u Lodzu nacisti su 30. juna 1940. potpuno izolirali, zatočivši u njemu najmanje 160.000 ljudi. Od tada su svi Jevreji iz Lodza morali živjeti u getu, iz kojeg nisu smjeli izlaziti bez njemačkog odobrenja.

Nacisti su 15. oktobra 1940. naredili da se izolira varšavski geto (u Općem namjesništvu). Bio je to najveći geto, kako po površini tako i po broju stanovnika. Nacisti su u oko 2,4 posto ukupne površine grada ugurali više od 350.000 Jevreja (oko 30 posto stanovnika Varšave), koji su morali nositi bijele trake s plavom Davidovom zvijezdom.

Nacisti su organizirali geta i u sovjetskim gradovima pod njemačkom okupacijom, kao što su u Minsku, Kaunasu i dr. Geto u Minsku nacisti su formirali 20. jula 1941, u koga su do 25. jula preselili sve Jevreje iz tog područja. Odlukom njemačkih vlasti 15. augusta 1941. izoliran je geto u Kaunasu s oko 30.000 Jevreja.

Nacisti su 6. septembra 1941. otvorili dva geta u Vilnius, litvanskom gradu pod njemačkom okupacijom. Njemačke i litvanske jedinice pobile su desetine hiljada Jevreja u Ponarskim šumama. Nacisti su 15. oktobra 1941. započele deportaciju Jevreja iz njemačkog Reicha u geta Lodza, Rige i Minska. Nakon zahtjeva upućenog stanovnicima geta u Kaunasu da se okupe na Trgu demokrata, njemačke i litvanske jedinice odvele su više od jedne trećine stanovnika geta - oko 9.200 ljudi u Fort IX i strijeljale ih u tzv. Velikoj akciji. Nacisti su 16. januara 1942. započeli deportacije Jevreja iz geta u Lodzu u logor Chelmo.

Jevreji činili su sve što su mogli, često uz veliki rizik, kako bi zadržali svoj kulturni, nacionalni i vjerski život. Geta su nacistima bila i izvor radne snage za prisilne radove, te su mnogi ljudi (koji su radili na gradnji puteva, objekata ili na drugim teškim poslovima za potrebe njemačke ratne kampanje) umrli usljed iscrpljenosti ili zlostavljanja.

U oktobru i novembru 1941. rukovodstvo SS-a započelo je pripreme za *Einsatz Reinhard* (*Operaciju Reinhard* ili *Aktion Reinhard*), čiji je cilj bio uništenje Jevreja u Općem namjesništvu.¹⁶ Pripreme su uključivale izgradnju logora za istrebljenje Belzec, Sobibor i Treblinku na području Općeg namjesništva.

Nacisti su 24. novembra 1941. formirali geto Theresienstadt (poznatiji pod češkim imenom Terezin) na teritoriji Protektorata Češke i Moravske pod njemačkom kontrolom.

Od juna do 1. decembra 1941. jedinica *Einsatzkommando 3* je u Litvi ubila 136.442 Jevreja.

4. "Konačno rješenje jevrejskog pitanja"

U ljeto 1941. Hitler je naredio da jevrejsko pitanje treba riješiti "**jednom za sva vremena**". Za izvršenje te naredbe bili su zaduženi pripadnici nacističkog SS-a (Schutzstaffel), a o detaljima istrebljenja Jevreja svi članovi SS-a su "bili vezani najstrožijom tajnom".

Reichsmarschal Herman Göring je, u skladu sa rasističkom genocidnom ideologijom i politikom o istrebljenju evropskih Jevreja, odnosno "uništenju jevrejske rase u Evropi", 31. jula 1941. naredio SS - Gruppenführeru Reinhardu Heydrichu, komandantu Glavne uprave za sigurnost Reicha, da pripremi "*konačno rješenje jevrejskog pitanja*", tj. *čišćenje ("Reinigung")*¹⁷ Evrope od Jevreja. Izvorni plan je bio da se, nakon poraza Britanije, brodovima britanske mornarice svi evropski Jevreji presele na Madagaskar. Međutim, taj plan je napušten zbog

16 Nacistička Njemačka je 26. oktobra 1939. pripojila poljske pokrajine Gornju Šleziju, Pomeraniju, Zapadnu Prusku, Poznanj i nezavisni grad Gdanjsk (Danzing). Ona područja okupirane Poljske koja nisu pripojena Njemačkoj ili Sovjetskom savezu stavljena su pod njemačku civilnu upravu i prozvana *Općim namjesništvom (Generalgouvernement)*. Nacisti su 12. novembra 1939. počeli silom deportirati Jevreje iz Zapadne Pruske, Poznanja, Gdanjska i Lodza (također u pripojenoj Poljskoj) na lokacije u Općem namjesništvu. Nacisti su 23. novembra 1939. izdale nalog, prema kojem su od 1. decembra 1939. svi Jevreji s prebivalištem u Općem namjesništvu morali nositi bijele trake s Davidovom zvijezdom.

17 "Konačno rješenje" je eufemizam za masovno istrebljenje evropskih Jevreja.

“prevelike opasnosti od neuspjeha”, te je, po Heinrichu Himmleru, “bilo potrebno odlučnije i efikasnije djelovanje”.

Postojeći centri za istrebljenje Jevreja na Istoku nisu bili u mogućnosti da **“sprovedu velike akcije, kako se to od njih očekivalo”**. Zbog toga je Heinrich Himmler, Reichführer SS-a, jedan od glavnih arhitekata holokausta, za te potrebe predvidio Auschwitz, “kako zbog njegove dobre komunikacijske povezanosti, tako i zbog toga što područje može biti lako izolirano i kamuflirano”.

Himmler je, imajući u vidu činjenicu da je riječ o “teškom i napornom zadatku, koji zahtijeva potpunu predanost, bez obzira na teškoće koje mogu iskrsnuti”, taj zadatak povjerio Rudolfu Hößu, komandantu koncentracionog logora Auschwitz, napominjujući mu da to naređenje čuva **“kao apsolutnu tajnu, čak i od svojih nadređenih”**.¹⁸ Ostale detalje o realizaciji tog zadatka Höß je, po Himmleru, trebao dobiti od Sturmabführera Adolfa Eichmana, iz Ureda Reicha za sigurnost.

“Povjeravajući” navedeni zadatak Hößu, Himmler je posebno naglasio sljedeće: **“Jevreji su zakleti neprijatelji njemačkog naroda i moraju biti istrijebljeni. Svaki Jevrej koji nam dopadne šaka mora biti uništen, sada tokom rata, bez izuzetka. Ako mi sada ne možemo istrijebiti biološku osnovu Jevreja, Jevreji će jednoga dana uništiti njemački narod.”**¹⁹

Nakon toga Eichman je stigao u Auschwitz i Hößu izložio planove operacije.²⁰ Prvo su na redu bili istočni dijelovi Gornje Šlezije, zatim

18 Höß (Rudolf Franz Ferdinand Höß) je imao čin SS-Obersturmbannführera, a 1934, na Himmlerov lični poziv, postao je član SS-a. Na samom početku svoje službe u SS-u, Höß je služio u koncentracionom logoru Dachau. Höß je 1938. bio pomoćnik komandanta koncentracionog logora Sachsenhausen. On je u tom logoru u ljeto 1938. bio na sastanku sa Himmlerom. Godine 1940. Höß je bio komandant preventivnog zatvora u koncentracionom logoru Sachsenhausen.

Rudolf Höß je u ljeto 1941. (ne sjeća se tačnog datuma) iznenada pozvan u Berlin kod Heinricha Himmlera, Reichführer SS-a, direktno od njegovog sekretara. Nasuprot uobičajenoj proceduri, Himmler ga je primio bez prisustva njegovog pomoćnika i prenio mu navedenu kobnu naredbu A. Hitlera, “koja je zacrtala masovno istrebljenje Jevreja iz skoro svih dijelova Evrope i koja je dovela do toga da Auschwitz postane najveća ljudska klaonica ikada zapamćena u historiji”.

19 Heinrich Himmler je 6. oktobra 1943, na tzv. Poznanjskoj konferenciji, po ovlaštenju A. Hitlera, ponovo govorio o “istrebljenju jevrejske rase”. Za istrebljenje je upotrijebio izraz Ausrottung, što znači otklanjanje gamadi. Jevreji su, po Himmleru, “nečistoća među nama” (tj. među nacistima) i “ljudske životinje”, čije je istrebljenje okarakterisao kao humano postupanje sa tim “ljudskim životinjama”.

20 Nakon što je od Himmlera primio naredbe za uništavanje Jevreja, Höß je lično upoznao Eichmanna, prilikom njegove posjete Auschwitzu, kada su razmatrali “tačne detalje procesa istrijebljenja” Jevreja.

dijelovi poljske teritorije pod njemačkom okupacijom, a onda, “zavisno od situacije”, istovremeno Jevreji iz Njemačke i Čehoslovačke, te konačno Jevreji sa Zapada: iz Francuske, Belgije i Holandije.

Tada su Eichmann i Höß razmotrili načine, smisao i posljedice istrebljenja Jevreja. S tim u vezi, zaključili su da bi jedini mogući način bila upotreba plina - **gušenje plinom**, “jer bi to bilo apsolutno nemoguće izvesti strijeljanjem tako velikog očekivanog broja ljudi, što bi stavilo preveliko breme na SS-ovce koji bi ga morali izvesti, posebno zbog žena i djece među žrtvama”.²¹

Ubijanja ljudi ispuštanjem plina u teretnjacima, o čemu je Eichmann razgovarao sa Hößom, prethodno je korišteno na Istoku. Međutim, tu metodu nije bilo moguće koristiti u masovnim transportima (deportacionim vozovima) koji su trebali stići u Auschwitz. Ubijanje tuševima sa ugljičnim monoksidom pri kupanju, kao što je to rađeno s mentalnim bolesnicima u nekim dijelovima Reicha, zahtijevalo je preveliki broj zgrada i bilo je sporno zbog količine tog plina potrebne za tako veliki broj ljudi. To pitanje Eichmann i Höß tada nisu “odmah riješili”. Eichmann je preuzeo obavezu da “nađe plin koji bi imao dovoljne zalihe i koji ne bi zahtijevao posebne instalacije za upotrebu”. S tim u vezi, oni su zaključili da je seljačko poljoprivredno dobro sa svim objektima, smješteno u sjeverozapadnom uglu “onoga što je kasnije postalo treća zgrada Birkenau”, pogodno za tu namjenu. “Bilo je izolirano i zaklonjeno šumana i živicama i nije bilo daleko od željeznice.

21 Eichmann je, tvrdi Höß, bio “apsolutno ubijeden da bi mogao uspjeti uništiti biološku osnovu jevrejstva na istoku /Evrope-prim. S.Č./ kompletnim uništenjem, čime se jevrejstvo kao cjelina nikada ne bi oporavilo”. Asimilirani Jevreji Zapada, uključujući Ameriku, po njemu, “neće biti u poziciji (a ne bi imali ni želje) da nadoknade ovaj ogroman gubitak života i tako ne bi bilo budućih generacija”.

Eichmann je bio “potpuno opsjednut svojom misijom i, također, ubijeden da je ova akcija istrebljenja bila potrebna da bi se očuvao njemački narod u budućnosti od namjera Jevreja”. To je “bio način na koji je predstavljao svoje viđenje i usmjerio je svu svoju energiju u ispunjavanju planova za istrebljenje koje je napravio Reichführer SS-a”, odnosno Himmler.

Eichmann je, također, bio “protivnik ideje selekcije (iz transporta) Jevreja koji su bili sposobni za rad. Smatrao je to kao opasnost za njegovu šemu ‘konačno rješenje’, zbog mogućnosti masovnog bježanja ili nekih drugih događaja koji bi ostvarili preživljavanje Jevreja”. Po njegovom mišljenju akciju je trebalo pokrenuti protiv svakog Jevreja i “takve akcije se moraju dovesti do kraja što je prije moguće, kako je bilo nemoguće pretpostaviti krajni ishod rata. Već u 1943-oj on je sumnjao u potpunu Njemačku pobjedu i vjerovao da bi kraj mogao doći prije ispunjenja zadatka”.

Tijela bi mogla biti pokopana u dugačkim, dubokim jamama, iskapanim na obližnjim livadama”²²

Eichmann i Höß tada nisu “razmišljali” o spaljivanjima leševa. Nakon ispitivanja gasnih postrojenja koja su postojala u to doba, izračunali su da bi odgovarajućim gasom bilo moguće istovremeno ubiti oko 800 ljudi. Tehnologija korištena ranije, u logoru Chelumno, mogla je ubiti 564 osobe dnevno, dok je upotreba postrojenja koje su predviđali Eichmann i Höß omogućavala više dnevnih “ciklusa” od po 800 ljudi. Te su brojke kasnije dokazane i u praksi.

Eichmann tada Hößu nije mogao saopćiti datum početka operacije istrebljenja Jevreja, jer je sve bilo u fazi preliminarnih razgovora i zbog toga što Himler još uvijek nije izdao neophodna naređenja. Eichman se vratio u Berlin, kako bi Himmlera obavijestio o razgovoru sa Hößom. Nekoliko dana kasnije Höß je (po kuriru) Himleru poslao detaljan plan lokacije i opis instalacija. Iako Höß nije primio potvrdu ili odluku o svom izvještaju, Eichmann mu je kasnije rekao da je Himmler bio saglasan s njegovim prijedlozima.

Krajem novembra 1941. u Eichmannovom uredu u Berlinu održana je konferencija, kojoj je prisustvovao cjelokupni Ured za Jevreje, na kojoj je, pored ostalih, po naređenju, prisustvovao i Höß. Takozvanim “Središnjim uredom za iseljavanje Jevreja” (*Zentralstelle für jüdische Auswanderung*), sa sjedištem u Beču, upravljao je od njegovog formiranja 1938. Adolf Eichmann. Eichmannovi predstavnici u različitim zemljama izvještavali su o trenutnim fazama operacije i poteškoćama na koje su nailazili, kao što su: smještaj zatvorenika, nabavka vozova za prijevoz, planiranje rasporeda i dr.²³

22 Pripreme za akciju protiv Jevreja radili su, tvrdi Höß, članovi Eichmannovog štaba, smještenog u određenim državama, “koje su dobro upoznate sa državom i sposobne da pripreme potrebnu osnovu”. Tako je, primjera radi, Wisliceni djelovao u Slovačkoj, Grčkoj, Rumuniji, Bugarskoj i Mađarskoj. Pregovore sa vladama tih država sastavili su njemački diplomatski predstavnici, u većini slučajeva ovlašteni predstavnici Ministarstva vanjskih poslova.

“Te vlade koje su pristale na izručenje Jevreja organizovale su hapšenje i izručenje. Eichmann je onda sa njima raspravljao o detaljima transporta i dao im prednosti njegovih iskustava koja su povezana sa ovim hapšenjem. U Mađarskoj, naprimjer, akciju su obavili Ministarstvo unutrašnjih poslova i policija. Eichmann i njegove kolege su nadgledali operaciju i intervenisali da li je vršena presporo ili bezbrižno. Eichmann štab je morao, također, da učini taj transport mogućim i da postavi raspored sa ministrom transporta”.

23 Govoreći o tom sastanku, Höß navodi kako nije “mogao shvatiti kada je trebao biti početak /operacije istrebljenja Jevreja - primj. S. Č./, niti je Eichmann već pogodnu vrstu plina”.

Ujesen 1941. Gestapo je dobio tajnu naredbu da istrijebi ruske *Politruks*,²⁴ komesare i izvjesne političke službenike iz logora ratnih zarobljenika i da ih radi likvidacije prebaci u najbliži koncentracioni logor. Manji broj tih zatvorenika konstantno je stizao u Auschwitz i bili su ubijani u grobnjoj jami blizu tzv. Raspodjelnih zgrada²⁵ ili u dvorištu Bloka II. Kada je Höß bio odsutan s dužnosti, Hauptsturmführer Fritsch je na vlastitu inicijativu protiv ruskih zarobljenika koristio gas. U tom je cilju Fritsch punio podzemne zatvorske ćelije ruskim zarobljenicima i, zaštićen gas-maskom, puštao gas Cyclon B (ili *Zyklon B*) u njih, ubijajući žrtve trenutno.

Za vrijeme Eichmannove posjete koncentracionom logoru Auschwitz Höß ga je obavijestio o korištenju gasa Cyclon B protiv ruskih zarobljenika. Tada su odlučili da ga koriste za operaciju masovnog istrebljenja Jevreja. Gas Cyclon B bio je u toj mjeri ubojit za ljude da su nacisti u prvobitnim pokušajima manjom količinom nego što je planirano uspjeli ostvariti odgovarajuće razmjere uništenja. Tako su četiri kilograma gasa više nego dovoljna za trenutnu smrt oko hiljadu osoba.

Nacisti su, upotrebom gasa Cyclon B, nastavili sa ubijanjem ruskih zarobljenika, koji su dovođeni - deportovani u Auschwitz. Tako je samo iz jednog transporta plinom ubijeno 900 ruskih zarobljenika, pri čemu je bilo potrebno nekoliko dana da se kremiraju njihovi leševi. Međutim, ta ubijanja nisu vršena u Bloku II, "jer je nakon prethodne upotrebe cijela zgrada morala biti zračena barem dva dana", već u mrtvačnici krematorija pored bolničkog bloka, koja je korištena kao **gasna komora**, "nakon što su vrata učinjena otpornim (nepropusnim) na gas, a neke rupe u krovu zatvorene, jer se kroz njih gas mogao širiti".

"Uspjeh" vojnog pohoda na Sovjetski Savez i drugi razlozi potakli su naciste na odluku da, umjesto ranije planirane deportacije na Istok, provedu "konačno rješenje jevrejskog pitanja": uništenje cjelokupne jevrejske populacije u Evropi.

24 "*Politruk*" (политический руководитель), ruski termin koji označava (komunističke) političke komesare.

25 Riječ je o zgradama u osnovnom logoru, gdje su bili smješteni odjeća i oprema SS-ovaca, te dokumenti.

Odluku o "konačnom rješenju jevrejskog pitanja" u čitavoj okupiranoj Evropi donio je najuži krug nacista najvišeg ranga 20. januara 1942, na tajnoj konferenciji u luksuznoj vili na obali jezera Wannsee kod Berlina.

Dana 20. januara 1942. u vili na jezeru u berlinskoj četvrti Wannsee održan je vanredan sastanak visokih funkcionera Nacističke stranke i njemačke Vlade, kako bi službeno odobrili, uskladili i omasovili realizaciju "konačnog rješenja jevrejskog pitanja". Sastanku je predsjedavao general pukovnik SS-a Reinhard Heydrich, komandant Glavne uprave za sigurnost Reicha, središnje policijske službe pod čijom se komandom nalazila i tajna državna policija (Gestapo). Heydrich je sastanak sazvao na temelju okružnice koju mu je šest mjeseci ranije poslao zamjenik Adolfa Hitlera, Hermann Göring, kojom su potvrđene Heydrichova ovlaštenja u vezi sa realizacijom "konačnog rješenja". Nacisti su na Konferenciji u Wannseeu verificovali planove za "konačno rješenje jevrejskog pitanja", odnosno istrebljenje Jevreja u Evropi, iza kojeg je stajala državna politika i njeni najviši organi vlasti.

R. Heydrich je od Adolfa Hitlera lično bio ovlašten da realizuje taj plan. Svim državnim službama bilo je naređeno da, pod vodstvom SS-a, učestvuju u istrebljenju. Određeno je da svi nesposobni za rad trebaju biti odmah ubijeni, a drugi odvedeni na prisilni rad pod minimalnim životnim uslovima sve dok ne umru od iscrpljenosti. Kao oblik masovnih likvidacija naređeno je ubijanje plinom i strijeljanje. Nakon Heydrichove pogibije, za provođenje plana bio je odgovoran Adolf Eichmann.

"Konačno rješenje" je kodni naziv nacističkog režima za svjesno i plansko masovno ubijanje svih evropskih Jevreja. Tokom sastanka u Wannseeu funkcioneri njemačke Vlade razgovarali su o istrebljenju Jevreja bez imalo oklijevanja ili gržnje savjesti. Heydrich je izračunao kako bi prema tom zločinačkom planu bilo ubijeno više od 11 miliona Jevreja u više od dvadeset država Evrope.

Nakon što je usvojen način najdjelotvornijeg masovnog uništenja Jevreja, odmah se počelo sa radom na pretvaranju koncentracionih logora u logore za istrebljenje, uz korištenje otrovnog gasa. Kompozicije vozova punih jevrejskih muškaraca, žena i djece neprekidno su

pristizale iz svih država Evrope u Auschwitz, Treblinku i ostale logore za istrebljenje u okupiranoj Poljskoj.

“Konačno rješenje” sistematično je funkcioniralo tri naredne godine, sa tri miliona Jevreja iz okupirane Poljske i iz drugih okupiranih zemalja i teritorija. Mladi i zdravi Jevreji korišteni su za ropski rad do smrti. Ostatak je, uključujući i 1,5 miliona djece, deportovan pravo u gasne komore i nakon toga kremiran. Kosa, cipele, naočale, čak i zlatne plombe u zubima, sistematično su prikupljane za ponovnu upotrebu. Operacija istrebljivanja Jevreja zaustavljena je nakon što su Saveznici vojno porazili Wermacht i oslobodili logore 1945.

KAKO JE BOGDAN BOGDANOVIĆ SPASIO TRAVNIČKU ČARŠIJU

Kada je u Beču, 22. lipnja 2010. godine, u emigraciji umro Bogdan Bogdanović (1922. -2010.), cjelokupni europski tisak, a balkanski naročito, isticao je da je otišao jedan od rijetkih srpskih intelektualaca koji su se na vrijeme suprotstavili Slobodanu Miloševiću i nadirućem jugofašizmu. Bogdan Bogdanović je još 1981. godine, upravo kad su ideolozi i pobornici ideje o „velikoj Srbiji“ postajali otvoreniji i glasniji, napustio SANU (Srpska akademija nauka i umetnosti) i distancirao se od njihovih stajališta i agresivne propagande, što je bio jedan od glavnih uzroka raspada Jugoslavije.

Bogdan Bogdanović je svoja demokratska stajališta vjerojatno naslijedio od svoga prethodnika, znamenitoga esejista i književnog kritičara - Milana Bogdanovića (1892. - 1964.) koji je u Beogradu - zajedno s Miroslavom Krležom - izdavao časopis DANAS i veoma uporno krotio dogmatska stajališta nekih istaknutih komunističkih prvaka. Poznata je uloga Milana Bogdanovića u čuvenom sukobu na ljevici, kada su Milovan Đilas (1911.-1995.) te Radovan Zogović (1907.-1986.) grubo nasrnuli na misleću frakciju Komunističke partije Jugoslavije, najoštrije upravo na Miroslava Krležu.

I mladi Bogdan Bogdanović je, baštineći obiteljsku kulturnu tradiciju, znao u svako doba da se suprotstavi surovim partijskim činovnicima i dogmatima koji su u to vrijeme - šezdesetih godina prošloga stoljeća - bili veoma moćni.

Međutim, darovitost mladoga arhitekta, te njegove genijalne skulpture, ubrzo su prerasli balkanske prostore i ovdašnja mjerila. Prodor Bogdana Bogdanovića u Europu postao je stvarnost koja je s vremenom, a naročito nakon otpora Slobodanu Miloševiću, dosegla najveći međunarodni ugled.

MISTERIJA POD ORAHOM

Bogdan Bogdanović je na vrijeme, i to najoštrije, osudio SANU i suprotstavio se nadirućem srpskom nacionalizmu. Tijekom profesorske karijere na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu, upravo je zbog svoje demokratske i humanističke orijentacije imao mnogo sukoba, a jedan od takvih sa sve glasnijim nacionalistima završio se odlaskom s fakulteta jer su mu bila onemogućena predavanja.

Nakon toga on osniva Letnju školu arhitekture u Malom Popoviću nedaleko od Beograda, simbolično nazvanu MISTERIJA POD ORAHOM koju će kasnije režim Slobodana Miloševića zatvoriti čime će se izravno Bogdan Bogdanović osuditi na emigraciju, u koju je, zajedno sa suprugom, otišao 1993. godine i živio u Beču uz veliku pažnju i potporu Vlade Republike Austrije.

Stvaralački opus Bogdana Bogdanovića veoma je raznolik i osim arhitekture i skulpture obogaćen je poezijom, esejistikom, putopisima ...

Osvjedočeni antifašist, autor je više monumentalnih spomenika žrtvama fašizma, od kojih se osobito ističu oni u Kruševcu, Jasenovcu, Mostaru, Prilepu, Beogradu...

Bogdan Bogdanović je kao gradonačelnik Beograda umnogome zaslužan za modernu transformaciju glavnoga grada Srbije.

Ništa mu to nije pomoglo, jer je stalno bio na udaru nacionalista, kojima je upravo njegov pedigree rođenog Beograđanina, intelektualca, humanista, smetao nadirućoj masi. Slobodanu Miloševiću nije bilo teško pronaći one koji će mu svakodnevno zagorčavati život. Na kraju diktator je bio zadovoljan kada je Bogdan Bogdanović, taj hrabri i mudri antifašist, (koji nikada nije šutio), napustio Beograd.

Bogdan Bogdanović je bio predvodnik one male, ali značajne, skupine srpskih intelektualaca koji su se na vrijeme suprotstavili Slobodanu Miloševiću. No, na veliku žalost svih normalnih ljudi, ta skupina je i tada (prije dva desetljeća) bila mala kao i danas. Uz Bogdana Bogdanovića, Ivana Đurića (1947. -1997.), Latinku Perović, Ivana Stambolića (1936. -2000.), Nenada Čanka danas još imamo Sonju Biserko i Natašu Kandić i, možda, desetak manje poznatih antifašista. Od političara jedino je dostojna štovanja Liberalna partija Čede Jovanovića. Sve ostalo i dalje baštini lik i djelo Slobodana Miloševića, čak i u situacijama

kada su izravno i osobno bili suprotstavljeni. To je možda bio osobni animozitet, ali o Hrvatima, Bošnjacima, Albancima, o Hrvatskoj, BiH ili Kosovu oni svi misle isto: bilo da se radi o Tomislavu Nikoliću, Borisu Tadiću, Vuku Draškoviću, Ivici Dačiću...

KAKO JE SPASIO STARI TRAVNIK?

Uza sve štovanje i počasti koje je još za života imao, Bogdan Bogdanović je posebne simpatije imao u Travniku i Bosni. Naime, kada se potkraj šezdesetih godina oglasila ideja da treba srušiti staro jezgro grada i tako nekadašnjem vezirskom središtu dati novo lice – poput već izgrađenoga Novog Travnika, tadašnji predsjednik Općine Ivica Blažević se našao u velikoj nevolji.

Travnik je dugo godina bio u nemilosti komunističke vlasti. Naime, pri kraju rata i domobranske snage su bile u Travniku ojačane postrojbama koje su se povukle iz Jajca, Gornjeg Vakufa, Bugojna, Donjeg Vakufa, i borbe za osvajanje Travnika dugo su trajale. Neki svjedoci tvrde da je još nakon pada Berlina u Travniku plamtjela borba. Partizani su imali velike gubitke, a poginula su i dva narodna heroja -Simo Šolaja i Šoša Mažar. To je izazvalo veliki revolt pa je po oslobođanju Travnika došlo do osvete nad civilnim stanovništvom. Priča se da su vojnici, zbog smrti svojih vojskovođa, pobili sve muškarce u bolnici. Odmah nakon završetka rata čuvena travnička Tvornica duhana je demontirana i odnesena u Niš. Prvih dvadesetak godina nakon 1945. Travnik je gospodarski zaostajao, za razliku od svojih susjeda: Donjeg Vakufa, Bugojna, Novoga Travnika...

Pojava Ivica Blaževića (1929.-1992.) kao predsjednika Općine, bila je od povijesne važnosti za Travnik. Ovaj umni čovjek znao je otvoriti vrata u politički vrh BiH. Imao je iskrenu naklonost Hamdije Pozderca i Branka Mikulića, te Žarka Kolende, Travničana koji se tada nalazio u samom političkom vrhu SK BiH.

Ivica Blažević, koji će kasnije biti stradalnik i politički uklonjen zajedno sa Hamdijom Pozdercem, tvorac je značajnoga projekta *Vlašić*.

U tadašnjoj formi Samoupravnoga sporazuma, naime. Ivica Blažević je ujedinio 16 komuna središnje Bosne koje su zajedno i dugo-ročno trebale da izgrade najveći turistički centar jer je *Vlašić* ne samo

prelijepa planina nego omogućava i najintezivniju turističku djelatnost i ljeti i zimi.

Izgrađen je centar na Babanovcu, nova cesta Travnik – Babanovac, a poduzetni sportski radnici -na čelu s velikim entuzijazistom Haldu mom Kazazićem - bili tradicionalni organizatori Kupa Europe u skijaškim skokovima.

Sve je to iz temelja promijenilo život u Travniku, ali Ivica Blažević nije znao kako se osloboditi onih koji su nasrnuli na travničku čaršiju i opće staro jezgro grada. U međuvremenu je Travnik dobio i veoma lijep hotel ORIJENT.

U to vrijeme Bogdan Bogdanović je bio predsjednik Udruženja arhitekata Jugoslavije i tražio je atraktivnog domaćina za Kongres. Dotad su to bili Dubrovnik, Bled, Ohrid...

Ivica Blažević posjeti Bogdana Bogdanovića i ponudi organizaciju kongresa s napomenom da je u blizini Travnika Vlašić, Jajce, Bugojno...

Tom prilikom Ivica Blažević iznese svoje probleme s nadirućim rušiteljima travničkoga staroga grada, čaršije i cijeloga srednjovjekovnog ambijenta i arhitekture, što je, unatoč velikom stradanju grada i njegovih žitelja, bilo sačuvano.

Tražio je da Bogdan Bogdanović oformi jednu stručnu komisiju od istaknutih arhitekata, da oni izađu na teren i stručno ocijene kakva bi trebao biti budućnost travničke čaršije...

Kongres arhitekata Jugoslavije je održan u Travniku, a jedna stručno meritorna komisija, sastavljena od predstavnika svih republika, s istinskim autoritetima struke ne samo da je osudila ideju o rušenju stare jezgre grada nego je dala i preporuku da se inzistira na tome da barem u strogom centru grada nove građevine budu upravo u bosanskom stilu.

Općina Travnik je tada to pretvorila u propis, a graditelji novih zdanja u Travniku su dobivali besplatno ŠINDRU (drveni krov) kao jedan vid poticaja i zahvalnosti u očuvanju stare arhitekture grada.

Stoga je naša žalost za Bogdanom Bogdanovićem još veća. Nije umro samo jedan velikan i antifašist nego i čovjek koji je spasio travničku jezgru grada, na čemu će mu mnogi naraštaji u ovoj zemlji biti zahvalni.

KNJIGA SVJEDOČENJA, ISTINE, TUGE, BOLA

(prof. dr. Smail Čekić, prof. dr. Muhamed Šestanović, Merisa Karović, Zilha Mastalić – Košuta, ZLOČINI NAD DJECOM SARAJEVA U OPSADI, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2010., 867 str.)

Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, kao javna naučna ustanova koja se sistemski bavi istraživanjem i obradom zločina genocida i drugih teških povreda međunarodnog prava, kao značajan segment svoje aktivnosti posvetio je zločinima u Sarajevu za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

Tako je “u skladu sa navedenom orijentacijom, naučnim interesom i istraživačkim opredjeljenjem, Institut, pored ostalog, u najtežim uvjetima agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, zločina genocida nad Bošnjacima, te barbarske opsade Sarajeva, početkom 1993. pokrenuo naučnoistraživački projekt “STRADANJA SARAJEVA ZA VRIJEME AGRESIJE NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU 1991-1995” (str. 12).

Poznato je da je u sklopu tog projekta realizovan i jedan od podprojekata “POPIS PORODIČNIH DOMAĆINSTAVA U SARAJEVU 1994”, što je učinjeno sredinom 1994., na bazi pristupa potpunog posmatranja. Kasnije su, ovo istraživanje, gdje su istraživani i zločini nad djecom, maksimalno koristili i demografski vještaci ICTY, posebno dr. Eva Tabeau, u svojim istraživanjima za tri značajna sudska procesa – protiv visokih oficira Vojske Jugoslavije: Stanislava Galića i Dragomira Miloševića, kao i protiv Slobodana Miloševića.

Do izdavanja ove monografije, Institut je publikovao više studija o zločinima u Sarajevu, a time i nad djecom u Sarajevu i BiH kao što su: ZLOČINI NAD PSIHIČKIM INTEGRITETOM DJECE, autora prof.dr. Muha-

meda Šestanovića, "RUŽE IZGORJELE: UŽASI RATA U DJEČIJIM OČIMA", dvije knjige autora mr. Rame Arnautovića: DJECA U VIHORU RATA I DJEČIJI DOMOVI ZA RATNU SIROČAD U BOSNI I HERCEGOVINI 1945-1960, "ŽRTVE ZLOČINA U SARAJEVU 1992-1996" (naučno-istraživački projekat) autora prof.dr. Smaila Čekića i prof. dr. Dževada Termiza, UBIJENE I NESTALE ŽRTVE ZLOČINA U VOGOŠĆI 1992-1995, autora Eseta Muračevića, RATNE ŠTETE U SARAJEVU 1992-1995, autora Duljke Hasića, PREHRANA SARAJEVA U OPSADI, autora Ante Milanovića, Zbornik radova OPSADA I ODBRANA SARAJEVA 1992-1995.

Na taj način stvorena je solidna osnova za dalja istraživanja zločina u Sarajevu, pa i zločina nad djecom.

Nakon višegodišnjeg istraživanja, sredinom 2010. je publikovana knjiga-monografija ZLOČINI NAD DJECOM SARAJEVA U OPSADI, koja je bazirana na interdisciplinarnom pristupu naučnoistraživačkog tima, u kome su se nalazili naučni radnici različitih profesionalnih orijentacija (historičari, pravnici, sociolozi, politolozi, psiholozi, vojni stručnjaci, žurnalisti i dr), a kojoj je posvećen ovaj prikaz.

Knjiga je naučno i monografsko djelo, gdje se vještim istraživanjem i jednog i drugog segmenta ova izuzetno složena problematika kompetentno istražuje i rezultati prezentiraju u prigodnoj formi. Struktura knjige je tako postavljena da je očigledno da su obuhvaćena najbitnija pitanja, čija obrada može da sklopi cjelinu zločina koji su izvršeni na najmlađom populacijom Sarajeva. Osim uvodnih napomena i metodološkog pristupa, u zasebnim dijelovima govori se o opsadi Sarajeva, zločinima nad djecom, lokacijama masovnih ubistava civila, ubijenoj djeci Sarajeva u opsadi, njihovim likovnom i literarnom stvaralaštvu (izbor radova), završnim razmatranjima i izvorima saznanja i literaturi.

Formulacija problema je jasno pokazala u kom pravcu se kretalo ovo istraživanje, šta su bili ključni segmenti, u čemu je značaj istraživanja, te od kojih dosadašnjih rezultata se polazi.

U hipotetičkim stavovima o problemu postavljen je veoma ambiciozan zadatak, iskazan u stavu da je "u periodu od 1992. do 1996. glavni grad Bosne i Hercegovine Sarajevo bio u opsadi, a nad stanovništvom Sarajeva u opsadi u navedenom periodu izvršeni su brojni

i raznovrsni oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, planski, organizirano i sistematično. Posebno teški zločini izvršeni su nad djecom Sarajeva. Radi se o svim oblicima zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava" (str.11).

Pored ostalog, društveni značaj istraživanja se ogleda u tome što će "istraživanje i njegovi rezultati doprinijeti potpunijem i jasnijem razumijevanju i shvatanju značaja agresije i genocida nad stanovništvom Sarajeva u opsadi, a posebno nad djecom, aktuelno i trajno" (str.11).

Solidna osnova za elaboraciju postavljenih ciljeva stvorena je detaljnim razlaganjem predmeta istraživanja u kojem su, pored ostalog, data precizna određenja osnovnih kategorijalnih pojmova: opsada, dijete, ubistvo djeteta, masovno ubistvo i zločin, zločin agresije, zločin genocida, zločini protiv čovječnosti i međunarodnog prava, ratni zločini, žrtve, kategorije i obilježja žrtava, oblici zločina i načini zločina, koji su neophodni za dokazivanje relevantnosti hipotetičkih stavova.

Sasvim je normalno bilo da se u postupku stvaranja temeljnih osnova za razmatranje ključnog dijela rada (Zločini nad djecom Sarajeva), obradi Opsada Sarajeva (Drugi dio) i Zločin genocida u Sarajevu u opsadi (Treći dio).

Naučno, sa dokumentacijom različite provenijencije, obrađena je opsada Sarajeva, čime je pokazano da se zaista radilo o nelegitimnom načinu ratovanja, koji je bio u funkciji realizacije agresije, kroz brojne zločine protiv civila Sarajeva. Kao potvrda za to je navod, kao moto ovog djela "da je opsada grada Sarajeva, kao političkog, kulturnog, privrednog i društvenog centra i kao i glavnog grada Bosne i Hercegovine, bila od strateške važnosti za ostvarenje planirane agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Velikosrpski agresor planirao je brzim zauzimanjem i okupacijom glavnog grada Bosne i Hercegovine ostvariti jedan od najvažnijih ciljeva agresije" (str. 35).

Potvrđeno je, na osnovu relevantne dokumentacije da je opsada Sarajeva, što je bila prethodnica njegovog zauzimanja, brižljivo pripremana od strane visokih krugova JNA i njene pune saradnje sa Srpskom demokratskom strankom, što je dokaz sa izmještanjem artiljerije i postepenim zauzimanjem glavnih strateških položaja oko grada, pod izgovorom vršenja vojnih vježbi.

Iz ove faze prešlo se na završnu: na zauzimanje grada Sarajeva, gdje je primijenjeno više metoda i scenarija, kao što su: masovne barikade, blokada saobraćaja, paraliza funkcionisanja legalnih organa vlasti, do planskog i organizovanog oružanog napada na Sarajevo. Nakon nemogućnosti da se zauzme Grad, kada je, nažalost, formirana opsada, agresor je primjenjivao raznovrsne aktivnosti, koje su u knjizi dobro naznačene, a neke od njih i obrađene, posebno masovna ubistva. Navedena argumentacija je poslužila da se ovaj dio knjige završi sa podatkom da je riječ o najdužoj opsadi u modernoj historiji čovječanstva – 1479 dana – od 1. marta 1992. do 19. marta 1996, kada su napušteni posljednji okupirani dijelovi Grada – naselje Grbavica. Nakon detaljno elaborirane opsade stvoren je solidan fundus da se u tom ambijentu istražuju i zločini nad djecom.

Međutim, dobro je što se istraživački tim odlučio da obradi još jedno pitanje, uslovno rečeno opšteg karaktera, ali izuzetno značajno za tematiku ove knjige – zločin genocida u Sarajevu u opsadi. Potvrda za to je broj pitanja, koja su sagledana u tom kontekstu, kao što su: strategija (namjernog) ubijanja civila i civilnog stanovništva, namjerni napadi na civile i civilno stanovništvo, ubijanje u Sarajevu i umijeće preživljavanja, namjera (mens rea) za genocid u Sarajevu u opsadi, odgovornost za zločin genocida u Sarajevu u opsadi (Srbija i Crna Gora – Savezna republika Jugoslavija). Naučnom analizom, brojnim dokazima kroz relevantnu dokumentaciju, pokazano je, što je eksplicitno istaknuto i u završnim razmatranjima da je „velikosrpski agresor u Sarajevu u opsadi izvršio zločin genocida i druge oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava i nad djecom, ubijajući ih, ranjavajući, sakateći i prekidajući im djetinstvo, ostavljajući im najteže – teške fizičke posljedice i psihičke poremećaje kojih se neće moći osloboditi do kraja života“. (str. 854)

U ovom, Trećem dijelu knjige naučno je dokazan genocid, kao najteži zločin. U završnim razmatranjima to je iskazano u posebnom stavu, koji glasi: „Genocidna ideologija i politika države Srbije i Crne Gore (Savezna Republika Jugoslavija), opći kontekst događanja, izvršeni zločini, sistematski usmjereni napadi protiv Bošnjaka – (zaštićene) nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve, zatim razmjere, obrazac (konkretan niz radnji) i intezitet napada, na hiljade ubijenih i ranjenih

pripadnika te zaštićene grupe kao takve i drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava očigledni su i jasni dokazi zločina genocida (actus reus), izvršenog s **namjerom**, uključujući i specifičnu namjeru (dolus specialis), da se potpuno ili djelimično unište Bošnjaci, zaštićena grupa kao takva“ (str. 854).

Detaljna i argumentovana istraživanja dali su, bez svake sumnje, autorima za pravo da izvedu u Završnim razmatranjima i sljedeći zaključak: “Planska, organizirana, sistematska i ciljna ubijanja i ranjavanja, kao i drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, uključujući i teške psihičke povrede, izvođeni s osnovnom namjerom potpunog ili djelimičnog uništenja Bošnjaka, nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve, zbog njenih nacionalnih, etničkih i vjerskih karakteristika, dovoljan su dokaz koji pokazuje da je i nad Bošnjacima Sarajeva u opsadi na kraju XX stoljeća izvršen najteži zločin – zločin genocida” (str. 854).

Nažalost, još uvijek ne postoji sudska presuda za genocid izvršen u Sarajevu, iako se to očekivalo u sudskim procesima protiv Stanislava Galića, komadanta Sarajevsko-romanijskog korpusa i Dragomira Miloševića, koji je na navedenoj funkciji naslijedio Stanislava Galića. O apsurdno da neko bude osuđen na doživotni zatvor, a da to nije za krivično djelo genocida, teško se može argumentovano raspravljati.

Naučna istraživanja o genocidu, prezentirana u ovoj knjizi pokazuju da sudske presude, kako se to često misli, ne moraju da budu jedini dokaz genocida. Relevantnom naučnom analizom, što je učinjeno u ovoj knjizi, genocid se takođe može uspješno dokazati. Prigovor da djeca nisu zaštićena grupa po Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida u ovom slučaju se može, osporiti. Naime, oni su dio zaštićenih grupa – nacionalne, etničke, rasne ili vjerske, te je genocid izvršen nad bilo kojom od navedenih grupa (u ovom slučaju nad nacionalnom i etničkom grupom Bošnjacima i vjerskom, koju oni čine kao Muslimani), istovremeno genocid i nad djecom. Između ostalog, što je navedeno u završnim razmatranjima, struktura ubijene djece po nacionalnoj pripadnosti pokazuje da su od 524 ubijene djece – 442 (84,351%) Bošnjaci (str. 856).

Naučno, argumentovano, bazirajući se na predhodno iznesenoj dokumentacionoj osnovi, posebno je izvedena i pokazana odgovornost za zločin genocida u Sarajevu u opsadi (Srbija i Crna Gora – Savezna Republika Jugoslavija).

Početno polazište u ovom djelu rada pokazuje nedostatnosti dosadašnjih sudskih procesa u oblasti zločina u Sarajevu u opsadi. S tim u vezi se navodi "za zločine protiv čovječnosti i međunarodnog prava počinjene u Sarajevu u opsadi ICTY je do sada procesuirao samo dva, već spomenuta srpska generala, Stanislava Galića i Dragomira Miloševića. ICTY je propustio da ih optuži i osudi za zločin genocida, što bi predstavljalo jedinu ispravnu pravnu kvalifikaciju krivičnih djela, odnosno zločina koji su pod njihovom komandom izvršeni u vrijeme opsade Sarajeva" (str. 93).

S obzirom da se zločini u Sarajevu ne mogu posmatrati izolovano od zločina u Bosni i Hercegovini, autori su dali sukus događaja, odnosno kontekst u kojem su činjeni zločini u ovoj državi. Za čitaoca na ovom mjestu samo se navodi sljedeće, da bi ostalo našli u ovoj knjizi, pregledno i jezgrovito.

"Mnogobrojni relevantni izvori različite provenijencije pouzdano ukazuju na dvije početne i osnovne, bitne, fundamentalne postavke i odredbe savremenih događanja i događaja u Republici Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća:

- prvo, na Republiku Bosnu i Hercegovinu izvršena je **klasična oružana agresija**, odnosno zločin protiv mira i sigurnosti čovječanstva, što je po osnovnom shvatanju i definiciji **međunarodni oružani sukob**, i
- drugo, na okupiranim teritorijama Republike Bosne i Hercegovine i gradovima u opsadi nad Bošnjacima je izvršen najteži zločin – zločin **genocida**" (str. 94).

U tim kordinatama vršeno je i istraživanje zločina nad djecom Sarajeva u opsadi.

Izloženo omogućuje zaključak da su prva tri dijela knjige (Metodološki pristup istraživanju, Opsada Sarajeva i Zločin genocida u Sarajevu u opsadi) stvorili solidnu teorijsko-metodološku osnovu za razmatranje

ključnog dijela – Zločini nad djecom Sarajeva u opsadi. Ovaj segment je obrađen još u četiri dijela: Lokacije masovnih ubistava civila Sarajeva u opsadi (Peti dio), Ubijena djeca Sarajeva u opsadi (Šesti dio), Literarna i likovna stvaralaštva (Izbor radova) – (Sedmi dio). Osnovno polazište je da je u Republici Bosni i Hercegovini, a time i u Sarajevu na kraju XX stoleća vršeno sistematsko ubijanje i ranjavanje djece, uprkos njihovoj zaštiti kroz brojna dokumenta, pri čemu su za ovu priliku navedena dva – Konvencija o pravima djeteta (1989) i Svjetska deklaracija o preživljavanju, zaštiti i razvoju djece (1990). Precizno su označeni i akteri ovih zločina: Oružane snage Srbije i Crne Gore (Savezna Republika Jugoslavija) i njihovi i kvislinzi i saradnici. Oni nisu poštovali “temeljne norme međunarodnog humanitarnog prava, obavezujuće pravne norme, razvijene tokom stoljeća, a posebno najvažniju među njima – zaštitu civila (...) pa čak ni (zaštitu) djece, nad kojima je u Sarajevu u opsadi izvršen zločin genocida. Korišteni su metodi i sredstva zabranjeni po međunarodnom humanitarnom pravu” (str. 113).

Ako se, na osnovu navedenog posmatraju djeca, onda je relevantan stav da su “djeca Sarajeva u opsadi od navođenih raketa s agresorskog položaja i snajperskih dejstava masovno i pojedinačno ubijana i ranjavana. Raspoloživi podaci nedvosmisleno potvrđuju da su zločini nad djecom Sarajeva u opsadi planski, organizirani i sistematični akti izvršeni s **namjerom** sveukupnog uništavanja Bošnjaka, *nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve*” (113).

Nadalje, u strategiji uzimanja civila i civilnog stanovništva za metu, djeca su predstavljala značajan cilj. U ovom dijelu knjige, dosta dobro su locirane lokacije ubijanja djece, kao što su: ulice, raskrsnice, kuće, stanovi (na spavanju), školske učionice, improvizirana igrališta, porodišta, bolnice, dječiji vrtići, redovi najčešće za humanitarnu pomoć i vodu, izlazi iz skloništa, ubijanja čak i u majčinim utrobama, inkubatorima.

Može se zaključiti, nakon ovog nabiranja da je ipak najveća meta za ubijanje bilo Sarajevo, odnosno sve u njemu što čini život ovog grada, pa i njegova djeca.

Ovaj dio sadrži toliko dokumenata (fotografije, svjedočenja, izvodi iz presuda, izvodi iz knjiga i štampe itd), da svaki čitalac može validno

zaključiti o genocidu i ostalim zločinima nad djecom Sarajeva, da su ti zločini bili masovni, brutalni, ciljani posebno sa svakodnevnim surovim načinom ubijanja, kroz tzv. "lov" na djecu snajperom. Potresni fotosi su posebno ilustrovali iznesene navode, prikazujući djecu sa 4 mjeseca bez noge, njihov hod na štakama, krvave učionice sa razbacanim dječijim školskim stvarima, teško ranjenu djecu gelerima granata. Na ovom mjestu treba istaći jednu važnu konstataciju da sav tekst ove knjige prate odgovarajuće fotografije, od čega se neke po prvi put objavljuju, upotpunjujući na taj način sadržinu teksta.

Ali, potvrđeno je, u ovom dijelu rada, a i kasnije, da nisu ubijana samo djeca, nego i sve ono što je potrebno za njihovu egzistenciju, djetinstvo i igre: rušene su škole, dječiji vrtići, obdaništa, igrališta, ambulante, dječija porodilišta. Zaista, kako stoji u Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, kod bošnjačke skupine, i djece unutar nje bilo je "namjerno podvrgavanje skupine takvim uvjetima koji bi trebali dovesti do njenog potpunog ili djelimičnog uništenja" (Član II)

Peti dio knjige je posvećen lokacijama masovnih ubistava civila Sarajeva u opsadi, čija obrada je, kako se i navodi u knjizi, rađeno po strogim metodološkim standardima, obrađujući uz ostale civile i djecu. Istraživanja su "s odgovarajućim ilustracijama i dokazima – navođenjem konkretnih imena žrtava, njihove starosne dobi, vremena i mjesta zločina, hronološki do sada predstavila 115 lokacija masovnih ubistava, u kojima su ubijana, uz ostale civile **i djeca**" (str. 139).

Relevantnost istraživanja ogleda se i u tome što su „na navedenim lokacijama terenski istraživači, primjenom istraživačkog instrumentarija na empirijske i terenske izvore podataka, pribavljali podatke, upoređujući ih i vrednujući ih, te na osnovu njih formirali relevantne saznajne cjeline (obavještenja), u kojima je utvrđena validnost saznanja raznih subjekata, kako bi bili korišteni na primjeren i funkcionalan način" (139).

Vezano za lokacije masovnih ubistava, prezentirane su neposredno manifestovane posljedice – „najčešće smrt na licu mjesta ili u toku prevoza do bolnice i onih žrtava čija je smrt nastupila zbog teških ranjavanja na licu mjesta" (str.139).

Treba razumjeti istraživače kod njihove ograde od, kako su naveli „nemogućnosti egzaktnih mjerenja i kvantifikovanja i dimenzioniranja izvršenih zločina“. (str. 139), pa ostaje zadatak da se to ipak pokuša u narednim istraživanjima, koja će obrađivati problematiku zločina nad djecom Sarajeva u opsadi. I ovom prilikom mora se istaći tužna, ali nažalost istinita činjenica, sa kojom se završava uvodni dio u Petom dijelu knjige „da su posljedice, bile one fizičke ili psihičke, privremene, povremene ili trajne, ostavile neizbrisive ožiljke kod svih žitelja Sarajeva u opsadi“ (str.139).

Nakon ovih uvodnih napomena, slijedi predstavljanje svih 115 lokacija, gdje su dati suštinski podaci sa fotosom, nazivom i adresom lokacije, općinom, vremenom masakra (datum, mjesec, godina i vrijeme, način izvršenja zločina, broj ubijenih sa njihovim osnovnim generalijama – ime, ime oca, prezime, godina rođena, godina ubistva).

Po mjestu lokacija masovnih ubistvava očigledno je da je agresor pokrio svaki djelić Sarajeva, kako bi ubijao civile, a sa njima i djecu. To se dešavalo u dvorištima porodičnih kuća, bočnim zidovima garaža, porodilištu, na asfaltnoj površini, u porodičnim kućama, u prizemnim prostorijama, ispred privatnih kuća, u voćnjacima, u parku, na platouima, na pločnicima, na travnatim površinama, podrumskim prostorijama, u autobusima, neboderima, između stambenih zgrada, automobilima, u stanovima, u naseljima, iza ulaza u stambenu zgradu, na parkinzima, na ulici, na autobuskim stanicama, ispred improviziranih učionica...

Ustvari, najprimjerenije rečeno cijelo Sarajevo je bilo jedna lokacija, gdje se nije moglo promašiti u ubijanju civila, a time i djece, ona su bila na stalnoj meti.

Statistička analiza lokacija je izvršena u Završnim razmatranjima, što je možda trebalo učiniti u okviru Petog dijela. Bez obzira na ovu dobro namjernu opasku, bitni statistički aspekti su prezentirani u Završnim razmatranjima, pri čemu i u ovoj prilici treba istaći neke od njih, koji će ukazati na razmjere zločina nad djecom u Sarajevu u opsadi.

Najveći broj lokacija masovnih ubistava u Sarajevu u opsadi, na kojima su i djeca ubijena su iz 1992. – oko 50% (48,6%) i 1993 – 33%, što ukupno iznosi preko 80%. Ovaj podatak nedvosmisleno potvrđu-

je da je za ove dvije godine (1992. i 1993.) počinjen najveći broj zločina u Sarajevu nad civilima, pa i djecom. Sigurno je da bi ovaj podatak bio potvrđen i na nivou Bosne i Hercegovine.

Navedenu konstataciju prati i procenat ubijenih civila, među kojima su bila i ubijena djeca. Naime, „tako je procenat ubijenih civila u 1992. – 42,7% (206), 1993. – 32,7% (158)....“ str. 854, dakle preko 70%. Ostaje da se u nekoj drugoj prilici, u drugim knjigama o zločinu, ovi i ostali podaci detaljnije objasne, posmatrajući ih u uzajamnoj vezi sa svim ostalim faktorima.

Istraživači su učinili napor pa su lokacije masovnih ubistava u Sarajevu u opsadi aktualizirali i analizirali i sa još nekoliko aspekata, stvarajući na taj način jednu koherentnu cjelinu, što se naravno sve nalazi u Završnim razmatranjima. U vezi s tim pokazano je da, kada se posmatra distribucija lokacija masovnih ubistava, njih najviše ima na području Novog Grada – 37,3% (43), što opet traži komentar, odnosno pronicanje u razlog tome. Možda to treba tražiti u činjenici da je ova općina bila najviše u opsadi sa agresorskim oružjima i oruđima, da je front bio skoro u centru ove općine, da je dosta teritorije Novog Grada bilo okupirano. Međutim, i ovo kao i ostalo ostavimo da se u budućim knjigama podrobnije elaborira, što će dati još veću vrijednost narednim izdanjima.

Takođe, kada prezentiramo dio statističkih pokazatelja spomenimo da je, isto tako, u sarajevskoj općini Novi Grad najveći procenat ubijenih civila – 161, ili 33,4%, od čega skoro polovina su ubijena djeca (80), što se može dijelom tumačiti i povezati sa najvećom distribucijom lokacija masovnih ubistava na ovom području.

Kada se u narednim istraživanjima dođe do još više podataka o ubijenoj djeci, biće interesantno izvesti analizu na koliko su lokacija ubijena samo djeca, a na koliko lokacija su ubijani zajedno sa odraslima. Prema sadašnjim podacima na 24 lokacije, su ubijana samo djeca, od toga na 18 lokacija je ubijeno po 2 djece, na 4 – 3, na 1 – 4, na jednoj - 6. Iz podatka da je najčešće po 2 djece ubijeno može se izvesti zaključak da se zaista radilo o razornim dejstvima po djeci, koja su odnosila najmanje po dva života. Međutim, u jednom broju napada na djecu ubijene su grupe djece od 3, 4, pa i 6. U ovom najvećem ma-

sakru nad djecom, gdje ih je 6 ubijeno, 22. januara 1994., na sankanju od strane srpskih snaga ispaljene su čak 3 granate, koje su eksplozivale ispred jedne stambene zgrade u naselju Alipašino polje. Zaista se radi o granatama velike razorne moći, koje su najdirektnije upućene na civile, u ovom slučaju na djecu, gdje su poginule i dvije sestre. Od ovih granata, što je potvrda navedenog, ranjeno je i 6 civila.

Takođe, djeca su ubijena na lokacijama za masovna ubistva zajedno sa odraslim, što je u ovoj monografiji dosta detaljno obrađeno, bez analize podataka. U vezi s tim treba istaći da je zajedno sa odraslim u 9 masakara ubijeno po 3 djece, u 2 masakra – 5, a šestero u jednom masakru. U Sarajevu je takva situacija bila da su se i djeca uključivala u potragu za egzistencijalnim životnim namirnicama (voda, ogrev, hljeb, humanitarna pomoć i dr.) gdje su ubijana zajedno sa odraslim, u nekim slučajevima sa svojim najmilijim (roditelji, braća, sestre). Nisu oni bili dorasli za ove poslove, ali rat nema logiku, u njemu se preskače djetinstvo.

Šesti dio knjige „UBIJENA DJECA SARAJEVA U OPSADI“ (od 259 do 791 strane) je centralni dio, koji ovu problematiku obrađuje na 532 strane, što je u prosjeku za svako dijete po jedna strana. U kratkim uvodnim napomenama, data su objašnjenja, kako bi se bolje razumjelo ono što slijedi. Prije svega, još jednom je istaknuto da je „ubijanje djece Sarajeva u opsadi bez sumnje najteži i najgnusniji zločin države Srbije i Crne Gore (Savezna republika Jugoslavija) i njihovih kolaboracionista, izvršen u ambijentu agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu na kraju XX stoljeća“ (str. 261)

Takođe, čitaoci treba da znaju, što im se ovdje i naglašava, da je brojka od 524 ubijene djece, samo dio zločina nad djecom Sarajeva, te da slijedi dalje istraživanje kako bi se dobio ukupan broj ubijene djece u Sarajevu u opsadi. Za pojašnjenje toga, a i narednih aktivnosti u tom domenu, uslijedio je navod da se „naučno empirijsko istraživanje o ubijenoj djeci Sarajeva u opsadi na osnovu naučnoistraživačkog projekta odvija kontinuirano i permanentno i ono ima svojstvo dugoročnog naučnog istraživanja. U ovoj studiji javnosti saopćavamo samo dio rezultata istraživanja, a u narednoj ćemo saopćiti potpunije rezultate“. (str. 261).

Nedvosmisleno proizilazi da naučna, stručna i najšira javnost može očekivati nove studije na ovu temu, podatke i činjenice o većem broju ubijene djece Sarajeva u opsadi.

Može se prihvatiti kao veoma dobro opredjeljenje istraživača da se načini izvršenja zločina nad djecom ne mogu samo svesti na direktna ubistva, jer su djeca lišavana života i na druge načine. Kao dokaz za to, navodi se da su u „predstavljenom broju žrtava opsade – djece (524) u ovoj studiji uvrštena i djeca umrla od neodgovarajuće potrebne liječničke pomoći, zatim djeca koja nisu mogla biti izmještena u inostranstvo radi daljeg liječenja; djeca ubijena plinom, jer je agresor zatvarao plin i naglo ga puštao, čime je dolazilo do ubistava i ranjavanja čitavih porodica; djeca koja su umirala gušenjem u inkubatorima, zbog nedostatka kisika, usljed prekida električne energije zbog granatiranja, kao i smrtno stradala djeca zbog nepodnošljivo teških uvjeta života u Sarajevu u opsadi“ (str.261).

Nakon ovih jezgrovitih, neophodnih i korisnih napomena slijedi tužno predstavljanje 524 ubijene djece sa neophodnim podacima: fotografija, ime, imena roditelja, prezime, godina rođenja i godina ubistva, JMBG, škola, način i lokacija ubistva, mjesto ukopa, okolnosti ubistva, dječiji hobi. Dovoljno da se može shvatiti portret djece, koji će ostati kao vječna uspomena njihovoj braći, sestrama, roditeljima, drugovima, drugaricama. Volila su ova djeca život, volila su kako je zapisano i u ovoj knjizi, pored svojih učeničkih obaveza, sport, muziku, crtanje, nogomet, košarku, igračke, lutke, hrvanje, knjige, barbike, lutke-ćele, prirodu, boks, karate, sviranje na sintisajzeru, životinje, autiće, videoigrice, atletiku, ribolov, pse, igru između “dvije vatre”, mačevanje, gitaru, folklor, klizanje, stripove, klikere, borilačke vještine, pjevanje u horu, šah, bicikl, učenje stranih jezika, pisanje spomenara, informatiku, pisanje poezije, rukovanje alatom, balet, plivanje, vožnju skejborodom, skijanje, igricu komodor, sviranje klarineta, igranje gume i žmire, stoni nogomet, elektroniku, hokej na ledu, pisanje pjesmica, planinarenje, igru „čovječe ne ljuti se“, posjete džamijama, bezbol, sastavljanje i rastavljanje igračaka, stoni tenis, karate, igre ratnika, vjeronauku, manekenstvo, crtanje odjeće za lutke, igre sa slijepim miševima, sakupljanjei salveta, pisanje i komponovanje pjesmica, pomaganje mami u kućnim poslovima, sakupljanje markica, matematiku, rukomet, cr-

tanje filmova, vazduhoplovstvo, slikovnice, učestvovanje na takmičenjima i turnirima, igru sa dedinim alatom, odbojku, druženje, učenje engleskog jezika, nindža kornjače, latinski jezik, bubnjeve, glumu.

Kao što se vidi, njihovo djetinstvo je bilo puno, sadržajno, veselo, prekinuto je u cvijetu mladosti, mnogi planovi su ostali samo san. Ova knjiga je stalna vječita uspomena na djecu, pred kojima je bio život, radost, igra, djetinstvo, ali je rat sve to raspršio.

Dimenzija zločina nad djecom iskazana je i u tome što su sa njima ginuli i njihovi najmiliji – majke, očevi, sestre, braća, tetke, nane, djeđovi, rodice, dajdže, tetci i dr. Pažljivi čitaoci knjige mogu da ovo jasno vide, što je još jedno svjedočanstvo o masovnosti zločina nad civilima i civilnim stanovništvom Sarajeva u opsadi, a time i djece.

Struktura djece po raznim obilježjima predstavljena je u završnim razmatranjima, što je možda bolje bilo da je to učinjeno uz šesti dio, gdje je trebalo da se vrši njihova detaljnija analiza. U ovom prilogu ponudiće se jedno viđenje strukture djece, sa nakanom da se izvedu neke interesantne veze, odnosi i zaključci. To ostaje kao zadatak priređivačima nove knjige o zločinima nad djecom Sarajeva u opsadi.

Kada se posmatra struktura ubijene djece prema starosti, onda je bez ikakve dvojbe svaka cifra interesantna, bez obzira u kojem se starosnom razdoblju nalazi. Kao što se vidi, čak 27 djece (5,1526%) je ubijeno (od začeca) do 2 godine. Nešto starija djeca, koja su tek krenula u svijet – od 2 do 4 godine 25 (4,77%) ubijana su takođe u Sarajevu u opsadi.

Još u jednoj predškolskoj starosnoj skupini (od 5 do 7 godina), dosta je djece ubijeno – 39 (7,442%), ona nikad dakle nisu dočekala da sjednu u školske klupe. Na svom putu ka punoljetnosti, 142 djece (27,099%) od 16 do 18 godina, to nikad nije dočekalo, zauvijek im je taj put, brutalno prekinut.

Tačno je da su u Sarajevu najviše ubijana djeca iz bošnjačkog nacionalnog korpusa (442 ili 84,351%), ali isto tako i djeca iz reda uslovno nazvanih – "ostali" 19 (3,625%) djece iz reda Hrvata, 5 (0,954%) iz reda Srba, Albanaca 4 (0,763%), Roma 3 (0,572%) i ostalih 51 (9,732). Ipak, mnogo je djece svrstano u kategoriju ostalih, pri čemu je čini se i ov-

dje moglo da bude iskazivanje po nacionalnoj pripadnosti, jer se radi o značajnoj cifri, koja zaslužuje raščlanjivanje.

Interesantno je interpretirati i ubijanje djece prema načinu izvršenja zločina, gdje dominira granatiranje, sa kojim je ubijeno 406 djece ili 77,480%. I ovdje se još jednom potvrđuje već ranije dokazana teza da je granatiranje po Sarajevu bilo masovno, neselektivno, bez izbora legitimnog vojnog cilja, odnosno čak sa namjerom da se ubije što više civila, a samim tim i djece.

Nakon granatiranja slijedi snajper, koji je sa svojim dejstvom pokriva cijelo Sarajevo, ponegdje stalno dejstvujući, stvarajući kako su to Sarajlije često nazivale – aleje snajpera. Od tog podmuklog dejstva 53 (10, 114%) djece je ubijeno, a dosta ih je nakon teškog ranjavanja od snajpera umrlo u teškim mukama. Dakle, "posebno surov način ubijanja je bio tzv. "lov" na djecu snajperom. Kao što je poznato, to nauružanje je u ratnim sukobima namjenjeno samo za specijalne zadatke elitnih oružanih jedinica. Međutim, na području Sarajeva velikosrpski agresor i njegovi kolaboracionisti, od samog početka opsade, protiv civila masovno su koristili snajper. Sama uloga snajperista je takva da je svaki njihov hitac, kako je konstatovano u ICTY, (Sažetak presude, pretresnog vijeća u predmetu protiv Dragomira Miloševića, Hag, 27. decembar 2007.), "smišljeno ispaljen s namjerom da se onaj na koga se puca ubije ili teško rani" (str. 115).

Ipak, zaslužuju da se navedu tri zaključka, koje su autori izveli na osnovu pregleda ubijene djece Sarajeva u opsadi prema posmatranim obilježjima i odredbama, a koji su jezgrovito iskazani u sljedećem.

- prvo, među ubijenom djecom dominiraju djeca bošnjačke nacionalnosti 84,351% (442)
- drugo, dominantna skupina prema starosnoj dobi je od 5 do 18 godina 90,067% (472)
- treće, u navedenoj starosnoj grupi, što je posebno interesantno, dominiraju djeca školskog uzrasta od 7 do 18 godina - 82,625% (433) (str. 858).

Ovdje poseban osvrt zaslužuje treći zaključak, gdje se vidi da su najviše stradala školska djeca. Dosta ih je poginulo i u školskim klu-

pama, na putu do škole, kao i pri pomaganju roditeljima da se prikupe određene namirnice, neophodne za život. Koliko je ožalošćenih njihovih školskih drugova i drugarica? Koliko je samo ostalo praznih školskih klupa? Otišao je bespovratno jedan dio mlade generacije.

Neophodne analize, na koje se ukazuje u ovom prikazu biće izvršene, kako i autori ističu "nakon završetka istraživanja i potpune obrade i analize podataka, bit će saopćeni završni – konačni rezultati naučnog istraživanja izvršenih zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava nad djecom Sarajeva u opsadi u formi druge studije" (str.858).

Dakle prostora ima za još cjelovitije i produbljenije sagledavanje zločina nad djecom Sarajeva u opsadi. Postojeći zaključci su korektno izvedeni sa ovim brojem ubijene djece (524), te su na toj osnovi konstituisani i izloženi.

Bez sumnje, ova vrijedna knjiga ne bi bila potpuna da nije predstavljeno literarno i likovno stvaralaštvo, odnosno izbor radova djece, kako one koja su ubijena, tako i njihovih drugova, koji o njima pišu (Sedmi dio). Djeca su pisala i crtala, kao da su htjela da zaborave rat i ratne strahote, ili da tu kataklizmu unesu u svoj crtež, u svoju pjesmicu, rad i dr. Djeca su zaista bila na taj način – svjedoci genocida, kako nosi naslov pristupni tekst u ovom dijelu rada. Fenomen bosanskog duha, negova nesalomljivost, "mi se ne damo pomesti", "čuda bosanskog otpora", su neka od osobenosti, kojima se može i život djece objasniti u Sarajevu. U to se uklapa i navod da "i pored svega djeca Sarajeva nisu kontaminirana **mržnjom i željom za osvetom**, ostala su normalna i spremna za budući zajednički život, u kojem nema mjesta mržnji po bilo kojoj osnovi i podjelama koje su prevaziđene i nesvojstvene savremenom čovječanstvu na današnjem stepenu razvoja civilizacije i kulture" (str. 794). U tom kontekstu još jedan, može se reći ohrabrujući navod, da "sa svojom životnom energijom mladi beznađe pretvaraju u nadu, a nadu u bolje sutra, toleranciju i želju za suživotom, koji treba graditi s novom energijom, principima humanosti, otvorenosti i na civilizacijski način" (str. 794).

S pravom se u ovoj knjizi navodi: zašto se, "i pored najokrutnije opsade s punih 1.479 dana ubijanja svega što se kreće i uništavanja Grada s njegovim civilizacijskim dostignućima, nameće jedno osnovno

pitanje: *je li moguće da žrtve genocida nisu zadojene mržnjom prema svojim egzekutorima?*

Ne, nisu! Naprotiv, Bošnjaci – žrtve genocida u Republici Bosni i Hercegovini s kraja 20. stoljeća – spremni su zajednički živjeti i graditi Bosnu i Hercegovinu, čak i s onima koji su je rušili. U tome je sadržano **“čudo bosanskog otpora”**, neuništiva tolerancija i suživot.” (str. 794).

Dječiji duh, najkraće rečeno bio je neuništiv, ništa ga nije moglo zaustaviti. Ako se analizira njihovo literareno i likovno stvaralaštvo, očigledno je da se i u najtežim uslovima osjećao dječiji prkos i nepokolebljivi duh.

I u podrumima gdje je nekada bilo samo biciklo, djeca su stvorila svoju atmosferu, nastali su brojni crteži, pjesmice, prozni radovi, nove igre, gdje se poziva na mir, radost, poštovanje, sve je to vjerodostojno, iskreno i estetski savršeno. Zbog toga se u knjizi ističe “da su djeca svojevrсни heroji i istinski svjedoci tog stradalništva planetarnih razmjera” (str.795)

I autori ove knjige, što je za svaku pohvalu, nisu željeli nikakva uljepšavanja, izmjene i prilagođavanje dječijeg stvaralaštva. Sve je u izvornom obliku, te je ovo “svjedok teških kršenja međunarodnog humanitarnog prava i opomena da se ovakvo zlo nigdje i nikome više ne dogodi”. (str. 796).

Dječiji tekstovi se čitaju u dahu, mnogo je sjete, ali i pokazivanja prkosa i inata. Sve to je za nove generacije pokazatelj šta je rat, šta on nosi sa sobom, da se nikad ne ponovi. A djeca to iskreno poručuju starijim. U to ime, u ime dječijeg stvaralaštva jedan stih:

“U Sarajevu je djece puno, od granata poginulo.

Spomenik djeci treba dići,

I s poštovanjem njemu prići

*(Ivona Josipović, Lejla Tiro,
Almira Tahirović: Za djecu Sarajeva, str. 801).*

Još jednom treba istaći da se “u sveukupnom otporu prema agresoru – nosiocu zla – s pravom može reći da su dječiji radovi vrijedna svjedočanstva, koja će vječno govoriti o barbarskoj opsadi Sarajeva,

te ih zato u izvornom obliku predstavljamo u ovoj studiji, koja će, pored ostalog, ujedno biti svjedok teških kršenja međunarodnog humanitarnog prava i opomena da se ovakvo zlo nigdje i nikome više ne dogodi" (str. 796).

Knjiga, u okviru Sedmog dijela, sadrži Poruke roditelja, nastavnika i drugih (str. 832-851), izlive tuge, bola, vječno nezacjeljene rane. Nižu se tužne ispovjesti, evo samo nekih, mada je teško bilo izvršiti izbor, ali to činimo zbog prostora ovog prikaza, a čitaoci će pročitati u cjelini knjigu i sve to autentično doživjeti.

"Mnogo mi je teško bez tebe. Ni suze ne pomažu". Razgovor majke sa ubijenim sinom. (str.832).

Jedna od majki će, pored ostalog, reći: "Na majčinom srcu do smrti ostaje otvorena, živa rana neizdrživa bola. Prođe 16 dugih godina. Majci se čini da je prošlo hiljadu i šeststo godina" (str. 833).

Otac jednog ubijenog dječaka je svoj iskaz završio sa riječima: "26. maj je ostao da se vječno pamti kada su se zatvorile jedne, kao nebo plave oči, oči nevinog djeteta, koje je znalo samo za smijeh i igru" (str. 834).

Ubistvima djece potrešene su i vaspitačice, nastavnici, drugarice, pripadnici UNPROFOR-a. Svim njima ja ova knjiga otvorila stranice, za tužni iskaz, neka ostane za vječno sjećanje.

Jedna od vaspitačica će tužno reći: "Irmine vesele oči nikada neće više vidjeti svoje roditelje, svoju sestru Lejlu, svoju vaspitačicu Fatimu, svoje drugarice iz obdaništa ... Ali, ja svaki dan gledam Irmu i neću da je zaboravim. To ti obećavam, Irma" (str. 838-839).

Nastavnici su upućivali posljednje riječi svojoj djeci, iskazali pobunu protiv takvog stanja. Jedan od njih, Ahmet Bojadžić, će u svojoj pjesmi *Smrti nevine djece*, zapisati sljedeći stih:

*"A živjela su djetinjski lijepo i sretno, bez
zla i svakome željela dobro, odakle
pravo ubicama, pitam čovječanstvo
pa je za njih samo smrtno rješenje probro"* (str.843)

Stranci, koji su bili u BiH, nisu mogli da ovu dječiju tragediju gledaju bez tuge i žala, što su pretočili i u stihove. Jedan od njih iz dalekog Senegala, zapisaće:

"Oslušni često neke stvari, koje biće

Vidi u vatri koja se gasi

Slušaj mumorenje vode

Oslušni u vjetru jecaje u žbunju" (str. 847)

Naravno, nije moglo bez novinara, pedantnih hroničara jedne tragedije i ubistava djece, njihovog djetinstva, hobija, igre. Autori su se odlučili za 4 priloga o sedamnaestogodišnjoj Maji Đokić.

O sahrani Maje Đokić, odbojkašice, dobre učenice i drugarice, novinarski hroničar će zapisati:

"Nad Sarajevom se u času sahrane otvorilo nebo. Kao da je i ono željelo da pusti suzu za još jednim nevinim životom. (...) Tri puta tišinu su prekinula potmula ispaljenja agresorskih granata. Da li je u daljini bilo novih žrtava?" (str.850).

ZAVRŠNA RAZMATRANJA su jezgrovita, sa ključnim konstatacijama, prava sublimacija prethodnog, zasnovanog i rađenog "na osnovu relevantnih argumenata, pouzdanih i valjanih dokaza" (str. 853).

Teško ih je interpretirati, pa se zato opredjeljujemo za prvo završno razmatranje, na temelju kojeg su rađeni i ostali. Ono glasi:

"Opsada Sarajeva, kao i agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima čini, u skladu sa srpskim velikodržavnim projektom genocidnog karaktera, suštinu udruženog zločinačkog poduhvata Srbije i Crne Gore, odnosno Savezne Republike Jugoslavije, u cilju osvajanja Republike Bosne i Hercegovine i istrebljenja Bošnjaka" (str. 853). U tom kontekstu treba posmatrati i opsadu Sarajeva i zločine nad djecom Sarajeva.

O statistici je već nešto naprijed rečeno, s tim što se može istaći da je ona korektno numerički izražena za broj ubijene djece, koji je ovom knjigom obuhvaćen – 524. Ostaje kao zadatak, kada se u narednim istraživanjima dođe do još podataka o zločinima nad djecom,

Sarajeva u opsadi, da se istraživački podaci relevantno interpretiraju, možda u posebnom poglavlju.

Knjiga "ZLOČINI NAD DJECOM SARAJEVA U OPSADI" je višestruko značajna, posebno u pogledu daljeg istraživanja ove tematike. Ovo je zasigurno prvo istraživanje zločina nad djecom, rađeno naučno, na osnovu strogih teorijsko-metodoloških standarda. Autori su uspjeli da konstituišu, može se s pravom reći, model istraživanja zločina nad dječijom populacijom, koji može poslužiti za istraživanja ove problematike i na drugim područjima, pa i na nivou cijele Bosne i Hercegovine. Zločina nad djecom je bilo, podsjetimo, i u Prijedoru, Srebrenici, Tuzli, Vasenici, Foči, Brčkom, Ključu, Sanskom Mostu. To ne bi smjelo ostati u zaboravu, niti ima isprike da ne postoje istraživački uzusi, ova knjiga je putokaz. Ona nije samo putokaz, nego i podstrek da se slika i podaci svakog ubijenog djeteta nađu u jednoj ovakvoj monografiji, što će biti dječija uspomena njegovim roditeljima, njegovim najmilijim. Mislim da za to postoji volja, snaga i htijenje.

Osim kod roditelja ubijene djece knjiga "ZLOČINI NAD DJECOM SARAJEVA U OPSADI" treba da se nađe u svim bibliotekama, posebno školskim, da djeca to čitaju, pamte.

Dobro bi bilo da izdavač učini dodatni napor da se ova knjiga prevede na neke od svjetskih jezika, čime bi njena dostupnost bila iskazana i u još većoj mjeri pred javnosti.

U knjizi su s pravom upućene zahvale istraživačkom timu, Gradskoj upravi grada Sarajeva i Ministarstvu za boračka pitanja Kantona Sarajevo na podršci, posebno financijske prirode. Naravno, neizmjerne zahvalnost se duguje roditeljima, koji su smogli snage da daju iskaz o svojoj ubijenoj djeci, što je, kod njih izazvalo rekonstrukciju bola, tuge i očaja, koji su doživjeli u ovoj tragediji. Zaista im hvala. Ovaj projekat i knjiga su samo mali djelić prema njima i njihovoj hrabrosti.

Uvjereni smo da ćemo ponovno biti svi zajedno na ovom teškom, humanom i odgovornom zadatku.

KAPITALNO DJELO O ZLOČINIMA NAD DJECOM SARAJEVA U OPSADI

Pred nama je značajna studija sa naslovom "ZLOČINI NAD DJECOM SARAJEVA U OPSADI".

Studija je rezultat obimnog i višegodišnjeg istraživanja skupine istraživača pod vodstvom prof. dr. Smaila Čekića. Istraživanje i pripremu knjige za štampu organizovao je Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu. Studija "ZLOČINI NAD DJECOM SARAJEVA U OPSADI" sadrži sedam cjelina i završna razmatranja.

U prvoj cjelini je oblikovan i utemeljen naučno-teorijski i metodološki pristup. Generalna hipoteza je koncipirana sveobuhvatno i glasi:

ZLOČIN NAD DJECOM SARAJEVA U OPSADI IMA RAZNE OBLIKE, SADRŽINE I FORME, VRŠEN JE NA RAZLIČITE NAČINE, SISTEMATSKI, PERMANENTNO I KONTINUIRANO, NA RAZNIM MJESTIMA U ISTO I RAZLIČITO VRIJEME, A ŽRTVE SU RAZNE STAROSNE DOBI, OD NE-ROĐENE, PREKO NOVOROĐENE DJECE, DO DJECE RAZNE STAROSNE DOBI I DRUGIH BITNIH OBILJEŽJA.

Uz korištenje relevantnih izvora izvedeno je empirijsko naučno istraživanje. Po svom karakteru, istraživanje je dijagnostičko-deskriptivno, te kvalifikatorsko-tipološko.

Istraživanje je izvedeno na bazi primjene principa potpunog posmatranja pojave stradanja djece u opkoljenom Sarajevu.

Tokom dosadašnjeg istraživanja, a istraživanje će se nastaviti, došlo se do objektivne spoznaje o 524 ubijene djece Sarajeva pod opsadom. Činjenice o ubijenoj djeci date su u šestom dijelu studije pod naslovom "Ubijena djeca Sarajeva u opsadi".

U opkoljenom Sarajevu živjelo je 340.000 stanovnika. Sve vrijeme rata od aprila 1992. godine do novembra 1995. godine građani Sarajeva su izloženi intenzivnoj neselektivnoj artiljerijskoj vatri, kao i svim oblicima nečovječnog načina vođenja rata protiv civila i civilnog stanovništva. Istraživanje je pokazalo da je preko 90% zločina nad civilima izvršeno granatiranjem.

Po mnogim uvidima domaćih i međunarodnih istraživača civili u opkoljenom Sarajevu bili su mete tokom cijelog ratnog vremena. Agresivni i tada vojno moćni Miloševićev režim uz angažovanje Srpske demokratske stranke, čiji je predsjednik Radovan Karadžić optužen za genocid i druge zločine, nametnuo je Sarajevu opsadu i višegodišnja sveopšta ubijanja civila.

Ubijena djeca Sarajeva čije dječije izraze lica donose fotografije u ovoj knjizi od 259. do 787. stranice govore sve. Govore da je građanima Sarajeva bilo nametnuto uništenje. U tom paklu stradanja ugašen je život više stotina djece. Danas bi ta djeca, da im nije nasilno prekinut život bili očevi i majke nove generacije sarajevske djece. Bili bi obrazovani ljudi i stvaraoci u razvoju svoga grada Sarajeva.

U zapisivanju ovih rečenica redaju mi se pred očima likovi ubijene djece. Među njima su djeca koju sam znao i držao u zagrljaju. Jedan od njih je i sin mog profesora iz studentskih dana profesora Omera Ibrahimagića i njegove supruge Emire - Samir Ibrahimagić. Ubijen je granatom 20. septembra 1992. godine dok se igrao na Trgu ZAVNO-BiH-a, u opštini Novi Grad Sarajevo.

Zabilježene poruke roditelja ubijene djece donose opis unutrašnje tuge i boli. Zaustavljam se i ponovo čitam poruku Munibe Šete, majke ubijenog Vedada Šete. Sjećanje zapisano na 832. stranici studije počinje riječima: "Razmišljam ali ne znam odakle da počnem. Datum 14. septembar 1992. godine neću zaboraviti nikada. Tada je moj Vedad ubijen. Pala je granata, pogodio ga geler u stomak. Tu sliku, njegov pogled, ne mogu zaboraviti nikada. Tada se onesvijestio, operisan je i nije preživio. Tada se ugasio jedan dječiji život i moj život se tada završio. Danas se pitam kakvi su to monstumi koji mogu djecu da ubijaju ...".

Roditelji ubijene djece ne mogu izbjeći tugu u svojim srcima i svojim domovima. Ova promocija studije "ZLOČINI NAD DJECOM SARAJEVA U OPSADI" nanovo oživljava sjećanja na tragične ratne dane, nanovo oživljava teške rane Sarajlija.

Grad Sarajevo je sa podignutim spomenikom ubijenoj djeci Sarajeva, u središtu grada i sa poticajem za izvođenje i objavljivanje istraživanja koje danas predstavljamo javnosti, pokazao svoju odgovornost, ali i solidarnost sa onim građanima Sarajeva koji su u vremenu rata ostali bez svoje djece, građanima koji su podnijeli najteži bol u borbi za opstanak Sarajeva i Bosne i Hercegovine.

Istraživačkom timu koji je proveo istraživanje pod rukovodstvom prof. dr. Smaila Čekića pripada priznanje za uloženi napor da naša stručna i građanska javnost spozna istinu o stradanju civila, a posebno djece u vremenu opsade Sarajeva. Priznanje za podršku projektu pripada Gradskoj upravi na čelu sa gradonačelnikom profesorom Alijom Behmenom. Posebna zahvalnost pripada Udruženju roditelja ubijene djece za pomoć i podršku koju su pružili istraživačkom timu.

Studija "ZLOČINI NAD DJECOM SARAJEVA U OPSADI" svjedoči o teškim zločinima nad djecom Sarajeva. Među djecom koja su ubijena najučestalije su skupine između 7 i 12, te 12 i 16 godina.

Studija daje osnovu da se nastave i prošire istraživanja o stradanju civila u Sarajevu tokom opsade 1992-1995. godine. Uz promociju ove studije o zločinu nad djecom iskažimo potrebu da Grad osigura sredstva za cjelovito istraživanje stradanja svih civila u Sarajevu pod opsadom. Također, iskažimo potrebu da se u okviru Muzeja grada Sarajeva uradi posebna postavka o gradu Sarajevu u vremenu opsade i da ta postavka dobije internacionalni status.

Na kraju 20. vijeka u Evropi se dogodila opsada glavnog grada jedne evropske zemlje i masovno stradanje civilnog stanovništva. Dogodio se nacifašizam koji je usmrtio preko 10.000 građana Sarajeva i preko 100.000 građana Bosne i Hercegovine.

Istorijske činjenice o zločinu nad civilima valja objektivizirati i učiniti dostupnim svakom dobronamjernom posjetiocu Sarajeva.

Grad Sarajevo i njegovi građani su patili i dali mnoge žrtve. Te žrtve su opomena živima da demokratske snage grada Sarajeva i Bosne i Hercegovine ne dozvole da se destabilizira mir i država Bosna i Hercegovina. Žrtve građana Sarajeva za odbranu grada bile su istovremeno i najveći ulog u odbrani Bosne i Hercegovine i njenog multietničkog bića.

Autorima i članovima istraživačkog tima upućujem čestitke za urađenu studiju.

Građanima Sarajeva i javnosti Bosne i Hercegovine toplo preporučujem čitanje studije "ZLOČINI NAD DJECOM SARAJEVA U OPSADI".